

MADAXTINIMADA

DUMARKA

OO LOO EEGAYO

SHARIICADA

(Sil. Dum. Lam: 4)

BY: Qaasim Xirsi Faarax

**MADAXTINIMADA
DUMARKA**

OO LOO EEGAYO

SHARIICADA

(Sil. Dum. Lam: 4)

BY: Qaasim Xirsi Faarax

GOGOL DHIG

Naagtu waa Boqolleey sida uu ninkuba u yahay
Boqollow.

Naagta waa loo dooran karaa Madaxtinimo iyo
Qaadnimaba sida ninkaba loogu dooran karo.

*Naagtu waxa ay furi kartaa Markhaati
kaste si la mid ah sida ninkuba ugu furi karo nooc
kaste oo dacwo markhaati ah, haba dhacdo in
axyaalah daymaha ganacsiga ku saabsan si gooni
ah loo eege.*

Naagtu Kama yaraysato dhaxalka ninku qaato,
mana ku kala duwana nin iyo naagi dhaxal qaybin,
balse waxaa jira xisaabo kale duwan si cadaalad loo
sugo.

Intaas oo dhan ayaan leeyahay, aniga oo xujjo
ahaan u cuskanaya Quraanka iyo Sunaha, ee bal
car waa sheekha keena daliil caqli gal ah oo ka soo
horjeedda daliilaha aan ku caddaynayo (buuggaan

gudhiisa) intaas aan soo sheegay oo dhan ama mid
ka mid ah.

***INTAAS KA HORSE WAXAA IGA XUSUUSIN AH:
FADLAN SI DHAB AH OO KA FIIRSI LEH U
WADA AKHRI KITAABKAAN, KA DIBNA
HADAAD KA HESHO GEF KA SOO HORJEEDA
DIINTA ISLAAMKA, KAALAY OO ANIGA AFKA
IGA DHOOBEE. HADAADAN WADA AKHRIN
AMA AADAN KU EEGIN IL CADDAALADEED
IYO CAQLI ADEEGSI YAANAAN ISKU DAALIN
EE KU SII MAQNOW SIDAADA. TAN UGU
DAMBAYSANA WAXA AY IGA TAHAY FADLAN
HUBSO WAX KASTE OO KUGU CUSBOONAADA
AAD GAARTID XAQHQADE.***

HORDHAC

Silsiladaan cilmi baariseed ee la xiriirta xuquuqda dumarka oo laga eegayo dhanka Shariicada Islaamka, waxa ay garab socotay diyaarintii silsiladda kale ee ku wejahnayd siyaasadda Soomaaliyeed iyo weliba tii dhaqan celineed. Saddexda silsiladoodba waxa ay ku jireen hawlahaa uu qabtay xaafiiska “Hantuun” ee u gaarka ah Qaasim X. Farah, xilligii 1996/97. Cilmi baaristaani waxa ay ku salaysan tahay hab ah dhaqan bulsho iyo sharci (*Socio-legal aspect*).

Marka aan ku gaabinno warbixinta ujeeddada buug yarahakan ina hor yaalla, waxa uu buugani ka galayaa silsiladda lambarka saddexaad. Lambarka koowaad ee silsiladaan lagu magacaabay “Dum” oo laga soo gaabiyey “Dumar” waxaa ku jira buugga uu ciwaankiisu

yahay; “Magdhawga Dumarka oo loo eegayo Shariicada”. Lambarka labaadna waxaa ku jira; “Maragfurka Dumarka oo loo eegayo Shariicada”. Labada buugba waa ay soo bexeen, akhristuhuna waxa uu haleeli karaa akhriskooda.

Buug yarahakani isagu waxa uu ka jawaabayaa su'aasha ah: miyey qof haween ihi u noqon kartaa dawlad ama qoon madax? Ha ahaato boqorad, madaxweyne, wasiirad, qaaddiyad, iwm. Sidaa si la mid ah miyey qaadi kartaa wilaayad ruux kale? Miyey nikaax xiri kartaa? Miyey is bixin kartaa guur ahaan? Miyey naag kale bixin kartaa? Iwm. Waxa kale oo uu iyana dulmar guud ku samaynayaa mas’alooyin ku saabsan Imaamnimada salaadda, in ay qof haweeney ihi salaad tujin karto iyo in kale. Jawaabaha su'aalahaas oo idili waa kuwa ay jawaabtoodu ka dhix dhaalayso akhriska qoraalkaan. Iyada oo si caddaalad iyo xaq doonnimoo ah wax walba lagu baarayo ayaa

ruux kaste oo macquul ihi ku qanci karaa habka ay daraasaddani u soo taabanayso xaqiiqda jawaabtaan.

Waxaa halkaan lagu soo ban dhigay dhammaanba xujjada iyo caddaymaha ay cuskanayaan wadaada aaminsan in aysan dumarku xil maamul iyo madaxtinimo qaadi karin. Intaa ka dib waxaa halkaan lagu caddaynayaa tafsiirka iyo dhiraandhirinta caddaymahaas iyaga ah. Waxaa markaa ka bacdi ay cilmi baaristu ku tusinaysaa caddaymaha ay haystaan culimada ku doodaysa in ay haweeneydu xaq u leedahay in laga qayb geliyo xilalka maamulka qaranka halkii ay hawshu kaga soo aaddaba.

Intaa ka bacdi waxaa lagama maarmaan ku noqonaysa daraasadda in ay madaxa la gasho dhawr mas'alooyin oo iyaguna la lahaanaya mawduuca xiriir dadban. Waxa ay mas'alooyinkaasi kala yihiin guud ahaanba mas'alooyinka la xiriira waxtarka dumarku ay

ka geysteen u soo halgamaidda Islaamka, diin faafiska, jihaadka, siyaasadda, nafaqaynta iyo kobcinta dawladda Islaamka ah. Sidaa si la mid ah xorriyadda ay qofka dumar ihi u lahaan karto in ay soo xushaan ama ay guursadaan ninka ay ku qanacsan tahay.

Ugu dambaystiina waxa ay cilmi baaristu xogga saaraysaa ka jawaabidda su'aal kale oo iyana miiska imaanaysa marka laga jawaabo guud ahaanba kuwii aan soo xusnay. Su'aashaasi waxa ay tahay in la is weydiinayo; kol haddii ay culimadii hore bixiyeen jawaab aysan toos uga qaadan kitaabka Quraanka ah ama sunnaha, ee ay ku heleen dariiqyo ku yimid dadaalkooda ay nafhurnimo ku baxsheen – *ijtihaad*. Hase ahaatee aysan jawaabahaasi qancinin kuwa maanta jooga, miyey culimada dambe xaq u leeyihiin in raadsadaan jawaab u dhaanta tii hore, mise waa reebban tahay in laga daba hadlo culimadii hore?.

Sidaa darteed waxa mudan in halkaa lagaga hadlo waxa ay culimadu u yaqaaniin “*Ijtihaad*” iyo dawrkiisa uu ku leeyahay cilmi sharci baarista maanta jirta.

Waxa kale oo ugu dambeeya qoraalkaan dardaaran uu qoraagu u soo jeedinayo akhristaha. Dardaarkanakaasi waa mid uu qoraagu ugaga digayo akhristaha in ay soo xaluulato musiibada ah in si qalad ah wax loo fahmo, ama loo qaato hadal si aan loo odhan. Taasi waa mid uu akhristuhu ama wax baaruuhu uga bixi karo si fudu haddii uu adeegsado daacadnimo iyo niyad samaan, tiiyoo uu qalbigiisa ka sifaynayo feejignaan shareed.

Waxaa kale oo iyana haboon in uu akhristuhu qalbiga ku qabsado sidii uu ku gaari lahaa fahamka ujeedada qoraalkakan. Waxa aan dhab ahaantii ku boorinaya guud ahaanba akhristayaalka qiimaha leh in ay isla barbardhigaan waxa ay horay uga

aamisanaayeen mas’alooyinka diiniga ah ee aan halkaan ku xusay iyo waxa aan hada soo bandhigay. Ka dibna ay dagaal ka hor isku dayaan in ay doon doonaan waxa maslaxadu ay noqon karto, iyada oon aakhirana dambi loo xambaaranaynin adduunkana aan cidna lagu dulminaynin. Midda kale iyada oo la isku colaadinaynin ama la isku ximinaynin kala nooc ahaan jinsi ee ku dhisan lab iyo dhedig.

Midda ugu dambaysa ee aan ka dardaarmayaan waxay tahay akhristow intaadan eeginin waxa uu qoraagu aaminsan yahay iyo cido kale oo ka dambeeya toona ma eegi kartaa heerka ay dumarka Soomaaliyeed iyo guud ahaanba kuwa adduunku joogaan, iyo heerka aan qoraalkaan iyo kuwa kale ee ku lamaansan sida: Maragfurka Dumarka oo loo eegayo Shareecada iyo Magdhawga Dumarka oo loo eegayo Shareecada sida bayaanka ah kaga akhrinayno inaga oo ku tiirsan Quraanka iyo

Sunnaha, ama guud ahaanba nidaamka
Shareecada.

*Waxa aan Eebbe weyne, wax walba oge,
awoode ka baryeynaa in uu ina wada
waafajiyo tubta toosan ee aan taraanturada
lahayn.*

Waxa aan u hibeyey:

*Gabdaha Soomaaliyeed ee jira Qarniga kow
iyo labaatanaad, oo aan ka rajaynayo in ay ka
soo dhalaalaan kaalintooda waajib ahaaneed
ee ka saaran adeegga bulshada.*

UJEEDADA QORAALKA OO KOOBAN

Waxa ugu weyn ee igu kallifay qoritaanka buuggaan iyo guud ahaanba kuwa kale ee bar bar socda waa:

1. In laga qaado Shareecada Islaamka ceebaysiga lagu ceebaystay wax aysan faraynin. Sidaas darteed la ilaaliyo sharafka Islaamka isla markaasna la dhawro xuquuqda aadanaha mar hadduu qasadka shariicadubva sidaas ahaa.
2. In la diyaariyo xukunno Islaami ah oo la qabsan kara xilliga maanta la joogo. Sidoo kale in laga dhigo Shariicada mid waafaqsan waqt kaste, qola kaste, meel kaste iyo guud ahaanba waxa jira iyo wixii jiri doona. Sidaasina waa si waafaqsan habsami u socdka shariicada Islaamka.

Sababtuna waxay tahay in xukunada Islaamka ee kitaabka iyo sunnaha ku qorani ay yihiin qalab ceeriin (asal si guud u hadlaya) oo u baahan in aan warshadayno si aan u isticmaalno (aan dhab u fasirno si aan farac kaste oo yimaada ugu salayno iyaga asalka ah).

3. In laga faa'iidaysto cududa bisil ee ku jirta dumarka oo ah tirada ugu badan dadkeena maanta. Taas oo lagaga faa'iidaysanayo dhan walba; xag maskax, xag muruq iyo xag maaliyadba, iyada oo looga faa'iidaysanayo si waafaqsan awaamirta Eebbe inagu faray Islaamka. Taasina waa sida ugu horaysa ee lagu soo celin karo dalkii Soomaaliya ee burburay gaar ahaan, guud ahaana loo soo hinqin karo Muslimiinta maanta dunida ka habsaantay.
4. In la soo celiyo dumarkii qarnigan iyo kii ka horeeyey ku fasahaaday xornimadii dhalanteedka ahayd ee ku salaysnayd

maadada iyo fisqiga. Taasina waxa ay si hal haleel ah u imaanaysaa marka iyagii la tuso oo lagu qanciyo xornimada sare ee uu Islaamku siiyey. Halkaasna ay ka qaataan xorninmo ka fican midda ay ku lug go'een.

5. In lagu dhiiri geliyo culimada Islaamka in ay maskaxdooda ka shaqaysiyyaan oo ka guuraan macangagnimada aan meelna haysan. Taasi waa in ay ogaadaan in cilmigu ku yimaado doodo madax banaan oo aan la isku dirqinaynin rumaysadyo qof ahaaneed. Taasina waa in laga saaro diinta xaraysadka ama xajiska shakhsiyeed ama qoyseed (*manapoly system*) ee ku jiidaya in loo fahmo in dadku kala yahay dad diimeed iyo dad adduunyo. Ama haddan si kale u dhahno weedha; culimo iyo caamo.

CUTUBKA KOOWAAD

MA LOO DOORAN KARAA DUMARKA IN AY WAX XUKUMAAN?

1. 1: MADAXNIMADA DUMARKA

Waxa ay ila tahay in aanaan iminka ka doodayn in ay ragga iyo dumarku siman yihiin, waayo sinaana la'aanta lab iyo dhedig waxay ahayd mid ka mid ah jaahiliyaddii hore ee macno la'aanta loo wad wadi jiray, haddana ayba duruufuhu iska reebreen. Ilahay marka uu dadkiisa la hadlayo si uu wax u faro ma kala saaro rag iyo dumar balse waxa uu ugu wada jeediya si sinaan iyo isku midnimo ah. Intaa

keliya ma ahane Alle waxa uu sheegaya in aan isku mid ka nahay dhan kaste oo laga eegaba oo waatan uu Eebbe leeyhay: “Wuxuu ku ajiibay Eebahood anigu ma dayacayo camal (hawl, shaqo, waxtar sida cibaado iyo wanaag kale oo la sameeyo) mid camal falay oo idinka mid ah lab iyo dhedig kuu ahaadaba, qaarkiin qaar (kale) buu ka ahaaday”¹

Nebiga (Nabadgalyo iyo naxariis korkiisa ha ahaatee – NNKHA), waxa uu yiri isaga oo hadalkiisa ku abaaray fasirka aayadatan: “Run ahaatii dumarku waa kuwo walaal (isku aabe iyo isku hooyo) ah la ah ragga (oo had iyo jeer garab taagan ragga”

Waxaad arkaysaa Eebbe oo faraya amar ama reebaya xumaan waxa uu leeyahay “ hooy dadow”, “hooy kuwa Eebbe rumeyow” iwm. Sidaa ayaad arkaysaa in guud ahaanba

waajibaadyada iyo xilalku ka wada dhixeyyaan rag iyo dumar. Eebbe waxa uu u xilsaaray guud ahaan inta wanaagsan rag ahaadaa iyo dumara ahaadaaba in ay ka shaqeeyaan sidii ay ku soo toosin lahaayeen inta habowsan. Waxa uu labada jinsiba faray in ay ka wada shaqeeyaan wanaag iyo samo, kuna cabiraan wax qabadkooda af, adin, maal, qalbi, iyo alaab intaba. Waatuu Eebbe leeyahay: " Mu'miniinta Rag iyo Haweenba qaarkood qaarka (kale) waa u sokeeye, waxayna faraan wanaagga kana reebaan xumaha, waxayna oogaan Salaadda .."². Isku dar ahaan labada jinsi waxa ah xil si isla eg dusha uga wada saaran in ay u halgamaan sidii ay diinta Islaamka iyo dadka Muslimiinta ah sare ugu qaadi lahaayeen. Nebiga (NNKHA) ayaa waxaa la sheegay in uu yiri: "Qofkii aan danaynин амуураха Muslimiinta kama mid ahan".

---

¹ - Quraanka: Al-Cimraan; 195.

² - Quraanka; Tawbah; 71.

Taasi waa marka ay dadku wanaagsan yihiin laakiin haday dad xun yihiin arinku waxa uu isu gedinayaad madax iyo majo oo waxa ay labada jinsi isku mid ku noqonayaan xumafarka, xuma falka iyo samareebka. Eebbe waxa uu leeyahay: " Munaafiqiintu Rag iyo Dumar qaarkood qaarka kale ayuu ka ahaaday waxayna faraan xumaanta, waxayna reebaan wanaagga"³.

DR. Mustafa Subaaci oo ka mid ah culimada casrigaan ee caanka ah ayaa isaga oo isku dayaya in uu dhedhexaadiyo dooddha culimada diidin in dumarka madax laga dhigto iyo kuwa ku dhegan in ay xaq u leeyihiin xilsaarashada madaxtinimo, ayaa cudurdaar iyo caddayn caqliga fayow qancin karta keenay oo yiri; " Marnaba kuma jirto Nusuusta Islaamka wax caddaynaya in aysan dumarku xaq u lahayn in

mas'uuliyad loo dhiibto – siiba in ay noqoto ku xigeen, iyo in ay qabato jagooyinka Qaallnimada, sharci dejinta ama sharci fasiridda, kormeerka, hawlfulinta iwm". Sidaa darteed tani ma noqon karto qodob doodeed waqtii badan lagu lumiyo waayo maahan mid shaki abuuri karta hadaan la is moodsiinaynin.

Laakiin marka aan arinka dhanka kale ka eegno waxaan badanaaba helaynaa wax kala xijaabaya fulinta mabaadi'dan Islaamiga ah iyo dhabta jirta ee dhaqan ahaaneed. Markaa uguma aannu diidin mas'uuliyadda in aysan xaq u lahayn ama u qalmin awgeed, ee waxa aan ugu diidnay maslaxo guud ee shacabka, waayo waxaan arkaynaa in aysan xamili karin, balse aysanba u soo jeedin. Wuxaan doonaynaa in aan dhawrno maslaxada qoyska, maslaxada dumarka, taranka dadka, sharafta dumarka, dhaqanka qoomka, iyo guud ahaanba fulinta

waxa soconaya ee qalbiga aadanuhu uu ku xasilayo.⁴

Haddaan dhab ugu kuur galno xadiiska Nebiga NNKHA ee uu yiri: "Dadku waxa ay u siman yihiin sida ay ilakaha shanladu u siman yihiin".

Waxaan arkaynaa in aysan meeshaba oollin wax la yiraahdo kala saar jinsiyeed. Ma ahayn tu hadalka lagu darsado in ay qolo ku andacooto kala sarayn Bani-aadam oo ku dhisan abuur Eebbe ee kala nooc duw ah. Aayadda Qura'anka ah ee na tusinaysa tafsiirkii sii dheeriga ah waxa ay tahay hadalka Alle weyne ee ah: " Dadow waxa aan idinka abuuray Lab iyo Dhedig, waxaana idinka yeelay Shucuub iyo Qabiilooyin si aad isu aqoonsataan, Ruuxase ugu sharaf badan Eebbe

---

³ - Quraanka; Tawbah; 67.

⁴ 2 - Saalim Bahnasaawi; Makaanatul mar'ati Beyna al-Islaam wal qawaaniin al-caalamiyah. (Daarul cilmi li nashri wa tawziic. Kuweyt, 1986) Bog: 113

xaggiisa waa ka idiinkugu dhawrsasho badan,
Eebana wax walba waa ogyahay"⁵

Waxaa laga yaabaa in uu qof Aayadaan u
daliilsado in aysan qabiiladu kala saraynin oo
ay dadka Ilaahay qabiil kaste ha ahaadeene
siman yihiin marka laga reebo qof walba inta
ay cibadadiisu tahay. Laakiin uu isla markiiba
ku doodo rag iyo dumar ma sina oo way kala
sareeyaan. Hadaba ila fiiriya ruuxa noocas ah
sideebuu wax u fahmaa, sow tan aayadu markii
ugu horaysayba ka bilowday” “in ay rag iyo
dumar siman yihiin” oo inkastoo uu Allahu ka
dhigay dadka lab iyo dhedig aysan hadana kala
saraynin. Saddex qodob ayey aayadu xooga
saartay oo ay ka digitay in la isku kala
saraysiyo: jinsi takoor, shacab takoor iyo qabiil
takoor, waxaana ugu horeeya iskala takoorka
ku dhisan jinsiga –lab iyo dhedig.

---

⁵ - Quraanka; al-Xujraat; 13.

MIYEY QAALLIYAD NOQON KARTAA?

Tan iyo intii uu maamulka Islaamku jiray, wax aan sidaa uga sii badnayn Qarni ka hor, waxa uu ahay Qaalligu madaxa ugu sareeya ee Muslimiinta. Uma kala qaybsanayn dawladdu niman sharci yaqaano uun iska ah iyo niman wax maamula ee waxaa, hadayba ka duwan yihiin iyaga, daadihin jiray dawladda nimanka sharci yaqaanada ah. Madaxa dalku iyaga ayuu kaga tala iyo tusaale qaadan jiray guud ahaanba hawlahaa uu damacsan yahay in uu fuliyo. Sidaa darteed waxaa lama dhaafaan ahayd in qofka Qaalliga noqonayaa uu ahaado mid aad looga taxadaray oo si daqiq ah loo soo xulay. Maxaa wacay, Qaalliga waxa uu ku fadhiyey xilka ugu sareeya ee maamulka, maaraynta, go'aaminta iyo guud ahaanba hagidda dalka.

Imaam Shaafici, Imaam Maaliki, iyo Imaam Axmed ayaa intuba waxa ay isku raacsan yihiin in aysan qof haweeney ihi marnaba u dhawaan karin in ay gar goyso. Taas oo ah in ay noqoto Qaalliga wadanka ee dadka kala xukuma. Waxa ay culimadaasi cillad uga dhigeen go'aankooda in ay leeyihiin dumarku way ka gaabiyaan mana fara gashadaan in ay dad kala xukumaan. Teeda kale maadaama aysan wadanka xukumi karin oo loo diiday in ay noqonto madaxa ugu sareeya ee dalka, in ay wax kala xukuntaa meesha ma taallo.

Hase ahaatee, Imaam Abuu Xaniifa, oo isagu ahaa kii ugu horeeyey ee uu ka aasaasmay ama albaabada u furay iskuulkii ugu horeeyey ee lagu barto ama lagu sameeyo cilmi baarista Sharciga Islaamka, halkaasna ka asaasay Madhabka ugu guunsan guud ahaanba dhawrka Mad-hab ee caanka ah, wuu ka soo horjeedaa go'aankaas.

Imaam Abu Xaniifa waxaa dhab ahaantii la oran karaa in uu yahay macallinka ay wax ka barten kulli madaahibaha kale. Qaar uu si toos ah wax u baray iyo qaar uu si dadban wax u baray ayeyna kala yihiin. Wuxuu Imaam abu Xaniifa araintaan ka qabaa in ay dumarku noqon karaan Qaalli buuxa, ha ahaato jegada ugu saraysa maxkamadda ama tan ugu hoosayse, dacwo kaste oo ay ka maragfuri karto. Waana tii aan mar hore soo sheegnay in Imaam Abu Xaniifa uu ogol yahay in dumarku ay ka marag kici karaan dacwo kaste oo aan ka ahayn Xuduudaha todobada ah iyo dhaawacyada⁶. Wuxaan arintaan si hufan ugu bayaaninay kitaabka “Maragfurka Dumar oo loo eegayo Shariicad”.

Hase ahaatee waxaa isna kaga sii hormaray soo saaridda xuquuqda dumarka Imaamka la

---

³ - Anwar al-camrusi, Al-tashriic wa Al-qadaa fi al Islam; (Aliskandariya); P: 67

yiraahdo Ibnu Jariir Al-Dabari; Sheekh Dabari waxa uu qabaa in ay dumarku ku noqon karaan Qaalli buuxa oo aan meel kale loogu noqonaynin goynta xukun dacwo kaste iyo arin kaste oo timaadda, wixii ay doonto ha qusayse. Sidaasna waxaa ku raacay Imaam Maawardi oo isaga ka soo war qaadanaya⁷ Waxa uuna leeyahay ma jirto inaba haba yaraatee wax rag iyo dumar loogu kala duwo hawshatan. Sheekhu waxa uu ka qiyaas qaadanaya ogolaanshaha la ogol yahay in ay dumarku bixin karaan Jawaab diini ah (ha ahaato xukun ama wax kale) – Fatwa, ha ku saabsanaato wixii la doone⁸.

Haatan si aan ula qabsano doodda culus ee dhex socota kooxda culimada ah ee aan kor ku soo xusnay, isla markaasna aan ugarabsiino tan ugu dhaw xaqqa, waxaa nala gudboon in aan kolka hore is weydiinaa, maxay yihiin

---

⁷ . al-Maawardi, Axkaamu suldfaaniyah, bog: 53.
⁴ - horey weliba sii eeg ; Al-dabari; Babul Qada

shuruudaha looga baahan yahay in uu soo buuxiyo qofka loo dooranayo in uu noqdo Qaalli. Wuxuu aan ka xusaynaa midaan qodobada madaxa hore uga jira ee ah kuwa la isku wada raacsiiyan yahay oo ah;

- 1- In uu yahay Muslim
- 2- In uu yahay caaqil – caqli leeyahy
- 3- In uu qaan gaar yahay.
- 4- In uu xor yahay.

Intaa oo qodob markii lagu heshiiyey ayaa shardi shanaad oo soo ban baxay la isku mari waayey sharciyeyntiisa. Shardigaasi waxa weeye; “In uu lab yahay”. Doodii aan kor ku soo xusnayna waxa ay salka ku haysaa ku kala duwanaanta lagu kala duwanaaday jawaabta shardigaas ugu dambeeyaa. Wuxaanan soo sheegnay in loogu qaybsan yahay mas’alada ah in dumarku ay qaalliga maxkamadda Islaamka noqon karaan ilaa saddex kooxood oo kala ah;

Diidmo buuxda, ogolaansho aan furnayn ee mararka qaarkood laga reebayo, iyo ogolaansho furan oo buuxda.

Kitaabka la yiraahdo Al-bada’ic, Juskiisa todobaad, bogga saddexaad, waxa uu qoraya; “ Laakiin marnaba labnimadu shardi uma ahan doorashada Qaalliga, ee waa si guud (rag iyo dumarba), waayo haweeneydu waxa ay si buuxda oo aan kala qaad lahayn uga marag kici kartaa dacwo kaste marka laga reebo Xuduudaha iyo Qisaasta”⁹.

Haddaan u soo guda galno maxaa is af garan waaga keenay; waxaa noqotay dhibic doodeed la isku raaci waayey fasirka dhab ahaan loo siinayo kelmadda Qadaa, ee lagu noqonayey Qaalliga; Culimada qaarkood ayaa kelmada Qadaa mancno ahaan u fahamsan in muraadka loola jeedaa uu yahay; Weli ka dhigasho iyo ku dayasho –*Al-tawliya wa Al-taqliid*. Laakiin koox kale oo culima ihi waxa ay macnaha

“Qadaa” u fahamsan yihiin in u jeedo; Xukun. Haddii Xukunkeedu (marka dhankooda laga eego) uu yahay mid banaan oo la fulinayo, ka weli dhigashadeeduna way banaan tahay.

Haddaba banaynta xukunka iyo fulintiisuba waa farac ka mid ah banaynta welnimada iyo sax noqoshadeeda. Sidaas darteed, in la baneyyo xukunkeeda iyo fulinteeda waxaa ka askumaya in la baneyyo ka weli yeelashadeeda iyo ku dayashadeeda.¹⁰

Waxaa kale oo la arkaa in ay wadaadada qaarkood ku doodaan in aysan haweeney xaakim noqon karin mas’uuliyadna qaadi karin, waayo haday taas awood u leedahay waxa ay awoodi lahayd in ay nafteeda is bixiso marka la guursanayo ama ay is mehriso marka la mehersanayo. Taas waxa aan ka leenahay sidatan soo socota:

Sida mararka qaarkood lagu arkay sunada iyo weliba laga dhadhansaday odhaahyada aayadaha Qura'an ah qaarkood, haweeneydu way is mehrin kartaa, cid kalena way mehrin kartaa. Qaar ka mid ah madaahibaha ama Imaamyada caanka ah sida Imaam Abu Xaniifa, Xasan bin Ziyad (sida uu Abi Yusuf ka soo weriyey) iyo kuwa kale ayaa si aan gabad ku jrin u banaynaya in ay qof dumar ihi is mehrin karto naf ahaanteeda iyo naf kalebarag iyo dumar tay ahaataba. Culimadaani waxa ay daliil cad oo aan caad saarnayn ka haystaan kitaabka Quraanka ah, oo Ilaaheybaa aayad Quraan ah ku leh: “Hana ka xanibinina (dumarka) in ay nikaasxadaan raggooda”¹¹.

Waxa ay culimadaasi taageero buuxda uga haystaan tafsiirka aayadaas ficolka ay Caa’isha (Hooyadii Mu’miinta) ku kacday xilligii uu

---

⁵ - Al-bada’ic; Jalladka 7 aad, Bog: 3 aad.

---

⁶ - DR. Cabdil Casis Maxamed Cazam, A-nidaamul Qadaa’I fil Islam; Juska 1 aad; Bogagga; 84-89.

Nebiga qudhiisuba noolaa. Falkaas oo ahaa in ay gabadhii yarayd ee Xafsa ee gurigeeda ku noolayd u guurisay nin, aysanna arintani noqon mid ay tol iyo wadaado toona ka qaylinaynin. (faallada mawduucaan waxaad ugu tagi doontaa halka aan uga hadlayno sida looga jawaabayo xujoooyinka ay wataan kuwa talinta iyo xukunka u diidan dumarka).

---

¹¹ . Qura'anka: al-Baqara:....

IMAAM NOQOSHADA SALAADDA IYO DUMARKA

Waxaa kale oo iyana arin laga yaabo ah in ay wadaadadaasi ku doodaan; maxay haweenku salaada Imaam uga noqn waayeen? Waxaa iska caadi noqotay in la isku waafaqo naagi ma noqon karto Imaam salaad ee mar kaste waa Ma'muum. Taasna waxa aan ka leeyahay:

Nebiga Nabadgelyo iyo Naxariisi Korkiisa ha Ahaatee - NNKHA, ayaa waxaa laga soo weriyey xadiiskan hoos ku cad: Abuud Da'ud ayaa sida uu Cabdiraxmaan bin Khalaad ba sheegay ka soo weriyey Umu Waraqah binti Cabdillahi bin al-Xaarith xadiis ah sidatan: “Rasuulka (*salla lahu calayhi wasalam*) ayaa (Umu Waraq) ku soo booqan jiray gurigeeda, markaasuu usameeyey Mu'adin u adima

(waqtiga salaadda). Wuxuuna iyadii ku amray in ay tujiso dadkii gurigeeda ku noolaa”¹².

Haddii aan wax ka iftiimino fahamka xadiiskaan waxa aan ka qaadan karnaa laba arimood oo muuqata, kalana ah:

1. In uu Nebigu haweeneydaas adimisteeda ka doorbiday in uu nin u adimo, ka dib markii ay koley ugu muuqatay in ay reerkaasi jamaaco oogi karaan dadkooda oo tiro ku filan ah awgeed. Haddaba sababteeda Nabigu ma caddaynin anaguna kuma dhiiranayno xikmada ka dambaysa in nin loogu yeero adimitaanka. Ma codkeeda oo gaaban ama khafiif ah awgii baa mise waanba dumar loo ogolayn in ay adimaan? Taasi waa mid aan dood laga dodo wax ku faa'iidaynaynin kuna haboon in sidaa looga haro.

---

¹². Abuu Da'ud Fisalat, Babu Imaamatii nisa'I, Lambar; 591 , Jus: 1, bog: 161.

2. In uu iyada ku amray in ay dadka gurigeeda ku nool salaada ka bixiso. Halkaana nooguma cadda noocyada iyo sida ay ahaayeen dadka reerkaasi. Sidaa darteed qofkeena ma go'aamin karo in ay kulli dadkaasi wada ahaayeen caruur, haween, rag ama isku jir intaba. Hadaba nama tusinayso tani in aysan dumarku imaam noqon karin ee waxa ay inoo bidhaaminaysaa in ay noqon karaan.

Ibnu Qudaamah ayaa isna waxa uu yiri: “xaal ahaanba dumarku raga kuma tujinayaan salaad, ha ahaato mid sunno ah ama mid faral ehe”. Markaas ayuu Abu Thawr yiri: “ Laakiin mar hadduu ninku ku daba tukado ma soo celinayo salaaddii, kaasina waa Qiyaaska hadalka Muzani, Waxaase jira qaar asxaabteena, culimadii Xambaliyada ka mid ahaa oo qaba in

ay haweeney salaad Taraawiix ah tujin karto ragga oo ay Imaam ugu noqon karto¹³.

Doodda halkaas ka furantay awgeed ayaa qaar ka mid ah culimadii hore ku adkaysteen in dumarku ay imaam salaada ku noqon karaan. Oo ah maxaa ku hadalka arintaan keenay tiyoo aan weliba la is hordhigaynin daliilo iyo cadaymo go'an? Mar ahdduu hadalku gaaray kuwii ku daba tukaday haween ha ku soo celiyeen salaadooda, sow halkaas kama cadda in ay jireen qolo haba yaraatee ku adkaysanaysay in ay haweenku salaada tujin karaan?.

Haadaba taasi waxa ay dhalisay dood fara badan oo u muuqata in ugu dambaystii ragaas aqbalayaasha (*positivists*) ahaa looga guulaystay oo la hir galley in aysan salaad tujin karin. Waxaa xusid mudan in markii

dambe ay doodi ka sii furantay in haddii uu nin ku daba tukado naag ay salaadaasi u jirto iyo in kale. Waxaa Abuu Da'ud laga soo weriyey in uu yiri: "Ibnul Mundir iyo Shaaafici ayaa yiri; haddii uu nin ku daba tukado naag wuu ku soo celinayaas salaadiisii". Laakiin culimo kale ayaa arintaas ku mucaaraday oo ku adkaysatay in aan salaadaas lagu soo celinaynin. Waxa uu yiri Abuu Thawri: " kuma ay soo celinayaan haday rag ku xirtaan salaadooda haweeney".

Laakiin haddii aan inaguna maanta wax ka qiyasanaao doodaas saw kama fahmi karno in ay dhacday ugu yaraan in qaar muslimiinta ka mid ah ragoodu ay ku xiran jireen salaadda haweenka. Sidaas darteed ay doodu ahayd mid jiitamaysay ilaa lagu murmo ku celiya salaadiina iyo ha ku celinina ee mar dambe ha u noqonina, iwm?

---

¹³ . I-Jaamic li axkaam al-Quran, Jus: 1, bogg: 255-257

Hadaad leedhiin weligeed taariikhda laguma arag naag rag tujinaysa, waxaan idin leeyahay taariikhi diin inama barto ee bal aan iminka ku dayno (waa haddii la isku raaco ama loo arko in loo baahan yahaye). Haddii aad leedhiin lama arag haweeney rag tujisay waagii Nebigu noolaa, waxaan idinka leeyahay hadde raguba cidna ma tujin jirin mar haduu Nebigu goob joog yahay. Sidaas ka sokow miyaad Nebiga ka haysaan in uu yiri: "yeysan dumarku Imaam noqon ama ragga ka bixin salaad"? . Hadaad cadayn sidaas tusinayasa haysaan bal ina soo tusa. Haddii kale walaalayaal inta aad haysaan ma ahan mid aan marnaba laga hor imaan karin oo qofkii wax ka sheegaa uu diinta ka baxayo ee waa qodob ugu yaraan laga hadli karo.

Waxaa laga yaabaa in ay culimadu ku doodayaan in Abuubakar oo nin ahaa uu tuijey Mu'miniintii salaad waqtigii uu Nebigu noolaa, sidaas darteed waxa keliya oo Imaam salaadeed

iyo mid hogaamiye qaranba noqon kara nin oo keliya. Waxaa laga yaabaa in ay culimadaasi ku adkaystaan haddii ay banaan tahay in dumarku ay cid tujiyaan waagaas ayuu Nebigu naag u dhiibi lahaa salaadda.

Haddaba jawaabta gaaban ee kuwaas lagu qancin karo ayaa waxa ay tahay; haddii uu Nebigu abubakar oo jooga inta ka gacma maroojiya imaamnimada haweeney u dhiibi lahaa, waxaa halkaas inooga caddaan lahayd in aysan banaanayn in raggu ay cid salaad ku tujiyaan, oo ay taasi u gaar tahay dumarka oo keliya. Laakiin waxa ay dhacdadaasi ina tусinaysaa in uu Abubakar taas ku mutaystay cilmiisa, cibaaddaiisa, ugu horayntiisa (asyaano) Islaamka, kartidiisa dheeriga ahayd ee uu ugu adeegay Islaamka iyo guud ahaanba shuruudaha lagu mutaysto in cid la hogaamiyo.

Haddii aad ku doodaysaan culimada Islaamka ayaa isku raacday in aysan dumarku ragga salaad ku hogaamin, waxaan iminka soo bandhigaynaa in aysan taasi ahayn mid ay culimadii Islaamka oo dhami isku raaceen. Waxaa sugnaatay in Imaam Abu Thawri al-mazani iyo Ibnu Jariir al-Dhabari ku tageen iskuna raaceen in ay ansaxayso salaadda uu nin ku daba tukado naag¹⁴.

Midda kale waxa hadalkaasi ku xiran yahay in aysan suurtoobi karin in xaakim noqoshada ama qaallinimada aan looga qiyas qaadan karin salaad tukashada, waayo salaaddu waa cibaado qadaaguna (Qaallinimada) waxa u ka mid yahay mucaamalaadka. Cibaado iyo mucaamalaadna la isagama kala qiyas qaato.

---

¹⁴. eeg; Ibnu Qudaamah, al-Muqni, juska 2 aad, bogga 198. Sidoo kale sii eeg; al-Nawai, al-Majmuuc, juska 4 aad bogga 254. Hadana waxaad kale oo ka sii eegi kartaa; al-Kasani, Al – Bada’ic, juska 1 aad, bogga 157.

Waxaa badan in ay culimada arintan diidani markaste ku doodaan qdobada ay ka midka yihiin;

1. Haddii haweeney ay tujinayso nin waxaa dhacaysa fidno ka imaanaysa xagga cawradeeda. Marka ay foorarsato ama sujuuddo ayuu ninka ka dambeeyaa wax uun hiyi kac ah dareemayaa. Sidaas darteed waxaa imaanaysa in salaaddii lagu tashwiishiyi waxyaalo la xiriira jinsiga. Haddaba maadaama aysan fikradani ahayn mid laga akhristay kitaabka Qura'nka ah ama sunnaha waxaan xaq u leenahay in aan ka jawaabno. Wuxaan ku yarayn karnaa jawaabteeda; saw lagama yaabo in ay iyaduba intaa in la mid ah ama ka sii daran dareento kolka ay aragto nin ku hor foorarsanaya?.
2. In uu codka naagtu cawro yaahy oo aysan banaanaynba in la maqlo. Haddii la leeyahay marka uu ninku maqlo cod

haween ayaa dareen galayaa, saw iyaduna sidoo kale maahan insaan oo dareen kuma geli karo cod rag oo ay maqashay. Wuxaan taas ku garan karnaa in maanta aan arkayno dumarka oo ka hela ama xiiseeya heesaha ay ku luuqeeyaan raggu, halka ay raguna ka jecelyihiin heesaha ay ku codeeyaan dumarku.

Run ahaantii haday jirto in ay taasi dareeno fidno dhalinayso, waa mid ku salaysan tarbiyad, iimaan, caqiido, dhaqan, iyo jilicsanaan shakhsiyeed. Haddii dadka rag iyo dumarba la siiyo tarbiyad wanaagsan oo la xiriirta jinsiga iyo guud ahaanba sidii ay isugu nidaamsan lahaayeen hab dhaqameedkooda nololeed iyo cibaadadooda, waxaa dhici lahayd in aysan arintu gaarin heerka tuhun ee ay maanta joogto. Waxaa hubaal ah in ay tani xiriir la leedahay dhaqamo jaahileedyada mar kaste lagu garab wado tacaaliimta Islaamka oo

ay ugu horayso guur xanibidda iyo ku mashquulidda jinsiga.

Waxaa kale oo dooda culimada maanta ku doodaysa in aysan dumarku salaad hogaamin karin laga yaabaa in ay taag darrasiiso, jiritaanka ay jirto in qaar culimada kuwii hore iyo kuwii dambe ee weligoodba reero diidmo ahaa ku sii doodeen in aysan dumarku cidna salaad ka bixin karin. Haday tahay rag, dumar, caruur, iyo labeeb toona. Qurdubi ayaa waxa uu yiri: “ Wuxaan leeyahay, culimadeeniina tiri: “ ma ansaxmayso in ay haweeney tujiso salaad nin iyo naag toona”¹⁵.

Hadaba mar hadday dhacday in iyada oo la arkayo in Nabigu uu haweeney u magaacbaya jagada Imaamnimada salaadda, ay hadana

¹⁵. Al-Amiin al-Xaaji Maxamad Axmad, Xukmu Tawali al-Mar’ata, al-Imaamat al-Kubra wal-qadaa aw an takuuna waziiran. (Dar al madhbucat al-xadiitha, Jeddah, Mamlika al-carabiyah al-sacuudiyah, bog: 72.

dhacayso in loo sii quudhi waayo xataa in ay salaad ku hogaamiso caruurta yar yar iyo dumarka, waxaa qofkeen halkaas ka dhadhansan karaa in ay jirtay waxun dumar yaraysi ah. Ha ku salaysnaato dhaqan jaahili hore ama mid dambe e waxa muuqata in ay si caadi ah dadka afka uga saarnayd in aysan dumarku waxba noqon karin aslanba.

Dhiraan dhirintaas dabadeed, waxa uu mid oran karaa; “Ogaada wadaadow ma aad haysaan wax daliil go’an ama culus ah oo aan la dhaafi karinin, faraysana in dumarka laga reebo imaam noqoshada salaadda, sidaas darteed hadana laga sii mamnuuco in ay wax xukun ah u qabato qaran Islaami ah”.

Hase ahaatee anigu waxa aan taas uga gaabsan lahaa in aan la isku wareerin maadaama aysan haatan wax weyn soo kordhinaynin. Wuxaase badan inta ay carqalado hor leh abuuri karto.

Sidaas darteed in aan marnaba laga dhiganin
mawduuc laga doodo ama jawaab loo raadsho.

Xagga xukun ahaanta mas'alandana waxa aan ka
leeyahay kolley anigu waqtigaan xaadorka ah
ma odhanayo dumarku ragga ha tujiyeen,
laakiin haddaan arko cid ka dhignaysa imaam
ee salaad ku xiranaysa la yaabi aan mahayo.

Ujeedada aan qoraalkaan ugu soo qaatayna
waxa keliya oo ay tahay in aan caddeeyo in
uusan qodobkani ahayn mid loo cuskan karo
ama loogaga qiyaas qaadan karo in dumarka
loo diido in ay xukun qarameed qabtaan.
Sababta oo ah tiisa kabe ayaan tu kale kaaba.
Haddaan oraahdaan si kale u dhahno doodani
dood kale ma xoojin karto mana taageeri karto,
waayo iyadiibaaba war ku jiraa.

**DALIILAH A KALE EE AY KU
DHEGAN YIHIIN KUWA DIIDAN
IN AY DUMARKU TALIYAAN IYO
JAWAABTA LA SHIYEY**

Waxa ay culimo badani, siiba kuwa ku nool Bariga dhexe, siiba kuwa hadana ku nool Soomaaliya ku qanacsan yihiin in ay xaaraan cad iyo dambi aad u weyn tahay in haweeney madax laga dhigto ama laga talo qaato. Xataa waxa ay mararka qaarkood si bareero ah u diiddan yihiin in lagala tashado xataa arimaha iyada nafteeda quseeya. Marka culimadaas la weydiyo wax caddayn ah oo ay arintaa kaga haystaan Islaamka waxa ay ku leeyihiin waxaannu haysanaa Aayado cad cad oo na faraya in dumarku ay ku xaraysnaadaan

guryahooda aysana iridda ka degin marnaba (duruufo lagama maarmaan ah mooyee). Waxaa ka mid ah Aayadaha ay daliilsanayaan:

“ Kuna sugnaada guryihiinna, hana iska wareegaysanina idinka oo is faydaya (ciyaal caasi ahaan u labisan), sidii jaahiliyaddii hore oo kale. Salaadana Ooga, sakadana bixiya, Eebbe iyo Rasuulkiisana adeeca. Eebbe waxa uu doonayaa uun in uu xumaanta idinka tagsiyo (fogeysiyo) dambigaa Ehlu beydkow uuna idin daahiriyo”¹⁶.

Haddaan u jawaabno wadaadadaas, waxa aan u sheegaynaa ugu horeynba in ay gartaan cidda ay Aayaddu amarku ujeedinayso;

1-. Wuxaan lagu doodeyn in ay Aayaddani la hadlayso xaasaskii uu Nebigu qabay oo keli ah. Caddaynta hadalkaana waxaa ku filan kelmadaha ugu dambeeya ee aayadda ee odhanaya; Xaasaka Nebigow Ilahay wax kale

taas idinkuguma waajibin ee keliya waxa uu rabaa in uu idinka Ahlu beyd ahaan idinka dhawro wixii xumaan iyo sharaf darro ah ee wax u dhimaya sumcadda qoyska Nebiga.

Haddaan hadalka dhan kale ka eegno bal kaba dhig in ay aayaddu caam tahay oo ay guud ahaan dumarka Muslimiinta ah sidaas farayso. Ma waxaa jira wax aqbalaya in ay haweenku iska wareegaystaan suuqyada dan la'aan, iyaga oo caariiyaat ah oo uu jidhkoodu banaan yahay ama qaawan yahay?. Taasi run ahaantii waa maya. Ma waxaa jira cid ama mabda' aqbalaya in ay haweeney la qabaa u dhaqanto sidii jaahiliyaddii oo meel walba u marto is tus tus ahaan (*show off*)?. Taasina waa maya. Haddana ma waxaa jira caqiido Islaami ah oo ogolaanaysa in aysan dumarku salaadda oogin, sakada bixin, soominna, isla markaasna aysan

guud ahaanba adeecin Ilaalay iyo Rasuulkiisa?. Dhab ahaantii tanina waa maya.

Haddaba miyaan aayadda ka fahmaynaa in ay haweenku noloshooda ku dhamaystaan qolal gasadood, sidii in ay xabsi daa'im ah ku xukuman yihiin. Yaanaan arintaas dumar keliyaba ku koobine, ma waxaa jira caqiido, caqli, dhaqan iyo wax kale ee ay umadi ku wada socoto oo waxyaalahaas aan soo taxnay ee aayaddu ka digtay u ogolaanaya in uu qofna sameeyo rag ha ahaado ama dumar ha ahaadee? Waxay ila tahay in waxaas oo dhami ay yihiin waxyaalo fawaaxish ah oo cid rag iyo dumarba in ay sameeyaan u ogoliba aysan jirin dunidatan.

2- Waxaa kale oo aan laba ku murmi karin in aysan Aayaddu faraynin amar guud oo lama dhaafaan ah (Faral ama waajib). Kaas oo ka

---

¹⁶ - Quraanka; al-Axzaab; 33.

dhigaya dambi culus hadday haweeney ka baxdo gurigeeda.

3- Waxaa la hubaa in ay Caa'isha oo ka mid ahayd, balse ugu horeysay uguna mudnayd xaasaskii Nebiga ee uu amarkani sida tooska ah u khuseeyey ay in aan tiro lahayn u baxday arimo siyaasadeed, jihaad, iwm. Waxaa la arkay in qaar culimada ka mid ihi ay ku doodayaan in Caa'isha aysan berigii ay dagaallamayeen ciidankii Cali iyo ciidankii Mucaawiye u bixinin dagaal dartiis iyo in ay ciidamo hogaamiso ee ay u baxday wada heshiisiin. Haddaba jawaabta taas ku abaarani waxa ay tahay heshiisiinta qudheedu sow siyaasad maahan?. Mar haddii ay u baxday arimo bulsho ee dagaal ku taxalluqa waxa aan garan karnaa in ay faraha la gashay siyaasad ayna weliba ka cayaartay dawr muhim ah. Taas ka sokow sow Caa'isha ciidan fara weyn oo rag ah ma hogaaminaynin, kuwaas oo kula jiray talo ahaan iyo xoog ahaanba?. Miyeysan haddaba Ca'isha rag madax u noqonin?

Run ahaantiina Caa'isha waxa ay gudatay waajib saarnaa oo looga baahnaa ee ma aysan gelin qalad sida ay qaar kale buun buuniyaan.

Waxaa kale oo aan halkaan ka garan karnaa in haddii ay dumarkeenu maanta wax matarayaal yihiin oo xataa haddii talo loo dhiibo ama loo fasaxo in ay meel walba galaan oo hawl loo baahan yahay ka qabtaan aysan waxba ka soo hoynaynin, sidaas si la mid ahna ay ahaayeen dumarkii ku noolaa Jassiradda Carabta berigii Rasuulku joogay. Laakiin Caa'isha oo weliba ka mid ahayd kuwaas iyadu ay ka yara duwanayd gabdhahaas oo ay guntiga dhiisha isaga dhigtay sidii ay dawrkeeda ku haboon u cayaari lahayd. Haddaba maxaa wacay sidaas?.

Dhab ahaantii marka aan arinta il furan ku eegno waxaan garan karnaa in ay Caa'isha haysatay dhiiri gelin ka dheer tan ay haysteen dumarkii kale. Waa marka ugu horayse waxay hubtay in aysan gef ka

galaynin diinteeda. Waa marka labaade waxay ahayd qof lagu soo barbaariyey xaqiiqada nolosha oo aan cagta hosteda la gelinin intay yarayd. Sidaas darteed, haddii aan maanta gabdheheena inta ay yaryihiin siino tababar isugu jira xag jidh iyo xag caqli labadaba waxa aan dhawaan isticmaali doonaa oo ka faa'iidaysan doonaa waxtarkooda aan ka helno maskaxdooda, muruqooda iyo maalkooda ay ku soo xasiliyeen maskax iyo adin labadaba.

Waxaanan ka xishoonaynin in aan tusaale ugu soo qaato xaaladda dumarka xaaladda is dullaysiga qabiileed ee ka jira Somaaliya. Taas oo aan ka leeyahay tusaalaynta soo socota; Waxaa jirta in ay dadka Soomaaliyed dadyow gooni ah, ka dib markii ay arkeen in ay kaga horeeyaan xagga ilbaxnimada iyo wax qabsiga sida ka faa'iidaysiga kheyraadka dhulka iyo farsamada ay ku harqiyeen dacaayado rakhiis ah. Sida iyaga oo u baxshay magacyada ay ka midka yihii; Midgaan, Tumaal, Jaaji iyo kuwa kale.

Haddaba si dagaal maskexeed ah ayaa waxa muuqanaysa ilaa hada in dadkaas loogaga raayey dacaayaadkaas lagu xumaynayo si looga guulaysto tartanka adduunka. Wuxaad arkaysaa iyada oo xaafadaha ay degan yihii dadkaasi aan laga qabanaynin shaqo ka weyn tii yarayd ee markii ay bilowga ahayd inta lagu dacaayadeeyey aysan wax horumar ah ku samaynin. Wuxaad arkaysaa xataa iyagii oo aan ku dadaalaynin is sharfidooda shakhsi ahaaneed iyo is nadaafintooda. Wuxaad arkaysaa iyagii oo aan hawaysanaynin jagooyinka sare ee dawladeed ee cuqdado isla laabaya. Wuxaad arkaysaa iyaga oo haddii uu masalan ninka cidhaas ihi guursado gabadh cidha kale ah uusan wanaajinaynin ee ayba u ekaanayso in uu ka aargudanayo ama uu magac ka dhiganayo intaan guursaday baan hadana iska furay, iwm. Sidaas si la mid ah, hadii ay dhacdo in gabadh reerahaas ka dhalatay uu la haasaawo wiil cidha wax caaya ah ay ku adkaanayso inantaas in ay guurkiisa aqbasho.

Waxaa iyaduna taas garab socota oo wax inoo sii bayaanin karta, fikradda ku salaysan midab takoorka oo iyaduna si weerar maskexeed ah ugu habsatay aadanaha casrigaan jira. Waxaa muuqata in ay dadka aan caddanka ahayni is aaminsiyeen in ay dabiici ahaanba isaga liitaan oo aysan ka hadli karin halka uu qofka caddanka ihi joogo. Wuxaan tusaale arintaas uga filan sida ay udhaqmaan dadka Afro-Amerikaanka ah ee ku nool dalka Maraykanka, kuwaas oo intooda badan ku mashquulsan dullinimo iyo waxyalo hooseeya.

Taas oo ah weerar maskexeed dadkaas lala helay, waxa ay si toos ah u shabahaysa tan ay dumarku is aaminsiyeen ee ah in ay markastaba ragga ka hooseeyaan. Waxaa xusid mudan dood culus oo maalin maalmaha ka mid ah ee sanadkii 1996 kii dhixmartay aniga, saaxiibkay Soomaali ah, saaxiibkay Hindi ah, iyo afar haween ah oo Maraykan ah, kuwaas oo jagooyin sare ka hayey

safaaradda Maraykanka ee ku taal dalka Malaysiya:

Waxa aan ku eedaynay gabdhihi Maraykanka ahaa in dawladoodu aysan weli ka tanaasulin foolxumadii midab takoorka ee ay si maskexeed ah u baddeleen habsocodkeedii. Doodeenaas oo markaas xiriir la lahayd ol-olihii kicinta madawga ee uu maalmahaas ninka la yiraahdo: “Luis Farkhaan” ka waday dalka Maraykanka, waxa ugu weynaa ee ay gabdhahaasi noo xujaysanayeen waxay ahayd; in haddii arintan loo garaabo oo madawga sida ay rabaan ee ah in madaxtinimada ugu saraysa dalka iyaga la siiyo ay albaabada u furayso dhib hor leh, kaas oo ah in dumarka caddaankuna ay ku doodi doonaan maa inagana markeena lanoo dhiibo xukunka, raggii madawga ahaaba waa loo dhiibaye.

Haddaba waxaad halkaan ka garanaysaa in ay jiraan umado kale oo iyaguna sida dumarka ugu

xaqiran dunidaan laakiin hubaal ahaan kulligood waxay u egyihiin kuwa iyagu is xaqiray in ka badan inta la xaqiray. Tusaale, halka ay madawgu uga doodayaan maa xukunka Maraykanka naloo dhiibo, maxay u awoodi waayeen in ay ugu soo halgamaan sida ay kuwaas kaleba ugu soo halgameen?. Dumarku sidaa oo kale maxay ku waayeen in ay mar hore u soo tababartaan sidii ay dad ku xukumi lahaayeen ama wax ku ool weyn uga noqon lahaayeen dunidatan?.

Si kastaba arintu ha ahaatee maanta ma yara dhaqdhaqaqa dumareed ee dunida ka socdaa. Waxa ay isku mar la saan qaadayaan guud ahaanba dadyowga ay kuwo kale xaqirayeen. Waxayna u egtahay in ay ugu yaraan dadyowga adduunku fahamsan yihiin in ay jiraan wax uun is xaqirid xoog ama maskax ku dhisan ihi jiraan. Sidaas darteed waxaa laga yaaba in ay ummado fara badani taas ka gilgishaan iyaga oo aan ka dhigaynin is xorayntooda mid ku dhisan buuq iyo

argagixis colaadeed ee ku dhisan in ay iyaga qudhoodu isa soo dhisaan oo soo diyaar garoobaan.

5- Waxaa iska cad aysana culimo iyo caamo toona hor istaagi karin sida faafka ah ee ay dumarku ugu baxayaan danahooda gaarka ah iyo kuwa guud intaba, ayna u marayaan dhulka meel kaste oo ka mid ah. Waayo haddii la damco in la is hortaago arintaas waxa ay noqonaysaa waalli iyo axmaqnimo aan geedna loogu soo gaban, kana soo horjeedda wax kaste oo maanta jira, lana xiriira hab nololeedka danahooda si gaar ag, iyo danaha aadanaha oo idil si guud ahaaneed..

6- Hadday maanta wadaadada Muslimiintu ku sii adkaystaan sii dhiiri gelinta dayicidda awoodda Aadanaha (*man-power*) ee ku jirta dumarka, waxaa dhalanaya ama sii hirgalaya dulmiga, yasidda, cadaawada, xaqiqa ka been sheegidda, xaqiridda, ka cararidda, iyo guud ahaanba xumaynta lagu hayo Islaamka iyo

Muslimiinta. Eedda halkaa ka dhalataana waxa ay dusha u fuulaysaa wadaadadii dhiiri geliyey ama aan ka hortagin sii wadista caado jaahiligaas.

Haddaba haddaan la yaabayno ama aan eedaynayno markii uu Madaxweyne Maxamed Siyaad Barre u bixiyey wadaadadii ay qodobkaan isku haysteen 1970 meedyadii magaca: “Wadaad xume”, maan la yaabno kuwa sharaftii, qiimihii, qaayihii, qaranimadii, iyo qadarkii waxtar ee ay lahayd diinta Islaamku oo dhan u luminaya qodobkaa yar ee looga wada daawoobi karo si sahlan, haddii xaq doon la wada yahay.

Waxaa laga sheegay madaxweynihii ugu cimri dheeraa ee dalka Soomaaliya, Maxamada Siyad Barre, (inkasta oo aan shaki ku jirin in inta badan waxyalahi isaga laga sheegayey ay u badnaayeen been abuur lagu allifayey kobcin

siyaasdadeed oo iska dabiici ah awgeed), in uu waagiisii xukunka yiri: “Iyada oo ay dumarku ka samirsan yihiin guud ahaanba xaqqoodii ayuu Nebi Maxamad (NNKHA) u soo baxay oo siiyey xaqoodii nuskii, ka dibna aniga ayaa maanta ugu daray nuskii ka sii dhimanaa”.

Dhihitaanka warkaasi ha ahaado been la subkay ama run la yiri ee waxa aan anigu haatan leeyahay:

“Iyada oo aysan dumarku wax rajo ah ka qabinin in ay xaqqooda bani aadaminimo helaan ayuu Eebbe weyne Nebi Maxamad (NNKHA) u soo saaray. Markaa ayuu Nebigu shaaca ka qaaday waajibna ka dhigay in xaqooda la siiyo si buuxda. Hase ahaatee markii uu Nebigii dhintay waayo ka bacdi ayey dadkii si tartiib tartiib ah hadana u daboolleen xaqqii dumarka. Nasiib wanaagse waxaa intaa halgamayey qaar culimada diinta Islaamka ka mid ah oo ku doodayey in aan diinta lagu gefin

oo dumarka xaqqooda uu Ilaah siiyey loo ogolaada. Haddaba waxa ay maanta dadku haystaan fursad ay ku ogaadaan jiritaanka xuquuqda dumarka ee la duudsiinayey ee ha ka faa'iidaysteen, haddii aanay doonaynin in ay dhex dabaashaan ceeb adduunyo iyo mid aakhiraba.

Waxaa laga yaabaa in ay wadaado badani igu diidan yihiin in Aayaddu ay ku jihaynaysay hadalka xaasaskii Nebiga si gaar ahaaneed. Haddaba waxa aan si jawaab celin ah u tusaaleynaya isla Aayadaha kale ee ku jira isla Suuraddas, kuna wada saabsan amar jeedintaan. Tusaale; isla Aayaddaan bilowgeeda waxa uu Eebbe ku leeyahay:

"Haweenka Nebigow ma tihidin sida Haweenka kale hadaad dhawrsanaataan, hadalkana ha

nugleynina oo uu damco midka qalbiga ka bukaa, kuna hadla hadal wanaagsan"¹⁷

Haddaba bilowga aayadani waxa uu ku abaaran yahay hadal u khaas ah dumarkii uu qabay Nebigu NNKHA. Mana ka muuqato odhaahda wax ka dhigaya amarka mid guud.

Haddii Eebbe uu doonayo in uu ka dhigo amarkaan mid guud waxa uu u caddayn lahaa sida uu ugu caddeeyey Aayyadda 28 aad ee isla suuraddas. Waxa uu Eebbe ku leeyahay:

" Nebiyow ku dheh haweenkaaga hadaad tiihin kuwo doonaya nolosha dhaw - adduunyo iyo quruxdeeda kaalaya waa idin gacan marin - idin sii saadin si quruxsana idiin sii dayne"¹⁸.

Innaga oo weli sii lafa gureyna daliilaha ay ku dhegan yihiin mucaaradiinta ka soo hor jeeda

---

¹⁷ - Quraanka; al-Axzaab; 32.

¹⁸ - Quraanka; al-Axzaan; 28.

xuquuqda ka madax yeelashada ama baarlamaan usoo doorashada dumarka, waxa aan hadana u sii dhaadhacaynaa daliil kale oo xoog badan (xaggooda). Wuxuu ay tahay in ay ku marmarsiyoodaan in ay wadaan ka hortag xumaan dhacda (*sadu dara'ic*)

Waa run in laga hortago wax alle wixii laga cabsi qabo in ay fidno ama xumaan horseedaan ama dhaliyaan, laakiin waa in aan maskaxda laga bixin in ku maradhagnimada iyo ku xeel dheeraanshaha ka hortagga qudhiisuna uu yahay fidno kale oo loo baahan yahay in qudheeda laga hortago. Waayo ma haboona in waqtii iyo tabar lagu wada lumiyoo wax aan la ogeyn wax ka imaan doona, ama wax ay ka imaanayso fidno aan saa u sii halis ahayni.

Daliil kale oo ay ku dhegan yihiin mucaaradiintaasi, waxa ay tahay hadalka Eebbe ee ah;

" Raggaa u taagan (maamulka) haweenka, derajo la dheeraysiiyey awgeed (ka fadalida) Eebbe qaarkood qaar kale ka fadilay iyo ku nafaqaynta xoolohooda darteed. Haweeneyda wanaagsani way adeecdaa, ilaalsaa maqnaansho ilaalinta Eebbe darteed"¹⁹

Jawaabta qodobkanina waxa ay tahay; in ay Aayadani ujeedo labada is qabta iyo hawsha reer ee ka dhexaysa ee aysan shuqul ku lahayn arimaha siyaasadeed. Haddaba si aan taas u cadaysano waxaa haboon in aan horta ogaan sababtii keentay in ay aayadani soo degto (*sababu nuzul*). Sababtaasi waxay ahayd sidatan soo socota:

Waxaa laga soo weriyey Ibnu Sacad Bin Rabiic in Mid ka mid ahaa Asxaabti Rasuulka ayaa maalin dharbaaxay xaaskiisii oo ku noqotay ee ah;

Naashiza – mid dhib badan oo aan waxba maqlaynin. Markaa ayey usoo dacwootay Nebiga (NNKHA). Nebiga ayaa waxa uu markaa yiri : “ Qisaas baa dhexdiina ahaatay”. Taas oo macneeedu u muuqanayo in looga qisaas qaado ninka xaaskiisii uu dharbaaxay. Laakiin wax yar ka dib ayuu Alle weyne wax walba oge soo dejiyey aayadda Qura’nta ee ah:

“Hana ku deg degin Qura’nta intuusan kuu dhamaan waxyigisu xagaaga, waxaadna tiraahdaa Ilaaheyow cilmi iisii kordhi”²⁰. Halkaa markay xaaladdu marayso oo uu Nebigiina iska aamusay isaga oo ka baqaya in uu goynta xukunkaas ku deg degay, ayuu Eebe soo dejiyey aayadaan faraysa in ay raggu haweenkooda ka hormuud yihiin²¹

Waxaa kale oo si tifatiran kuugu sii cadaynaya sida uu Eebbe isaga oo hadalkaas fasiraya si

¹⁹ - Quraanka; al-Nisa'; 34.

²⁰ . Quraanka: Dhaha: 114.

aan hadhow loogu murmin ku cadeeyey isla Aayadda oo ah:

Nafaqadaas ay ragu bixinayaana waxaa ugu horeeya oo aan marnaba la dhaafi karinin Meherka la bixinayo marka la guursanayo haweeneyda iyo biilka maalinlaha ah ee lagu quudinayo nafteeda oo ay labaduba dusha ka saaran yihiin ninka wax guursaday. Hadaba badelkii xoolahaas la bixinayo ayaa waxa haweeneydana looga baahan yahay in ay la timaado adeecid iyo amaano oo aysan marnaba beegsan wax laqdabo iyo santaaglayn ah. Waxa uu Ilaahey o go’ankaas sii cadaynaya leeyhay:

“Haweeneyda wanaagsani waa tan adeecda ninkeeda ilaalisan (guud ahaanba sirihiisa iyo waxa labadooda ka dhexeeyya)²²

²¹ . Ibnu Carabi, Axkaamu al-Qura’n, 1/410. Dar al-kutub

²² . Quraanka: al-nisa: horay

Waxaa kale oo ka mid ah waxyaalaha laga kari la'yahay wadaadada ra'yigeenan ku mucaaradka ah in ay leeyihiin Quraanka ayaa dumarka ku xukumay in ay guryahooda fadhiyaan si looga hortago fidno dhacda.

Waxaana u daliil ah hadalka Eebbe ee ah; "Kuwa la yimaada xumaan (zino) oo haweenkiina ka mid ah, marag uga dhiga Afar idinka mid ah. hadday ku marag kacaan ku haya guryaha inta uu wedku uga imanayo ama uu Eebbe ubixinayo jid kale"²³

Waxaan kuwaas ugu jawaabaynaa sida soo socota:

Waa wax aad looga murgo in ay dad sheeganaya difaaca iyo u gargaaridda diinta Islaamka ay u fasirtaan Qura'anka si ka foolxun sida ay u fasiri lahaayeen kuwa ku cadawga ihi. Waa yaabe wadaadka taas oo kale ku dhiiranayaa miyuusan marnaba u fiirsan

macnaha Aayadda uu xujaysanayo?. Aayadani (in kastoo aayadda la nasakhay oo aysanba haatan shaqaynaynin xukun ahaan²⁴) waxa ay xukun ku qaadaysay markii ay soo degtay, haddii ay haweeney la qabo ku cadaato dacwad ku lid ah iyada nafteeda oo ah in lagu qabtay iyada oo sinaysanaysa. Taas oo la leeyahay “dee naagtii iyada oo la qabo hadana looga maara waayey dhillaysi waa in guriga lagu hayaa tan iyo intay ka dhimanayso”. Waxaa iyana daliil kale oo markaste carabka mucaaradka ku taagan ah xadiiska ah:

---

²³ - Quraanka; al-Nisa'; 15.

²⁴. Nasakhidda macaneheedu waxa weeye in aayad Qura'n ah ama xadiis bixinayey amar ama goynayey sharci laga daba keeno mid kale oo tusinaya sharci ama aamar ka duwan kii hore, sidaas teed badelkiisa ku galaya. Tanina waxa ay keliya oo dhacday waagii uu Nebigu noolaa oo waxyigu socday, ee ka dib ma suurtoobi karto, saa Nebi loogu waxyoodaaba meesha ma joogee. Midda kale waxa ay caadi ahaanba badelidaani sababtaa in xukun ama amar jiray oo yara kululaa la fududeeyo, iyada oo la waafajinayo duruufta kolkaa jirta. (F. G. waxa jirta in qaar culimada ka mid ihi ku tageen in uusan Quraanku nasakhmin ee ay jirto kala duwanaan tafsiir oo marba si u dhacaysa.)

“ Ma guulaysanayaan (liibaanayaan) qoon amarkooda u dhiibtay naag”²⁵. Haddaan iminka wadaadada uga jawaabno xadiiskaanna waa sidatan;

Horta aan marka hore sugno xadiiska saxnimadiisa. Marka aan ka nabadgalno muran ku yimaada saxiixnimada xadiiska aan ka doodno dhawr arimood oo kale. Kuwaas oo ay ugu horeeyaan kuwa soo socda:

1- Haddaan dib ugu noqono sidii uu ku yimid dhiitaanka xadiiskani, (*sababu Al-wurud*) waxa aan helaynaa in ay sheekadu ku timid, Markii Nebiga loogu soo waramay in qoladii reer Furus ee uu xukumi jirey boqorkii la oran jirey Kisra uu ka dhintay, ayna badelkiisii dhaxal ahaan ugu doorteen gabadh yar oo uu dhalay. Inkastoo aysan horayba u jiri jirin in

⁷ - Bukhaari ayaa ka soo weriyey Abi Bakarat. Waana xadiis ah Marfuuc- mid looga shakisan yahay in uu qofkaas laga soo

dumar xukun loo dhiibto, waxa ay gabadhan fursad ka heshay, ka dib markii uu aabeheed horay u dilay wiilkiisii dhaxli lahaa. Ka dib markii uu ku gartay in uu qaban qaabinayey inqilaab iyo dil isaga ka soo horjeeda ayuu kala hormaray dilkii. Wuxaana berigaa taagnaa colaad kulul oo weerar iyo difaac ah, oo dhex maraysayna Asxaabti Nebiga iyo qoladaas uu taliyihii ka dhintay. Markii uu Nebigu taas maqlay isaga oo furunta lagu sii jiro ayuu hadalkaan yiri. Haddaba miyuusan macnaha xadiisku ahayn mid ku khaas ahaa dhacdadaas oo keli ah, oo uusan ujeedka Nebigu ahayn in uu leeyahay sidatan: “ Allaylehe in aysan qolada gabadha yar maanta talada ka sugeysaa anaga naga guulaysanayn”.

Inkastoo ay jirto qaacidada ah “Cibradu waa guud ahaanba odhaahda-*lafdigaa*, ee kuma khaas ahan sababta”, hadana waa lagama maarmaan

---

weriyey iska yiri ee uusan Nebiguba dhihin.

in si aad iyo asal ah loo tixgeliyo waxay sheekadu ku timid. Waxa kale oo habioon in la dhuuxo macnaha kelamada xadiiska u asalka ah ee “guulaysi ama liibaanid”. Saw uma ekaanayso in uu Nebigu ka wado “qoladani dagaalka nooga guulaysan mahayaan”. Amase in uu dareensan yahay in ilmahaas saqiirka ihi aysan liibaan iyo barwaaqo gaarsiin karin dawlad weyn oo run ahaantii utaagnayd markaas quwadda aduunka ugu saraysa, sida halak ay maanta joogto dawladda Maraykanku.

Haddaan taas ka soo harno waxa aan arkaynaa in hadalka xadiisku uu ku egyahay uun madaxnimada ugu saraysa ee qoonka ee uusan marnaba ku lug lahayn maamulka kale sida; Madaxweyne ku xigeen, Wasiirnimo, golaha baarlamaanka, iwm. Hadaba yaa yiri dumarku xaakin ama qaalli ma noqon karaan?

Hadday wadaadadu ina leeyihiin taariikh ahaanba uma aysan dhicin inlagu aflaxo talin iyo tusaaileyn dumar, waxaan ugu jawaabaynaa; muxuu Qura’nuu inooga sheekaynayaa qisadii boqoraddii Balkhiisa ee ka talinaysay carriga Saba’ (meel hadda ka mid ah Yeman). Wuxaan arkaynaa sida sharafta sare leh ee ay haweeneydaasi uga garaad saraysay raggii ku jiray baarlamaankeedii. Tusaale markii uu Nebi suleymaan u soo diray warqadda uu ugu baaqayey in ay isaga isu soo dhiibaan iyaga oo Muslimiin ah, waxa ay markiiba isugu soo yeertay golihii la tashiga ama baarlamaanka ee la shaqaynayey. Waxay weydiisay bal hadday wax talo ah hayaan iyada oo ku tidhi;

"قالت ياعيها الملأ أفتوني في أمري ما كنت قاطعة أمري حتى تشهدون "

"Waxayna tiri Madaxeeey igala taliya amarkeygan, ma aan ihi mid talo iska goosata idinka oo jooga (la tashi la'aan)"²⁶.

Guurtidii ama Odayaashii baarlamaanku waxa ay isku raaceen qaraarkoodii ahaa;

“” Waxay dheheen annagu waxaanu nahay kuwo xoog badan oo geesinimo badan, amarkase adaa leh ee fiirso wixii aad na farayso”²⁷.

Laakiin boqoraddii Balkhiisa waxaa la xumaaday ra'yigii ay odayaashu gaareen ee ahaa aan dagaal galno. Waxay ogeyd in aan dagaal wiil ku dhalan ee uu wiil ku dhinto. Sidaa oo kale aan shilin ka soo galeyn dalka ee naf iyo maalba ku lumayaan. Haddaba waxa ay hadana odayaashii ugu war celisay, iyada oo doonaysay in ay ku qanciso fahamsiinta dhibka dagaalka:

" Waxay tiri Xaakimyadu hadday magaalo ku galaan (xoog) way fasahaadiyaan, waxayna ka

yeelaan Ehelkeeda sharafta leh kuwa dullaysan, sidaa ayunbayna falin"²⁸.

Waxaa intaa ka sii daran sidii ay haweeneydaasi ula macaamiltantay Nebi Muuse oo ahayd in ay ku dayday in uu la samaysto xiriir wax wada qabsi, dhaqaale samayn, hadiyado is dhaafsi ama laaluush intaba. Markii ay kuwaas oo dhan ka caal weydey waxa ay hadana ula sii macaamiltantay hab kale oo ah xiilad ku dhisan af macaan, edeb, xikmad, muwaafaqo iwm. Isku soo duu duub oo waxa aan wada garan karnaa in aysan ujeedada uu eebbe noogu sheegayo qisadan iyo kuwa kaleba ahayn cayaar iyo madadaalo, aysanna ahayn taariikh la iska ogaanahayo ee ay hubaal tahay xukun dhacaya oo sidaa nalookugu sheegayo, ama ugu yaraan arin ku dayasho naloo kaga rabo.

---

²⁶ - Quraanka; al-Namal; 32.

²⁷ - Quraanka; al-Namal; 33.

Mid kale oo ay iyana culimada dumarka talinta u diidani xujaystaan waxay tahay in ay ku doodayaan in dumarku ay caqli dhiman yihiin sababtoo ah in uu Nebigu afkiisa ka yiri: “waxaad tiihin kuwa caqli naaques ah”. Hadii aan jawaab gaaban ka bixino arintaas (iyada oo ana meelo kalena ku faahfaahinay) waxay tahay horta macnaha caqliga uu xadiiskani tilmaamayo maahan midka ah garaadka iyo garashada ee naaqisnimo la xiriirta waajibaadka saaran dumarka iyo waxyaalaha lagu kallifay sida cibaadadeeda oo kale. Taasna waxa loola dan leeyahay in ay dumarku in badan oo ay raggu fursad u helayaan cibaadaysi ay iyagu ku mashquulsan yihiin waxyaalo kale sida marka ay caadadu ku dhacdo iwm.

Aan bal yara daymoono macnaha guud ee caqliga ee waxaan isla ognahay in luqa ahaan macnaha “caqli” uu noqonayo dabar.

---

²⁸ - Quraanka ; al-Namal; 34

Dabarkaasna waxan fasirkiisa ku gaabin karnaa is xakamaynta qofku uu iska dhawro ku dhicidda dunuubta. Waxaa dhacada in qof uu mar walba iska soo daayo hadallo gef ah qofna uu aad isu dhawro.

Hadaba labadaas qof waxaa markii macnaha caqliga ee dabarka la eegayo caqli hooseeya midka aan si sugaran isu xakamaynin. Laakiin hadana taasi ma cadaynayso in qofkaasi uu garasho iyo garaad liito oo laga roone yahay. Halkaas marka aan ka eegno macnaha xadiiska waxay noqonaysaa in dumarku ay ragga kaga dhawyiniin xagga hadalada meel ka dhaca ah sida; aflagaadada uu dhaliyo xanaaq, iwm. Waayo waxaa dhacaysa in mar haday dumarku had iyo jeeraale ku kulansan yihiin guryihii oo aan rag la joogin ay isku af xumaadaan. Waxaa kale oo dhacda in dumarku aysan ragooda ula hadlin si munaasab ah ee ay ka horgeeyaan xanaaq iyo hadallo kulul iyagu siyaasada ay

doonaan ha ka wateene. Dhab ahaantiise tani maahan caalamka oo idil waa dhulalka Carbeed oo ay Soomaalidu ugu horayso. Sidaas aan soo sheegnay oo dhana waxa lag qaadanaya cadaynta uu Nebigu ku cadeeyey isla xadiiska oo ah in uu yiri: “tafurna al cashiirat”, oo la macno ah; “waxa aad ku kufrisaan tolkiinna, ama guud ahaanba dadkiina ehelka idiin ah”

Macno kale marka aan ka eegno xagga caqliga waxa ay weliba si wacan u yaqaanaan culimada cilmiga nafsaaniga ku takhasustay in caqligu uu u qaybsamo laba qaybood oo muhim ah: waa mide waa caqliga qayb loo dhasho, tan labaadna waa mid la kasbado. Waxaa jirta in Alle weyne uu marka hore caqliga aadanaha isku garaam qiyaasan siiyo, inkastoo aysan meesha ka marnayn in wax walba la iska dhaxlo oo uu waalidku qayb weyn ku leeyahay raad ku reebidda ilmihiisa.

Markaa ka dib ayaa hadaba waxaa jiraysa in la kala badsado caqligii oo qofna inta u kororsado waxbarasho iyo khibrado uu helo garaad sareeya, qofna uu meel la fariisto intii ugu horayntii Alle ku shubay. Taasina waxay ka askumaysaa hadba sida ilmaha yaraantooda loo tarbiyeeyo oo ruux walba intii lagu beeray ee loo diyaarshay unba alaga sugaa. Halkaas marka aan ka eegnana waxa aan garan karnaan in cillada caqligu hadayba jирто aysan ahayn mid uu Ilaal gooni ahaan ugu naaquisiyey dumarka ee ay tahay wax la kasban karo ee ay dadku kala bakhayleen gabdhohooda. Sidaas darteed haddii ay haatan isku si wax u baraan uguna caqliyeyaan ilmahooda iyaga oo aan u kala saarin wiil iyo gabadh waxa laga wada rajayn karaa caqli iyo wax tar siman.

Haddii aan hadaba tafsiirka xadiiskaan ku salayno fikradda dambe waxaan garan karnaan in ay tafsiir u noqon karto macnaha oraahda

Nebiga ee ah “ miyuusan maragfurka laba idin ka mid ihi u dhigmin midka hal nin”. Taas oo ah in mar hadii aysan khibrad iyo aqoon ulahayn hawlihii ganacsiga, sida aan ku faah faahinay kitaabka “Maragfurka Dumarka oo loo eegayo Shariicada” ay ka gaabiyeen dhinacaas oo naaqusku uu yahay xaga caqliga ku dhisan khibradda shaqo oo ay ka caajiseen in ay korosadaan. Taasina waa mid ku salaysan caado ee shuqul kuma lahan abuurka Eebbe.

Haddaba aan is weydiine miyeysan caddayn hadana in uu Nebigu xadiiskaas ula dan lahaa guubaabo iyo boorrin uu dumarka ku boorrinayo in ay sida isu dhaamaan oo ay meesha ka kacaan iyaga oo ku dadaalaya sidii ay raga kula tartami lahaayeen xag aakhiro iyo xag adduunba?. Sow hadalku inama tusinayo in ay dumarku ka kacaan maahsanaanta ay kaga jiraan hawlahu dunida oo aysan iskuba shuqlinayn. Sidoo kale in ay ka haraan

sheeko xaafadeedka u keeni karta dambi iyo xasarad ka timaada is af xumaynta ay dhexdooda isu geystaan, sidaas darteed ay ku waayaan aakhiradoodii.

Bal eeg haddii inta ay shaqaysato sadaqa la baxdo waxay kororsan lahayd ajir aakhiro. Sidaas ka soo horjeedkeeda haddii ay hawl ku mashquulsan tahay fursad uma hesheen hadalada gefafka ah. Intaa in la mid ah haddii ay haweeneydu dareemi lahayd in mas’uul sare tahay kuma dhaqanteen waxyaalahay ay ka midka yihiin rag ku caasinta iyo hadal qalloocinta ka soo horjeedda wanaaga uu raggu u sameeyo, waayo waxa ay dareemi lahayd in aysan dagaal ku jirin ee ay qof la mid ah wax la wadaagayso.

Si aanaan mas’aladaan keliya ugu sii fogaanin aan ku soo gaabino waano guud oo aan u jeedin lahaa hal qabsi ay qabatimeen culimada diidan

talada dumarku. Halkudhegaas oo ah: “Dumarku xukun ma qaban karaan waayo waa caqli naaqus- garaad yar yihiin ama caqliba ma lahan, waa tabar yaryihiin, waa fikir qalloocan yihiin, iwm”. Inkastoo aan aaminsanahay in culimadaasi aysan hadalkaas xumaan iyo aflagaado u lahayn, waxaan hadana dareensanahay in haddii kelmad aan munaasab ahayni ay faafsto oo aan yac la iska dhihin ee ayba isticmaalaan dadkii wanaaga looga dayan lahaa ay noqonayso mid aan ceeb ahayn balse laysku amaano ama lagu faantamo.

Waxaa haboon in aan halkaan ku soo qaadano dood cilmiyeed dhex martay laba sheekh oo waa weyn oo ku saabsan mas’aladatan. Sheekha la yiraahdo Abuubakar al-Qaadi oo ahaa Maaliki, ahaana Ashcari ayaa isku dayey in uu raddiyo (ku hadal celiyo si diidmo ah) Abi al-Farah oo ku doodayey in dumarku ay

madax sare noqon karaan. Doodoodiina waxay u dhacday sidatan soo socota: Abil-Faraj waxa uu yiri: Dumarku wax way xukumi karaan waayo ujeedada guud ee laga leeyahay xukunku waa in la dhagaysto habka loo cadaynayo dacwooyinka la soo gudbiyo, in la kala saaro labada muransan si xaq ku dhisan, iyo in la oofiyto xukunka dacwooyinka la gooyey. Intaasina waa mid si sahlan ugu suurtoobi karta dumarka sida ay ragaba uga suurtoobi karto.

Sheikh Qaadi oo hadalkaas burinaya ayaa waxa uu yiri: maya ee ujeedadu waxay tahay; “Xifdinta dalka, maaraynta hawlahaa, ilaalinta taranka -awlaadda, soo aruurinta dakhliga dawladda iyo siinta ciddi ugu xaqqa leh. Taasina waa mid aan ka suurtoobi karinin dumarka.

Laakiin haddii aan u garnaqno labada sheekh, aan garteenaa soo yaraynee maxaa ku dhacay ee ay qof haween ihi la fulin la'dahay hawlaha aan kor ku soo xusnay, ee uu Sheekh Qaadi ku adkaysanayo in aysan haweeni ka bixi karinin?. Haddii la leeyahay hawsha ayaa xoog u baahan iyaduna way xoog yartahay, ma waxaa jira xukun dad lagu kala xukmiyo xoog ku dhisan feer iyo fara laab, oo uu xaakimku kukala saaro dadka gacantiisa oo uu adeegsado. Miyeynan cidda xukunka fulinaysaa dawlad dhisan oo nidaam leh ahayn?. Xataa haddii lagu doodo waxa loo baahan yahay xaakim xoog weyn oo murqo waa weyn waxan hubnaa in dumarka qudhooda loo tababari karo feer iyo dagaal sida ninka oo kale, oo hadba inta ay qofka tabartiisa jidh ahaaneed la egtahay waa inta uu jirdhis sameeyo.

Haddii aan taas ka soo tagno maxay tahay qaacidada ay ku dhisan yihiin ujeedooyinka iyo

shuruudaha uu sheegay Sheekh Qaadi ee aan sare ku soo xusnay.

Ibnul-Carabi oo labadaas sheekh u garnaqaya, laakiin u badanaya dhanka Sheekh Qaadi ayaa inta uu Qaadi yiri ku sii darsaday: “ma ahan in ay goobaha fadhi ka muuqato, mana ahan in ay rag ku dhex darsanto iyo xataa in ay la doodo, waayo in la arko ama lala hadloayaaba xaaraam ah”,²⁹.

Waxay ila tahay in hadalada sheekha dambe ay mudan yihiin inlaga daba hadlo. Waxaa is weydiin leh; daliishee ayaa inoo cadaynaysa si go'an in aysan dumarku goob fadhi ama wada hadal imaan karinin oo ka muuqan karin? Xagga isku darsanka saw tii ay Nebiga iyo Asxaabtiisu iyaga oo rag iyo dumarba isugu jira ku wada tukan jireen isku masaajidka?.

Waa la gartay xarrimidda waxa loo yaqaan “khalwa” oo ah in nin iyo naag isu geyaan ah asaan is qabin ay qol isku xirtaan labadooda keli ihi, ee maxay tahay daliisha rasmiga ah ee diidaysa in koox rag ah iyo koox dumar ihi ay isku goob istaagaan?. Bal culimadu taas haku kala cadeeyeen dhaqan ahaan iyo diin ahaan. Waxaa kale oo haboon in luuqad ahaan loo fiirsado macnaha isku dheeha (*ikhtilaadh*) ee ay culimadu ku afgobaadsadaan. AfCarabi ahaan (*ikhtilaadh*) waa marka la isku dhex daro ama la isku dheeho walxo dareere ah oo aan la kala saari karin ka dib, sida in biyo iyo caano la isku dhex daro. Haddaba rag iyo dumar banaan ama gole weyn isku mar istaagay ma waxay isugu darsameen sidii caano iyo biyo isku barxamay?.

Waxaa go’aan la baciidsado ama lala yaabo ah midka ay gaareen qaar ka mid ah culimada

²⁹ . Xukmu Tawai al-Mar’at. Horay. Boga. 36

diiday in haweenku ay taliyaan iyaga oo qabanaya jagada wadanka ugu saraysa. Waxaa ka mid ah go’aanadaas in ay leeyihiin: “mar haday naagtlu xukunka dalka ku qabsato xoog ama inqilaab awoodeed, waa in la iska daayaa oo aan lagu qabsan waana ansaxmayaa xukunkeedaasi mar hadaysan Islaamka khilaafin”³⁰.

Waxaa kale oo ay culimadaasi aad ugu doodaan in ay leeyihiin waxaa haweeneyda la siiyaa kala badh qaybta ninka dhaxal ahaan loo siiyo. Hadaanse culimadaas uga jawaabno su’ashaas, inkastoo aanaan iminka mas’alada halkeedii joogin waxaan ku soo gaabinayaa sidatan soo socota:

Waxaan si badheedhe ah idinkugu leenahay si guud ahaan ah ragga iyo dumarku qaybinta

³⁰ . Fuad Cabdulmuncim, Mabda’ al-musawaat fil Islaam. Boga: 242.

dhaxalka way u siman yihiin, laakiin waxaa jira xisaabo is dhaafsiisan oo doqoni ma garatay ah ee ay qolaba mar wax ku badsanayso. Waxaa dhacaysa in marka dhaxalka la qaybinayo uu ku soo kala beegmayo xaalado iyo wejiyo kala duwan. Mar ayaa la arkaa in ay ninka iyo naagtuba qayb is la eg ka helaan qaybta dhaxalka. Mar kale ayaa hadana waxaa dhacaysa in loo badiyo qaybta qofka labka ah. Laakiin hadana mar kale ayey dhacdaa in qaybta loo badiyo qofka dhedig.

Aan ku horaysiiyo tan ugu dambaysay ee ugu xasaasisana, waxaa jirta in marka loo qaybinayo dhaxal Hooyo iyo Aabbe uu wiilkoodii aan caruur ka tegin uu dhintay iyo xaaskiisii: marka ay xisaabta dhaxalku sidatan tahay waxaa loo kala helayaa: xaaskii waxaa la siinaya kala badh xoolihii, hooyadiina waxaa la siinaya saddex dalool dalool, aabihiina intii kale.

Tusaale; nin baa uga dhintay Shs.6000 dad ka kooban; Xaaskiisii, Hooyadiis, iyo Aabihiis. Haddaba marka qaybta dhaxalka sida uu Qura'nu u caddeeyey loo raacayo ayaa waxaa ugu horaynba xaq u leh in la siiyo kala badh oo badh xoolihii xaaskii uu ka dhintay. Sidaas darteed waxa ay xaq u helaysaa Shs. 3000.

Iyada oo la raacayo hab xisaabeedka dhaxal Islaamka ayaa xoolihii waxaa lagu dhisayaa xisaab ahaan (6), oo ah “suduska” tiradaan. Marka lix meelood loo qaybiyo xisaabta oo badh la siiyo ninka xaaskiisii, waxaa saddexdii kun ee soo hartay loo qaybinayaa sidatan soo socota:

Marxuumka hooyadii waxa ay xaq u leedahay in la siiyo saddex ulood (goob) oo xoolihii ka mid ah, taas oo tiro ahaan dhamaanaysa: Shs. 2000, aabihiina waxaa ku soo aadaya xisaab

dhan Shs. 1000. Halkaasna aabbe iyo hooyo waxaa xoolihii ku badsanaya hooyo oo qof dumara ah.

Mas'aladatan oo la dhaho “*mas'alaat al-Qaraweyn*”, waxaa dhacday in qaar culimada ka mid ah ay u cuntami weyday. Sidaas darteed ay ku taliyeen hab kale loo xiiladeeyo, waayo waxa ay ka soo horjeedaan in ay haweeney hesho xisaab ka badan tii uu ninku ka helay dhaxalka ay qaybsanayeen. Wuxuu ay u muuqataa in ay culimadaasi ka baqeen in ay khilaafaan aayadda kale ee uu Ilaahey ku leeyahy; “labku waxa uu mutaysanayaa laba jibaar inta uu dhedigu mutaysto”. Sidaas darteed waxa ay go'aamiyeen in saddex daloolka hooyada la siinayo laga dhigo “thuluth al-baaqi fi al-sudus”, halka ay ka ahayd “thuluth al-tarikat fi al-sudus”. Hase ahaatee, waxaa la gudboonaan lahayd culimadaas in aysan maanka ka saarin habsami u socodka

Shariicada Islaamka oo ku salaysan caddaalad iyo sinaan.

Faham daqiq ah oo lagu bixiyo aayadaan waxa uu ina tusinaya in saddex meeloodka la siinayo hooyadaan uu yahay mid ka go'aya madaxa ama raasumaalka xoolihii la dhaxlayey ee uusan ahayn mid soo haraya. Waxa uu markii ugu horaysay aayadda Ilaahey ku sheegay in mar haddii ay aabbe iyo hooyo ilmahoodii dhaxlayaan hooyada la siiyo saddex meelood, laakiin lamaba sheegin inta uu aabuhu helayo, taasina waxa ay tusinaysaa in qaybta hooyadu ay tahay mid ku imaanaysa “ahlu faral” ahaan, halka ay tan aabahu ku imaanayso hab “casabo” ahaan. Waxayna taasi si cad inoo tusinaysaa in ay hooyadu ugu horayntiiba xoolaha ka qaadanayso saddex meeloodkeeda, ka dibna aabuhu sugayo wixii

usoo hara³¹. Waxaa kale oo isnaa taas sii taageeraya hadalka rasuulka NNKHA tee ee ah:
“ilxiqu al-fara’id bi ahliha”
“haleelsiya faraa’idka ciddii leh”³²

Waxaa la arkaa in ay cilladdu ka timid ka dib markii ay qaacido guud ka dhigteen fikradda ah in uu ninku halka aayaddaas uga xoola badsaday naagta jinsi ahaan awgeed ee aysan wax kale jirin. Laakiin marka arinta lagu fiirsho il ballaaran oo caddaalaad dhexdhexaad ah ku shaqaynaysa, waxaa la arkayaa in aayadanina ya qusayso qolo gaar ah iyo munaasabad gar ah, middaan aan iminka shareexeeda ku jirnaana munaasabad gooni ah. Midina waa haddii ay wiil iyo gabadh wada dhashay xoolihii aabahood isla dhaxlayaan, midina waa haddii

ay nin iyo xaaskiis isla dhaxlayaa xoolo uu ka dhintay wiilkii ay iska dhaleen.

Haddaba bal aan eegno habka xoolahan la dhaxlayo loo qaybinayo ee ma rag baa iminka xoolihii badsaday mise dumar. Hooyo iyo aabbe waa sinaayeen markii hore ee markaan waxaa laba jibaar badsaday hooyadii. Mas’alada habkaan dhaxal qaybin oo loo yaqaan “*Mas’alat Qarawiyiin*” ama “*mas’alat al-Curmifyiin*”, waxaa jirta in qaar culimada ka mid ihi ay ku doodeen in saddex dalool daloolka la siinayo laga siinayo hooyada inta ay xoolaha oo dhami isku jiraan oo aan weli laka qaybin. Markaas ayeyna hooyada helaysaa xisaabta aan soo sheegnay ee ka badan tan aabuhu uu helayo. Waana sidaas sida ay aayaddu bayaanisay. Laakiin culimadii ay u cuntami weyday in ay naagi nin dhaxal ka badsato waxay ku doodeen in qaybta hooyada la bixinayo ka dib marka xoolaha la qaybiyo

---

³¹ . Cabdiraxmaan bin Naasir al-Sacadi, Taysiiru al-kariim al-raxmaan fi tafsiiri al-kalaam al-manaan. Jus: 1 aad, boga: 13 ee aayadda 11 aad ee al-Nisaai. Daar ibn al-Jawzi.

³² . isla horay. Boga: 16.

lagana bixinayo inta soo harta. Markaas ayey xisaabta hooyadu ka yaraanaysaa tan aabahae. Waayo, waxay leeyihiin, haddii aan sida horay lagu xusay u qaybino waxaa dhacaysa in ay badelanto qaacidadii ahayd in raggu ay dumarka ka badsanayaan qaybta laga helayo xoolo la dhaxlayo.

Si aan doodda ugu sii fogaano bal aan ukala dhig dhigno masaa'il dhawr qaybood oo isugu wada jaan go'an sida soo socota:

1. Mar haddii aabe iyo hooyo loo qaybinayo dhaxal ay cid kale kula jirto waxa uu midkoodba helaya lix u dhig dhig. Ilaahay baa yiri:

“Labada waalidna mid kastoo ka mid ihi waxa uu mudanaya lix dalool dalool hadduu ka dhintay caruur”³³ haddaba waxaa iga su'aal ah: war miyeysan hooyo haweeney ahayn? Ma

kolkii ay hooyo wax dhashay oo la ixtiraamo noqotay bay ka dalacday heerkii haweenimo ee hooseeyey sida la ictiqaaday?

2. Mar haddii loo qaybinayo dhaxal caruur ama kuwa qaan gaaray ee walaalo ah oo isugu jira wiil iyo gabadh, cidda la dhaxlayaana tahay walaalkood ama walaashoo waxa uu kiiba qayb ahaan u helaya lix u dhig dhig. Haday bataana waxay wada wadaagayaan saddex u dhig dhig. Ilaahay baa waxa uu leeyahy:

“Hadduu yahay ninku ama naagtū mid la dhaxlayo isaga/iyada oo ah waalid iyo ilmo la'aan ayna dhaxlayaan walaashiis/sheed ama walaalkiis/keed, midkiiba waxa uu mudanaya sudus – lix u dhig dhig. Haday yihiin wax ka

---

³³ . Quraanka: an-Nisaa: 11.

badan intaas waxay wadaagayaan thuluth - seddex meelood meel”³⁴.

Haddaba su'aashu waxay tahay haddii lagu doodayey waxa isku qaybta helayaan waa dadka waaweyn iwm. Miyeynan tani ahayn in ay laba walaalo ihi da'dii ay donaanba ha jireene ay qayb isla eg helayaan, tiiyoo aan loo eegaynin nooca dad ee ay yihiin.

3. Marka uu dhaxalku dhex yaallo dad rixim - qaraabo ah oo aan casabo ahaan wax ku qaadanaynin, tusaale ahaan: adeer, habaryar, ilamah ay kuwaasi sii dhaleen iwm. Waxaa dhaxalkaas loogu qaybinayaa si sinaan farasiman ah.

4. Marka dhaxal loo qaybinayo gabdh keli ah oo la dhalay iyo koox qaraabo ah waxa ay gabadhaasi helaysaa kala badh oo badh xoolihii

uu waalidkeed ka dhintay, guud ahaan qaraabadeedii ay ku jireen adeeradeed, habaryareheed iwm waxaa dhex yaalla nuskii soo haray. 5. Hadduu qof ka dhintay gabdho walaalihiis/heed ah, waxay soo istaagayaan booskii gabdhihi uu/ay dhalay/shay. Haday mid tahayna waxay helaysaa nus haday ka badan yihiinna saddex dalool oo dalool.³⁵

---

³⁴ . Quraanka: an-Nisaa: 12.

---

³⁵ . Dr. Maxamad Dhucmah Suleymaan, al-wilaaya al-caama lil mar'at fil fiqh al-Islaami . bog: 70-75. Daru nafa'is, 1998. Urdun.

DAWRKII AY DUMARKU KA SOO
CAYAAREEN SIYAASADDA
ISLAAMKA

Eebbe, wax walaba oge oo arke, waxa uu si cadaan ah oo xamaasadaysan inoogu sheegay in aysan rag iyo dumar ku kala duwanayn wax qabad iyo wax ku abaal marin toona. Waakan Eebbe yiri;

"" Dodow ka cabsada Eebehiina idinka abuuray Naf keliya, kana abuuray xaggeeda lamaankeeda, dabadeedna ka sii firdhiyey xagooda rag iyo haween fara badan. Ka dhawrsada Eebehiina aad isaga wax isku weydiisataan iyo riximka. Eebena waxa uu yahay ku dusha idinka ilaalinaya"³⁶.

Haddaba anaga oo tixraacayna Amarkaas Rabbaaniga ah ee Eebbe ina siinayo, waa in aannu ogaanaa in ku kastaba rag ahaayaa iyo dumar ahaayaaba ay mas'uuliyadi ka saaran tahay faritaanka wanaagga, horumarinta, dalka islaamka, dhaqaalaynta dadka muslimiinta ah, reebidda xumaanta, la dagaallanka cadawga, samaynta dhaqaalah, iyo guud ahaanba ku dadaalidda in la hirgeliyo wax kaste oo wanaag iyo badhaadhe keeni kara, isla markaasna laga hortago wax kaste oo bur bur iyo balaayo keeni kara.

Nebigu NNKHA waa kan yiri;
"Kii idin ka mid ah ee arka xumaan, ha ku suuliyo - tir tiro gacantiisa, hadduusan awoodinna carrabkiisa, hadduusan awoodinna qalbigiisa, taasina waa tan Iimaanka ugu taagt liidate)³⁷.

---

³⁶ - Quraanka; al-Nisa'; 1.

Waxaa iska caan ah in ay Hooyadii Mu'miniita, Caa'isha ahayd qofta ugu horeysay uguna dowr weyneyd ee taariikhda lama ilaawaanka ah ku reebtay siyaasadda Islaamka. Dhab ahaantii dumarku waxa ay kaalin lama ilaawaan ah ka soo qaateen dhismihii dawladihii Islaamka ahaa ee soo maray oo dhan. Waxa ay markaste qaban jireen (inkastoo welina la baciidsanayey maskaxdii Jaahiliyadda oo dhaqso ku go'I lahayd awgeed) hawlo aan ka dhicin kuwa ay raggu qabtaan. Waxa ay hurayeen naftooda, maalkood, maskaxdooda, iyo wax kaste oo oo ay xoog iyo xiilad awoodaan.

Ca'isha iyada oo aan marnaba ka shaki qabinin dawrkeeda siyaasi ee ka soo horjeeday inankeedi Cali Bin Abi Daalib, ayey la kacday xisbigii mucaarad ee caanka ahaa ee ka soo horjeeday dawladdii Cali. Waxa ay soo saaraysay amaro siyaasadeed kul kulul iyo

bayaanno cad cad oo ku lid ahaa dawladdaas la isku khilaafsanaa sharciyeynteeda.

Aasiya (Allaha ka raalli ahaadee), waxa ay ahayd xaaskii Fircoo Lacnadu ha ku dhacdee. Hase ahaatee Aasiya kama aysan daali jirin in ay Islaamka u shaqayso, tiiyoo aysan wax Alle dartii u shaqaynayaaba carrada ka muuqanin. Waxa ay Islaamka iyo Muslimiinta ugu shaqayn jirtay si caqli iyo xiilad ah oo ku beegnayd tabarteedii iyo awoodeedii. Waxa ay ka fulin jirtay hawlaheeda gudaha guriga Fircoo iyo guud ahaanba dalka Reer Masar, iyada oo isku qarinaysa caadka.

Xataa markii Berigii dambe uu fircoon ku gartay in ay Mu'minad tahay, wuu soo qabtay oo ka codsaday bal in ay ka noqoto. Laakiin way diiday oo ka dhaaratay ilaa uu ugu dambaystii Fircoo daldalay, xataa wiilkeedii yaraa ee ay isaga u dhashayna waa uu gubay.

---

⁸ - Waxaa weriyey Muslim

Haddaba, Aasiya waxa ay ahayd haweeney khatar ah oo siyaasiyad Muslimada ah, taas oo ugu horayntii aasaastay xisbi siyaasadeed ee Islaami ah oo mucaarad ku ah ninkii Ilahnimada sheegtay. Ugu dambaystiina ka tagtay raad wacan, Aakhirana wanaag dhigatay. Waa tii Alle ka bariday in uu dhibka iyo fidnada Fircoo dhan u dhaafsiyo oo guri weyn ee wanaagsan uga dhiso Jannada; "Waxa kale oo Eebbe tusaale uga dhigay kuwa rumeyey haweeneydii Fircoo markii ay tiri Eebbow guri agtaada iigaga dhis Jannada dhexdeeda, igana nabad geli Fircoo iyo shuqulliisa, igana nabad geli dadkaas daallimiinta ah"³⁸

Rafiqa Bint Safiya , Faduma Bint Khadab, waxa ay waqtigii Nebiga shaqada dawladda Islaamka u qaabilsanayeen hawlaha wararka

iyo isgaarsiinta. Waxa ay ahaayeen wasiirka Warfaafinta ³⁹.

Khadiija, Bah weyntii Nebiga, waxa ay ahayd tii ugu horeysay ee rumaysa diinta Islaamka, tiiyoo ay khatar ahayd in qof lagu soo oogo eedayn la xiriirta in uu ka baxay dhaqan jaahiliyeedkii qabiilka ama qoyska. Marka ay sidaasi dhacday waxa ay ku dhaqaaqday Khadiija in ay maal geliso kacaanka Islaamiga ah ee uu ol-olihiisu socdo.

Sumaya, Jaariyaddii Abu Xudheyfa Bin Mugiira, waxa ay ahayd gabadh ka timid reer aad u sabool ah oo aan la qiimaynin. Hase ahaatee taasi ma aysan niyad jebin. Waxa ay ka mid noqotay todobadii qof ee ugu horeeyey ee soo gasha Islaamka. Waxaa ka sii darneyd in ay goortii la maqlay in ay Islaamtay la mariyey cadaab iyo ciqaab kulul oo ka soo gaarayey xagga odayaashii dalka haystay. Waxa ay ka fureen

---

³⁸ - Quraanka; al-Taxriim; 11.

---

³⁹ - Rabiici, Fiqh Siirat, duruus wal cibrat fii siirati nubuwiyah.

ninkeedii, Yaasir, waxayna ka cayriyeen shaqadeedii, waxayna ku dayeen noocyoo saxariireed oo ciqaab ah.

Hase ahaatee laguma karin ciqaab aduunkaas oo dhan. Wixa ay si geesinimo leh ugu adkaysatay in ay xaq ku taagan tahay, iyaguna ay habawsan yihiin. Ugu dambaystii Sumaya waxaa helay bahalkii la oran jiray Abuu Jahal . Markaasuu inta canaan iyoxaar xaaro dhegaha u saaray, hadana kama xishoone gacanta ula tagay, oo ugu dambaystii intuu waran la booday kaga dhuftay qaybta jir dumareedka hoose ama qalabka hoose ee dumarka u gaarka ah. Halkas ayeyna Sumaya ku shahiidday, iyada oo noqotay qoftii ugu horeysey ee u dhimata Ilaahey dartiis (*Fi sabiili Laahi*).

Haweenka gacanta libaax ka geystay u dagaallanka Alle dartiis iyo dhismaha umad Islaami ah ee casrigaan aan joogno na soo maray, qaarkoodna weli nool yahay waxaa ka mid ah; Saynab Al-qasali, Maryam Jamiila, iyo kuwa kale oo aanan tiro ku koobi karin. Haddanse

labadaas aan xusnay tusaale ahaan war gaaban uga sheegno.

Saynab al-qasali, waa gabadh caan ah oo ka soo baxday dalka Masar, bartamihii qarnigaan 20 aad. Wixa ay ahayd Gudoomiyaha sare ee ururka Haweenka ee Akhwaanul Muslimiin. Waxayna ku guulaysatay in ay qiyaastii, ku dhawaad kala badh oo badh haweenkii reer Masar ugu yeerto in ay ku dhegenaadaan Islaamka oo ay dhab ahaan ugu dhaqmaan. Wixa ayna Saynab adeegsanaysay aqooneeda iyo caqligeeda heerka sare ahaa.

Waxaa si walba isku dayey madaxweynihii dalka ee la oran jiray Jamaal Cabdinaasir, in uu hawsheeda ugu yaraan fadhiid ka dhigo, haddiiba uusan tir tirin. In aan tiro lahayn ayaa xabsiga lagu jidh dilyeeyey, eeyo lagu diray inta loo xidh xidhay, shil baabuur in lagu dilo la isku dayey, in lacag fara badan la siiyo oo la duufsado la isku dayey, in wasiir sare laga dhigo la isku dayey, in tol iyo qaraabo loo kaashado oo lala garamo la isku

dayey. Hase ahaatee wixii oo dhan waxa ay ka istaagtay in ay ku qanacsan tahay mira dhalka hawsha ay Ilaahey dartiis u hayso.

Maryam Jamiila iyadu waxa ay tahay gabadh ka dhalatay qoys Yuhuud ah, waxayna markii hore ugu walqasheen ama u baxsadeen magaca ah; Margaret Marquise. Inkastoo ay Margaret tan iyo berigay tobantirka ahayd maqlaysay ama akhrinaysay wax ku saabsan Islaamka. Nasiib wanaag, Margaret waxa ay dhab ahaan u garawsatay xaqiqada Islaamka 1954, kadiib markii ay dhan walba isaga badh badh dhigtay Islaamka, Kiristaanka, iyo Yuhuudaba.

Dadaalkaas dheeraadka ah ee ay xaq raadiska u gashay awgii ayey ku guulaysatay in ugu dambaystii si dhab ah u soo haleesho xaqqa. Waxa ay ku dhistay rumaysadkeedii caqli, iyada oo ku fikirtay sidii ay nafteedana u badbaadin lahayd, Islaamkana waxa ugu tari lahayd. Maadaama ay gabdh yar oo aan weli isku filnaan ahayd, waxa ay ogeyd in ay dadkeedu wax

yeelayn karaan jiritaankeeda, haddii ay caddaysato Islaamka. Sidaa darteed way diyaar garawday, waxayna ugu dambaystii u carartay Bakistaan 1960, iyada oo gaartay 26 jir. Halkaa ayeyna ka bilowday caddysadkeedii iyo u shaqayntii Islaamka. Waxa ay Maryam Jamiila qortay kutub Islaami ah oo fara badan. Waxayna noqotay Daaciyyad laga yaqaan maanta guud ahaanba dunida aan ku noolnaahay.

**DAWRKAY DUMARKU KU YEESHEEN
JIHAADKA ISLAAMKA**

Horta waa in aan kolka horeba isla fahamnaa cidda uu Alle faray Jihaadka. Waxaa la arkaa in ay culimadu isku raacaan in uu Jihaadku marka koowaad faral ku yahay ragga oo keli ah, marka labaad ee ay duruuftu xumaatana rag iyo dumarba. Taasi waxa ay tahay, haddii uu cadawgu soo galo dalka Islaamka, ama ay rag yaraani jirto iwm, ee ay markaa lama huraan noqoto in ay dumarku dagaallamaan, waxa uu jihaadku noqonayaa mid faral ku ah guud ahaanba qoladaas rag iyo dumarba. Haddii kalese waxaa hawshaas fulinteeda u xilsaaran ragga.

Laakiin su'aashu waxa ay tahay, aan is weydiino inta aanana sidaas daqiqaa ah wax u sii kala saarin; in ay qof dumar ihi dagaallanto ma xaaraan baa mise waaba loo baahan yahay. Waxa ay ila tahay in lagu wada jawaabayo in loo baahan yahay. Waayo waxa aynu ka

hadlaynay waa waajib iyo faral ee arintu ma taagneyn in ay banaan tahay iyo in ay reeban tahay. Haddaba waxaa lama huraan noqonaya in kolka horeba nin iyo naagba la wada tababaro. Waayo waxa ay labaduba ku jiraan heegan. Sidaa darteed haweeneydu waa askariyad, waana taliye ciidan.

Waxaa haatan dhab ahaan u muuqanaya in marka sidaa la yeelo ee la fahmo xoogga iyo wax tarka (*man power*) ku jira dumarka dhab ahaan loo dabaqi karo Aayadda Qura'an ka ah ee uu Eebbe ku leeyahaay;

انَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يَقْاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفَا كَأْنَهُمْ بَنِيَانٍ "مرصوص"

"Eebbe wuxuu jecel yahay kuwa ku dagaallama (harjada ama u dadaala si naf huridnimo ah) jidkiisa, iyaga oo saf ah oo aad moodo dhismo - sarab la isku dhejiyey (midnimadooda)⁴⁰

Ilaah waxa uu dhamaanba, iyaga oo aan kala saar lahayn tusay mu'miniinta tijaaro laga faa'iidayo. Waxayna tahay hadalkiisa Sarreeye uu ku yiri;

ياعيها الذين أمنوا هل أدلّكم على تجارة تتّجرون من عذاب
تؤمنون بالله ورسوله وتجاهدون في سبيل الله بأموالكم، أليم
وأنفسكم ذلكم خير لكم إن كنتم تعلمون

" Kuwa xaqqa rumeyow ma idin tuseyaa ganacsi idinka koriya cadaab daran. waxaad rumaynaysaan Ilaahay iyo Rasuulkiisa, waxaadna ku dagaalamaysaan jidkiisa xaqqa ah idinka oo u huraya xoolihiina iyo naftiina, saasaana idiin kheyr roon hadaad tiiin kuwa wax og"⁴¹.

Haddaan u soo dhaadhacno ama mar kale xusno gabdhaha waxtarka lama ilaawaanka ah ka geystay Jihaadyadii ama duullaanadii caanka ahaa Islaamka, waxaa ka mid ah; Umma

⁴⁰ - Quraanka; al-Saf; 4.

⁴¹ - Quraanka; al-Saf; 10-11.

Saalim, waxa ay Islaantay, tiiyoo aysan dad saas u sii badani xaqqa fahmin. Markaa ayey kolkiiba ninkeedii u ban dhigtay Islaamka. Wuu ka diiday, markaa ayey ka qaxday oo ku biirtay ciidanka qalabka sida ee Asxaabta oo markaas cadaysanayey gedoodkoodii ugu horeeyey ee ay kaga soo horjeedeen cibaado qalloocinta iyo Ilaahyo beenaad samaysiga. Waxa ay ka qayb gashay dhawr dagaal oo ay ka mid ahaayeen; Uxud, Xuneyn iyo kuwa kale.

Dagaallada ku caanka baxay in ay dumar fara badani ku jireen waxaa ka mid ahaa; Dagaalkii Kheybar ee lagu jebiyey gaaladii. Maalintaas intuu Nebigu dumarkaas mujaahidiinta ahaa u yeedhay intuusan dagaalkii bilaaban ayuu weydiiyey; " Maxaa idin soo saaray"? Waxay ugu jawaabeen; " waxaan u soo baxnay in aan kaalintanada buuxino. Waaan waraabinaynaa ragga, waxaan ku raranahay daawooyinkii dhaawaca, waxaa noo diyaarsan heesihii

guubaabada iyo kicinta ahaa, Ilaaheyyna waan u tala saaranaynaa hawsheena. Weyna ku dhaqaqeenn dagaalkii. Markii la guulaystay ee la furtay Kheybar waxa ay mid kaste oo ka mid ahayd dumarkii mujaahidiinta ahaa ka heshay qaniimadii- wixii laga dhacay gaaladii qayb la siman tay raggu heleen⁴².

Ummu Cadiya, waxa ay ka qayb gashay in ka badan Todoba dagaal oo waaweyn, iyada oo ahayd kalkaaliso sare oo xirfadley ah. Waxay karinaysay raashinka, waxay aruurinaysay alaabaha, ha ahaadeen kuwa qalabka lagu dagaallamo ama kuwa lagu adeeganayey. Waxay daawaynaysay dhaawacyada, waxay xanaanaynaysay kuwa jirada iwm. Marka ay fursad u heshana wayba dagaallamaysay oo safkeeda ayey dhinac ka raacaysay.

---

⁴¹ 11- Waxaa soo weriyey xadiiskaan; Imaam Axmed oo ka soo weriyey Xashraj Ibn Siyaad oo isna ka soo weriyey Ayeydii

Waxa aan marnaba la halmaami karin kaalinta ay ka soo baxeen gabdhiihi iskood si nafhuridnimo ah isugu xilsaaray in ay noqdaan ciidanka ilaalada gaarka ah ee Nebiga (*poliso milataro / red bret*); Nasiiba Bintu Kacab, Safiya Bintu Cabdil mudalib, iyo kuwa kale. Nebiga NNKHA oo ka sheekaynaya dagaalkii Uxud ee ay gabdhahaasi qaybta libaax ka muujiyeen, waxa uu yiri; “Mar alle markaan bidix ama midig fiirshaba waxaan arkayey Nasiiba oo dagaallamaysa si ay ii difaacdoo”. Wuxaana gabadhaas maalintaas ku dhacay 13 dhaawac oo kala duwan.

Sidaa si la mid ah; Safiya, waxay maalintaas intii birta la isku lisayey aragtay nin Yuhuud ahaa oo soo gooyey seeradii ay ku jireen. Markaas ayey tustay Xisaan Ibnu Thaabit. Suu waa ka baqay, oo yiri; “Anigu kuwa kalaan ku jeedaa”. Markaasay inta soo booday gacanta ku

---

hooyadii dhashay oo iyadu ka mid ahayd dumarkaas caanka ah.

dhigtay kal-budh weyn kuna halgaaday, oo la heshay. Bartaas ayuuna ku bakhtiyey Yuhuudkii. Maalin kalena intay waran dheer qaadatay ayey wejiyada uga garaacaysay gaaladii oo ku lahayd ma maantaad Nebigii Ilaahay soo jebiseen⁴³.

Dumarku waxa ay xilalka kala duwan ka soo kala qabteen dawladdii Islaamka ahayd ee jirtay berigii Nebiga iyo asxaabtii iyo xataa waayadii ku dhawaa ee kuwaas ka sii dambeeyey. Way ka badan yihiin wax fara lagu tiriyo ama ay xaashiyahakani soo koobi karaan gabdhahaas mu'minaatka ihi. Sidaa si la mid ah waxa aan cidina soo xisaabin karin hawlihii wax ku oolka ahaa ee ay u soo qabteen Islaamka iyo u adeegidda ummadooda.

Waxaa tusaale ahaan in loo xuso mudan markii uu Cumar bin Khadaab haweeney u

magacaabay wasiirka dhaqaalaha ee ay ka soo baxday hawsheedii iyo hawlo kale oo dheeri ah sida in ay iyadu iskeed isugu xilsaarto hawshii ciidanka asluubta. Wuxuu ay qaadan jirtay jaydal markaa ayey inta ciidan kaxaysato ku dhex wareegi jirtay suuqyada iyada oo doon doonaysa dadka saaqidiinta ah ee meelaha iska fadhiya shaqo la'aan. Marka ay hesho mid shaqo la'aan iska wareegaya ayey ulayn jirtay oo ku qasbi jirtay in uu shaqaysto, si uu ugu yaraan naftiisa u meeleyeo. Intaa keliya ma ahane waxa kale oo ay intaa ay suuqa dhex marayso ku dhex waday wacdi iyo waano – *dacwatu shaaric*⁴⁴.

Waxaa xusid gooni ah mudan in ay fikraddani ilaa maanta ka maqantahay dunida oo wada noqotay maadiyiin shillin raac ah. Dadka maanta nool intooda badani waa derbi jiif iyo daroogiiste oo suuqyada way kaga badan yihiin

---

12- Saalim Bahnasaawi, Makaanatul mar'at (horay) Bog: 121

inta wax ku kala iibsanaysa. Laakiin ciduna ma aysan garan in dadka qasab lagu shaqaalaysiyo. Laakiin mu'minadani waxa ay garatay in ay shaqadeeda ka mid tahay in ay shacabka wada shaqaalaysiiso si ay markaa uga kaaftoomaan gacanta dawaladda, baytulmaalkuna (Office of *Sociel Affairs*) uu u helo dakhli ku filan.

---

⁴⁴ - Qasali., Istiqlaal al mar'at fil Islaam. Bog: 23

MAXAA KEENAY KALA SAARKA IYO JINSI TAKOORKA

Waxa aan u malaynayaan in ay musiibada koowaad ka dhalatay ka fogaanshaha laga fogaanayo awaamirta cad cad ee diinta Islaamka.

- 1- Iska dhega tirid la iska dhega tirayo arimo fara badan oo waaqici ah, dadkana maalin walba horyaal.
- 2- Ka go'id la'aan caado jaahili iyo dardaaran awooweed.
- 3- Taxadar dheeraad ah oo si aan cilmiyeysneyn la isaga saaro hawlaha adduunyada. Taas oo dhalisay in ay raggu dumarka ku aamini waayeen shaqooyinka culus ama muhiimka ah.

4- Dadkii hore ee ka soo horjeeday horukaca dumarka iyo dhaqan badelidda oo Muslimiinta soo dhex xaluulihey dhawr Xadiis oo been (bug) ah, ayna ku duudsiinayaan xuquuqda dumarka. Taasina waxa ay keentay in arintu si kama' ah ku soo dhex gasho macnihii diinta iyo tafsiirkii Shareecada.

5- Ku dheganaan fatwooyin hore oo ku haboonaa casrigoodii, laakiin aan la qabsan karin casrigreenaan. Taas oo loo baahnaa in laga takhaluso marka ugu horeysa ee uu samanku is baddelo, nonol maalmeedkuna waddo kale beegsado. Waxayna culimadu wada ogyihiin in ay fatwadu isku badesho marba waqtiga iyo duruufaha ay ku

jirto ee aysan rasmi joogto ah ahayn. Guud ahaanba culimadii hore ayaa isku raacdya in ay ku badelanto fatwada ay culimadu baxshaani marba halka ay ka dhacayso, waqtiga ay dhacayso, xaalka iyo duruufaha ay ku jirto, dhaqanka iyo caadada ay dhex taal iyo maslaxada dadka ay u taal arintu.

Haddii ay Wadaadadu ku marmarsiyoonyaan in ay dumarku ku mashquulsan yihiin hawsha gurigooda iyo jidhkooda, waxaa jawaab u noqonaysa ugu horeyntiiba; bal horta ha loo dhiibo xilka oo halagu tijaabiyo bal in ay ka soo baxdo iyo in ay la kufto. Haddii ay mid ama kooxi la kufto waa iyada iyo nafteeda ee arinku ma quseeyo kuwii kale. Xataa haddii ay qolo dhan dumarkoodu ka soo wada bixi waayaan yaan hadana lagu wada qaadin xukun kulligood si nooc ahaan ah ee ugu yaraan haloo

arko kuwa samankaas ama duruufahaas la qeexay ku jira. Hadalkaa isaga ah waxaa u jawaab ah in uu qofku wax ku qaato waayaha uu ku dhex nool yahay. Waa in la eegaa habka ay u dhaqmeen iyo waxa lagala kulmay maamullada dumarka ee maanta jira. Sidoo kale in taariikhda dib loo raaco oo la eego bal sidii ay u soo dhaqmeen dumarkii u soo taliyey Islaamka, ee aan qaarkood qoraalkaan ku xusnay.

Hadday tahay eeddu xubnaha jidhkeeda oo aan u nugleyn shaqooyinka noocaas sare ah, waxa ay jawaabtu ku gaabanaysaa ha loo taba baro iminkaba oo hala qabadsiyo. Haday tahay mid jirooyin ama caadooyin dabiici ah sida; Dhiigga bil laha ah, waxa ay ila tahay in marnaba uusan kaasi ka joojin hawl ay haysay, ayna ku qaban karto hawlahaa xaafiseed ee maanta jira kulligood. Midda kale waxaaba la soo saaray dawoooyin loo cuno joojinta ama

khafiifinta xanuunkaas, tiiyoo uusan dhiigiina go'aynin. Arimahaas waxaa lagala xiriiri karaa culimada ku takhasustay ee loo yaqaan takhaadiirta.

Haddii la leeyahay goorma ayey caruur korinaysaa?, waxa looga jawaabayaa goorma ayey dumarka soomaaliyeed ee baadiyaha adhiga ku raacaa caruurta koriyaan?. Kuwa magaaloooyinka ku nool qudhoodu goorma ayey caruur koriyaan ama shaqo guri qabtaan sow ma ahan kuwa had iyo gooraale ku mashquulsan sheekooyinka iyo dagaalka dhexdooda ah, oo marka uu ninkii ka yimaado shaqada u sii bilaaba hawsha ah in uu guda galoo xallinta dagaalkii dhacay intii uu maqnaa saaka.

Waxaa dunida meel walba oo goob shaqo ama goob waxbarasho ah ka jira xerooyin lagu xanaaneeyo ilmaha yar yar ee la xambaarsan yahay. Haddaba waxa la asaasi karaa xeryahaas

oo ay hooyadu saacad ama laba saac ka dibba ugu imaan karto ilmaheeda kuna nuujin karto halkaa. Gurigiina waxa ay uga soo tegi kartaa maamul iyo cunto la sii diyaariyey oo aan baahi weyn loogu sii qabin maqnaanshaheeda.

Arinta madax noqoshada waxaaba sida dabiiciga ah lagu gaaraa da'da dhawr iyo Afartan iyo wixii ka sii sareeya. Da'daasna sida badanaaba caadiga ah dumarku weyba dhalmo gooyaan oo waxa ay islaantaasi u soo jeesan kartaa maamul qarameed iyo bulsho wax u tar.

Mid iyana lagu marmarsiyoon karo waxa ay tahay in aysan shaqada haweenku faa'iido soo hoynin ee ay gebigeedba ku dhamaato khasaaro iyo dayac. Tusaale; xoogaaga yar ee ay mushaar ahaan usoo hesho waxa uu kaga baxaa ilaha soo socda: Badh la siiyo jaariyaddii guriga uga shaqaynaysey, qayb ay ku raacdoo taksiga keynaya shaqada, qayb ay ku gadato

labis dheeraad ah oo ay isugu qurxiso goobta shaqada, qayb ku baxda jidh dhiskeeda iyo is turukaynteeda.

Haddaan iminka taas ka jawaabno waxaa quman in aannu marka hore is weydiinaa iyadu ma waxa ay u tageysaa shaqadaan danteeda mise dan la'aanteeda. Haddii ay tahay naag u shaqa tagaysa si ay waqtiga isaga soo dhamayso ama ay asxaab u soo samaysato dee iminkaba ha isaga joogto. Haddii ay fushanaysay danteeda iyo danta reerkeeda ama danta bulshada ee guud, maxaa ku kallifaya waxaas oo dhan?. Midda laga hadli karaa waa musharka ay siinayso jaariyadda. Taasna waxa aan uga jawaabaynaa aan is weydiinee waa tee islaanta Soomaaliyeed ee aysan maanta gurigeeda ku noolayn inan u shaqaysa ama ha siiso mushaaro ama ha ahaato qaraabadeedee?

Haddiise aysan iminka gurigeeda joogin waa tee midda inta uu Alle siiyo dhaqaale iyadu keligeed ku filnaanaysa hawsha gurigeeda ee aan marnaba u yeeranaynin inan u adeegta?. Haddaba si shakiga looga baxo, waxaa lama huraan ah in la garto in uusan mushaarada jariyadda la siinayaa marnaba ahayn khasaaro qoys ahaaneed iyo mid qaran ahaaneed toona. Marka shaqo la siiyo inanta dan la'aanta ahayd ee ka wel welaysay nolosheedii, mustaqbalkeedii, iyo guud ahaanba nolosha qoyskeedii, waxaa la gaarayaa faa'iidooyin ay ugu horeeyaan:

- 1- In ajir laga helo xagga Eebbe.
- 2- In la kasbado xiriir saaxiibtinimo, qaraabanimo, jacayl iyo kalsooni, taas oo ay u dhawdahay in aayatiinka dambe loo baxsado.
- 3- In la maal geliyo dalkii. Qof kaste oo wadani ah oo ka hela shaqo

dalka ama dibaddiisa waxa uu wax
weyn ku soo biirinaya dhaqaalaha
qaranka. Haddii uu wax gato waxaa
faa'iidaya beec mushrtarkii, shaqa
laawihi, dawladdii iyo guud
ahaanba dadkii dalka.

Waxa ay ila tahay in shaqada keli ah ee ka
dayacmaysa haddii ay dumarku shaqo tagaan
aya tahay “Sheeko habreedka ama sheeko
gabdheedka deriska”.

HEERKA AY DUMARKII ASXAABTU KA CAYAAREEN SIYAASADDII JIRTAY

Haddaan hadalka ugu soo celino si faham waasacin iyo war ka dherjin ah, waxaa xusuusasho mudan taariikhda ay sameeyeen qaar ka mid ah Asxaabtii Nebiga ee dumar ahaa. Markii ay Nebiga iyo saaxiibkiisii qaalliga ahaa Abuu Bakar, ka baxsanayeen nimankii Mushrikiinta ahaa ee u soo diyaariyey shirqoolka dilka ahaa, waxaa caanaha iyo cuntada kale ugu geynayey keymaha khatarta ah inantii dhallinyarada aheyd ee uu dhalay Abuu bakar ee magaceedu yahay “Asmaa Bint Abuu bakar”.

Rafiqa Bint Safiya , Faduma Bint Khadab, waxa ay waqtigii Nebiga shaqada dawladda Islaamka u qaabilsanayeen hawlaha wararka

iyo isgaarsiinta. Waxa ay ahaayeen ama joogeen booskii wasiirka Warfaafinta⁴⁵.

Maalin maalmaha ka mid ah ayuu Amiirkii Muslimiinta, Cumar BN al-khadaab ka jeediyey khudbaddii Jimcaha ee todobaadлага ahayd masjidka, markaa ayuu ka hadlay qodob yara xasaasi ahaa oo beryahaas ay mushkiladiisu taagneyd, (sida ay maantaba weli u taagan tahay). Qodobkaasi waxa uu ahaa dumarkii oo caadaystay in ay raggii guurkooda ku xujeyaan kharash aad u fara badan si meher ahaan ah. Cumar oo ay dacwada noocan ihi soo kartay ayaa ku dhawaaqay in aysan maanta ka bacdi dumarku weydiisan karin meher ka badan cadad yar oo uu isagu gooyey.

Hase ahaatee gabadh ka mid ahayd dumarkii dhegaysanayey khudba jimcaadkaas (berigii hore khudba jimcaadka dumarku wey ka qayb gali jireen, laakiin hadda ma aqaan wax loogu diiday !!) ayaa farta taagtay oo la soo booday

jawaab kulul iyada oo ku leh Amiirkii; Cumarow ma intuu Ilaahey Quraankiisa nagu xaq siiyey oo yiri; " Oo aad midood siiseen Qindhaaran- Buur dahab ah (aad u fara badan), ha ka qaadanina"⁴⁶ ayaad adigu maanta naga goosanaysaa xaqii uu Ilaahey na siiyey. Si kale ahddii loo dhaho, ma waxaad noo qadaraysaa oo xisaab go'an nooga dhigaysaa xaqii uu illaahay nagu siiyey si furan oo aan xisaab go'an ahayn.

Cumar wuu isku yaxyaxay oo naxay, wuxuuna si hal haleel ah u soo xusuustay Aayaddaan oo markii hore maskaxdiisa ka maqneyd. Markaa ayuu isaga oo Tawbad keen ah isla goobtii uu taagnaa ka yiri: “ Haweeneyda ayaa asiibtay (heshay dhabitii), Cumarna waa gefay)⁴⁷

---

14 - Rabiici, Fiqh Siirat, duruus wal cibrat fii siirati nubuwyah.

⁴⁶ - Quraanka; al-Nisa'; 21.

15- Waxaa soo weriyey Ibn Kathiir iyo kuwa kaleba. Sanadkiisuna waa wanaagsan yahay.

Haddaan usoo dhaadhacno xagga kala tashiga dumarka waxyaalaha la xiriira arimaha siyaasadda. Wuxaan ognahay in qodobka ugu xasaasisan uguna taxadar badan ee siyaasaddu uu markaste yahay dagaalka – ama wasaaradda gaashaan dhigga. Haddaba waxay ila tahay in aan midkeenna shaki kaga jirin in uu Nebigu in badan kala tashaday dumar weeraro ay Nebiga iyo Asxaabtiisu damacsanaayeen in ay qaadaan iyo weeraro lagu soo qadayey Asxaabta intaba. Wuxaan tusaale ahaan usoo qaadan karnaa; Markii uu Nebigu kala tashanayey Umu Salama heshiiskii Xudeybiya, oo ay keentay ra'yigii quruxsanaa ee lagu wada qancay, aakhirkiina isaga la wada raacay, markii ay kula talisay Nebiga N.N. K. H. A in uu inta hor tago Asxaabtiisa, hortooda ku xiirto si ay ugu daydaan oo uga yeelaan xiirashadii ay ka diidanaayeen.

Waxaa ila la yaaba leh kol haddii la arko ruux Aadami ah rag ama dumar kuu doono ha

noqdee oo soo jeedinaya fikrada la arkayo wanaageeda ama qabanaya hawl loo jeedo faa'iidadeeda, maxay tahay daliisha kale ee la doonayaa? U malayn aan mahayo in uu jiro caqli ama diin ka hor imaanaya samafalka iyo samafarka, isla markaasna faraya in la iska indha tiro wanaag soo cad. Wuxaanse hubaa in ay diinta Islaamku cadaysay in ay wax walbaaba sax yihiin kuna banaanyihiin sharciga marba hadduusan jirin xukun ama Nas (Quran ama xadiis) cad oo diidaya - aysan ahayn wax diintu Quraan ama Xadiis ku mamnuucday. Ama ugu dambayntii wax lagu mamnuucay qiyaas ama tafsiir laga dhiraandhiriyey nusuusta.

Waxaa ugu weyn qodobada ay culimada had iyo jeeraale ku doodaan in aan loo dhiibin dumarka xilka madaxtooyo cuskadaan qodobo la xiriira guurka iyo furriinka. Wuxa ay leeyihiin waa in laga mas'uul -weli noqdaa marka ay qof haween ihi doonayso in ay

guursato. Taasi waa in la baxsho ee aysan is bixin iyadu. Sidaa si la mid ah uma ay lahan wax awood ah inay iska furto ninkii ay ka caano diiddo. Haddaba si wadaadadaas loogu jawaabo, waxaa lama dhaafaan noqonaya in marka hore laga siiyo jawaab kaafi ah mas'alooyinka ay ka qiyaas qaateen qudhooda.

CUTUBKA LABAAD

DUMARKA IYO WILAAYADDA

XORIYADDA GUUR XULASHADA

Sanado dhaw ka hor waxay ahayd lama dhaafaan in guurku uu ahaado mid ay soo diyaariyeen waalidiinta ama qaraabodu. Laakiin waxay taasi u gaar ahayd dumarka oo raggu iyagu way soo xulan kareen lamaankooda. Gabadhii aan ku qanacsanayn guurka loo soo xulay jidka keliya oo u furani waxa uu ahaa in ay is daldasho ama dalka ka qaxdo.

Si kastaba arintu ha ahaatee maanta taasi ma badna oo badanaaba waxaa gabadha la soo doonaa ka dib markii iyada nafteeda heshiis lala soo galo oo la isku hubo dhankeeda. Haddii kale waxa uu ninka lamaan doonaha ihi ka baqayaa in uu hungoobo oo marka uu waalidkii u yimaado isaga oo waydiisanaya gabadhii la

dhalay, lagu xiro shardi ah in uu iyadii qudheedii kala yimaado heshiis ansaxinaya doonistiisa.. Hase ahaatee waxaa weli sii jira guur isku qasbid iyo weli dhigasho aan loo isticmaalin sidii habboonayd. Wuxaad arkaysaa in ay arintu ku kala dhex jirto xad gudub iyo dayac.

Sidaas darteed waxaa nala gudboon in aan falalka noocas ah ka qaylino inta aysan si dhab ugelin diinwaan dhaqameedka bulshada, gaar ahaan kuwa soo socda. Taas oo macneheedu yahay in la sugo qeexitaanka iyo ujeedada dhabta ah ee ay leedahay “welinimadu” ama gabadh bixintu .

Si aan arintaas u fariisinana waxa aan ku horaynaynaa in aan xusno macnaha welinimada anaga oo ka eegayna xag luuqad ahaan iyo xag sharci ahaan labadaba. Waxa lagu soo koobi karaa qeexitaankiisa: “ ugu dhaw qaraabo, ugu dhaw xiriir, dhaxalkiisa/keeda leh, ka

faa'iidayste, ku xige, wax la wadaaga iyo lammaan”.

Haddaba macnayaalkaan dhawrka ah ee wada suurta galka ah in lagu xambaaro macnaha “welinimo”, waxa ay dhali karaan oo salka ku sii hayaan kuwa kala ah; waalidnimo, ilaaliye, ka mas'uul ahaade, xukume, la taliye, derisnimo, saaxiibtinimo iyo rukun ama macaamiil la ahaade.

Waxaa ka mid ah waxyaalaha la yaabka ah ee caado ahaanta isaga socda tan iyo quruumo hore, in tiiyoo uu Alle weyne boqolaal aayadood oo ka mid ah Quraanka ku sheegay in dadka Ilaahey ay siman yihiin, qof walbaana uu xor u yahay waxa uu ku dhaqayo iyo waxa uu u go'aaminayo naftiisa kol haddaysan xadgudbaynin, ayaad hadana weli arkaysaa in ay kuwa badani caadaysteen in aysan marnaba talo ka qaadan haweenka ee ay ugu taliyaan sidii ilmo saqir ah ama ka sii daranba. Anaga oo arinta sii dhalaalinayna ayaa mudan in aan

caddayno in ay marka horeba qalad tahay in la is weydiyo in ruux aadane ah oo caqligliisu taam yahay laga hadlo in uu xaq u leeyahay soo doorashada iyo soo xulashada qofka uu doonayo in uu nolol kula qaybsado si guursi ah. Laakiin weli waxa aan arkaynaa in isu talintaan indha la'aanta ihi ay ku socoto si aan laga hadli karin, balse ay kun jeer ku raalli yihiin kuwa loo talinaya. Isu talintu ma ahan waxa aan ka soo horjeedno ee waxa laga soo horjeesan karaa waxaa weeye is qasbidda lagu fulinayo daaha isu talinta ama waaninta iyo la talinta. Hadalkeenaasna waxaa ka caddaan kara in uu guurku ku imaan karo ama ay haboon tahay in uu ku yimaado talo ay isla gaareen waalidka iyo waladka guursanaya – wiil ama gabadh. Taasi hadaba weli nama tusinayso wax taladaas ku gaar yeelaya gabadha oo ka saaraya xukunka wiilka, balse waxa ay arintu isku si u qusaysaa wiil iyo gabadhba, weliba labada waa weyn ee is guursanaysa waxaa loo baahan

yahay in uu mid walba dhankiisa ka haysto talada tolkiisa iyo asxaabtiisa jecel.

Maanta waxaan arkaynaa in samafalkaas oo dhan loo adaeegsaday xumafal oo ay arintii gaartay in uu qof mas'ull ihi u isticmaalo qofka uu ka mas'uulka yahay sidii uu doono ee ay isaga dani ugu jirto, isaga oo aan inaba haba yaraatee uaabba yeelaynin danta iyo faa'iidada qofka uu ka mas'uulka yahay. Taasina waa dambi weyn oo ka mid ah dunuubta dhalisa ciqaabaha kulul, waxaa la yiraahdaa dambiga “awood qalad u adeegsasho” = “*power abuse*”, waxaana maraka qaunuun kaste loo eego ka yaalla xeer ciqaabeed kulul oo faraha looga gubanayo.

Marka aan arinta dhanka kale ka eegno, qaar gabdhaha ka mid ihi waxa ay qalad ka fahmeen xorriyadda xulashada guurka, markaa ayey ugu dhaqmaan sida dadka aan diimaha iyo dhaqamada adag lahayn ee isaga nool sidii xoolaha. Qaar kale oo rag iyo dumar lihina

waxa ay ka dhigeen arintii weliga mid la isku ciqaabo. Haddaan sii bal ballaariyo kuwa noocaas ah, waa kuwa ka xaniba gabadh aan weligeed ardiga ka dhaweyn, meel loo raadshana aan la aqoon guur u soo gacan galay, tiiyoo ay ku marmarsiyoonayaan; waa in la helaa weli. Waxay markaa sababaan in uu ninkii iska reer tabareedka ahaa ee dirqiga ku guursanayey galo kharash fara badan oo lagu baadi goobo weli, ku lumiyo waqtii aan xisaab lahayn doon doonis nin aan meelna lagu ogeyn. Ugu damabystana ay taasi sababto in uu ka dib markuu kharash badan galo, uuna ku dhiboodo hawsha dib uga gurto oo ballantii guurkaba isaga baxo, xujadaas awgeed.

Kuwaas aan xusnay oo dhami ma ahayn ujeedka qoraalkeenan ee waxa aan u dan lahayn waa in aan sharraax ka bixino macnaha guur isku qasbidda, ama waxa aan u naqaan gabdh bixinta. Waxaa iska cad in inta badan dadku ay maanta weli ku xasillan yihiin in ay gabadhu

tahay shey ka mid ah alaabta uu qofkaasi mulkiga u leeyahay, uuna siin karo cidda uu doono, ama uu ku gadan karo qiimaha uu doono. Haddaba waxa aan doonayaa in aan qoraalkeygaan ku kala saaro faraqa u dhexeeyaa gabadh la dhalay iyo orgi jadh ah oo biic loo soo xiray.

Run ahaantii halka loo cuskanayo qodobkani waa amarka welnimada ee laga helay Sunnada Nebiga NNKHA. Laakiin amarkaan Welnimadu wuu macno iyo sharraxyo batay oo xataa culimadii hore ee afarta Mad-habood ayaa isku waafiqi waayey in ay doodiisa meel wada dhigaan. Waxa uu murankoodu ukala dhexeeyaa qaar ku tagey waxa la yiraahdo Ijbaar –Qasab, kaas oo uu macnihiisu yahay in waalidka ama qofka kale ee mas'uulka ihi uu xaq u leeyahay in uu qasab sandulle ah gabadhiisa ugu guuriyo cid Alle iyo ciddii uu isagu la doono, aanana loo baahneyn in iyada

lagala tashado inaba haba yaraatee iyo, qaar ku dagey in uusan waalidka ama mas'uulku wax xaq ah ku lahayn in uu fara gelin ku sameeyo gabadhiisa iyo cidday doonayso in ay iyadu guursato, haddii loo baahdo waano mooyee.

Haddaba waxaa haboon in aan bal doodaas iyada ah qaadaan dhigno oo aan si dhiraan dhirin ah ku soo saarno muranka meesha ku jira iyo wixii lagu xasilin karo ee la isugu wada imaan karo. Haddaan xusno sida ay kala qabaan afarta Mad-habood ee iyagu markastaba horseedka u ah Madaahibaha jira, waxa ay tahay sida soo socota:

AFARTA MAD-HAB IYO WAXA AY KA QABAAN IJBAARKA

Maaliki:

Maaliki, waxa uu qabaa in gabadhu ha ahaato Bikra, garoob, carmal, saqiir, qaan gaar, caaqilad ama mid uu caqligeedu dhiman yahaye ay waajib tahay in loo guuriyo oo aysan iskeed isu guurin karin. Waxa uu aamin san yahay waxa la yiraahdo Ijbaar⁴⁸.

Shaafici:

Shaafici waxa uu qabaa in kol haddaynan gabadhu ahayn Bikra, saqiir

---

16 - Dasuqi; Commentary on Dardir's Al-sharxul kabir, jus: 11.
Beyrut.

ama dhallinyaro ay xaq u leedahay in ay is bixiso oo aan la qasbi karin.⁴⁹

Xanafi:

Xanafi waxa uu qabaa in mar hadduusan qofku qaan gaar ahayn wiil ahaayaa iyo gabdh ahaayaaba, ha ahaado Birka ama yuusan ahaane, mid la soo furay ama laga dhintay ama yuusan ahaan intabee uu u baahan yahay in loogu taliyo ama lagu dirqiyoo guurka. Marse hadduu qofku lab iyo dhedig kuu ahaadaba uu qaan gaaro aan weligiisa xil ka saarneyn cidduu guursado⁵⁰.

---

⁴⁷ - Fudi, Sheekh cusmaanB. Ixya Al- sunna wa ikhmad al-bidca. Kano, n.d.

⁴⁸ - M. K. Masud; The sources of the Maliki doctrine of Ijbar, Bog: 219

Xambali:

Xambali waxa uu qabaa in qof kaste oo aan qaan gaarin wiil iyo gabdh kuu ahaadaba uu u baahan yahay in loo guuriyo ee uusan iskii isku bixin karin.⁵¹

Guud ahaanba madaahibaha kala ah; Shaafici, Maaliki, iyo Xambali waxa ay shardi uga dhigaan guurka in la helo fasaxa waalidka ama weliga – wakiilka. Guurkii ay fasax la'aan iska xirtaan labada is qaadatay waxa uu agtooda ka yahay hal bacaad lagu lisay. Laakiin waxa ay tooshka ku qabteen fasaxa waalidka gabadha aan horey loo soo guursan ama bikrada ah. Hase ahaatee Xanafi oo ah kii ugu horeeyey Madaahibaha isagu shardigaas ma arko. Waxa uu ku adkaystay in qofku mar hadduu qaan

gaar yahay, caqligiisuna taam yahay aan loo baahneyn in guurkiisa la fara geliyo.

Mad-habka Xambaliga iyo Xanafigu waxa ay leeyihiin qodob muhiim ah oo ay kaga yara duwan yihiin labada mad-habk ee kale, ayna u badan tahay in ay iyagu kaga saxsan yihiin. Qodobkaasi waxa yahay in ay qabaan in kol hadduusan qofku qaan gaarin wiil ama gabar ku doonaba uu u baahan yahay in uu helo weli ama wakiil nikaaxiya. Laakiin haddii uu ruuxu mar qaan gaaro aan loo shardiyeynin weli iyo wakiil toona (qaan gaarka qudhiiisa ayey markaa su'aali ka imaanaysaa, oo waxaa lagu dooday da'ada uu qofku ku qaan gaaro. Doodaaas geban gebadeeduna waxa ay ku ekaan kartaa in ay da'da qaan gaarku tahay tababar ka bilaabanaya 15 jir kuna ekaanaya 18 jir. Haddaba midka aan halkaan ula jeednaa waa derajada ugu dambaysa ee ah 18 jirka).

19- M.K.Masud; The sources of the Maliki Doctrine of Ijbar. Bog:
218

Waxaa xusid mudan in ay guud ahaanba Madaahibuhu ogolyihiin in ay jiraan arimo si gaar ah loo eegi karo – Al-istithna. Tusaale ahaan; Xanafiyiintu waxa ay ka soo reebayaan xukunkooda in la fara gelin karo guurka la arko in uu dhib iyo khasaaro u keeni karo is guursadayaasha ama tolkooda. Ha ahaadeen kuwa is guursanayaa qaan gaar ama yeysan ahaane. Maaliki waxa uu isna ka soo reebayaan xukunkiisa; in haddii gabadha la guursanayaa ay ka dhalatay qolo la liido, xag dhaqaale ama sharaf aysan lagama maarmaan ahayn in la helo weligeed⁵².

Haddaan dib u firino daliilaha ay kala wataan Sheekh Xanafi iyo mucaaradiintiisa kala ah; Sheekh Shaafici, Maaliki, iyo Xambali oo iyagu shardinaya qasabka guurka gabadha. Aan ku horeyno qolada dambee, waxa ay daliilsanayaan dhawr Aayadood iyo dhawr

xadiis oo caan ah, ayna ka mid yihin kuwa hoos ku cad;

---

20 - eeg; Islamic law in Africa. Iyo sii eeg; Baab Nikaax ee labada Mad-habba.

XUJJADA AY HAYSTAAN KUWA AAMINSAN IN DUMARKA LAGU QASBO GUURKA IYO JAWAABTA LA SHIYEY

Waxa ay u cuskadaan dodoodaan dhawr aayadood oo ku jirta Quraanka. hase ahaatee dhammaanba aayaduhu ma ahan kuwa si toos ah u abbaaraya macnaha ay ka baarayaan. waxaa kuwaas tusaale inookaga filan kuwa soo socda:

ولاتكروا المشرمات حتى يؤمن ولامة مؤمنة خير من " " مشركة ولوأعجبتكم ولاتكروا المشركين حتى يؤمنوا ولعبد مؤمن خير من مشرك ولوأعجبكم أولئك يدعون إلى النار والله يدعوا إلى الجنة"

" Ha guursanina Haweenka Mushrikinta ah, intay ka rumeeyaan, addoon rumaysan xaqqa

ayaa ka kheyr badan mid Mushrikad ehe, haba idin cajab gelisee - idin la fiicnaatee. Hana u guurinina Ragga Mushrikiinta ah ilaa ay ka rumeeyaan, addoon xaqqa rumaysan ayaa ka kheyr roon mid Mushrik ehe, haba idin cajab geliyee. kuwaasi waxay idinkugu yeerayaan Naarta, Eebana waxa uu idinkugu yeerayaan Jannada iyo dambi dhaaf⁵³. kelmadda haatan aan uga dan leenahay aayadani waa; " ha u guurinina - gabdhihiinna". Halkaa ayey ka qaateen culimadani in ay waajib tahay in dumarku aysan is bixin ee la baxsho kolka la guursanayo: " Midkii idinka mid ah ee aan awoodin in uu guursado gabdhaha dhawrsan ee xaqqa rumaysan, ha iska guursado kuwa ay gacantiinu hanatay (aan cidda ka mid ahayn, hadana ku tirsan si addoonimo ah. Tani waa habka maanta loo yaqaan sidig "*adopted child*") oo gabdhaha xaqqa rumaysan ah. Eebena wuu ogyahay liibaantiina (halka ay ku

jirto). qaarkiin qaar buu ka ahaaday - isku mid unbaad tiihin. Kuna guursada (gabdhahaas) ogolaanshaha reerkooda, si wacana u siiya Meherkooda, iyaga oo dhawrsan oo xumaanzino ka dheer, saaxiibtinimana aan yeelaynin (ha iskala tumanina si ah; *girl-friend* ama *amore*)⁵⁴. Kelmadda laga abbaarayo aayadanina waxa ay tahay; "Ku guursada idanka ehelkooda".

Mar kalena waxa ay culimadaas guurka qasabka ah aaminsani daliil ka dhiganayaan aayda kale ee uu Ilaahey ku leeyahay: "Uguuriya xaaslaawaha - doobka idinka mid ah iyo kuwa wanaagsan ee addoomadiina ah (rag iyo haween kay ahaadaanba). Hadday sabool-faqiir yihiin Eebe ayaa fadligiisa ku hodmin doonee. Eebana fadligisu waa waasac, waana

wax walba oge"⁵⁵. Kelmadda laga abbaarayo aayadanina waxa ay tahay " u guuriya".

?????

" Kuwa xaqqa rumeyow hadday iduin yimaadaan ah oo gaalada oo gaalada ka soo hijrooday imtixaana (in ay ka dhab tahay iyo in kale - interview), Eebaa og iimaankoodee. Hadaad ogaataan inay xaqqa (dhabnimo) u rumeyeen waa inaydaan Gaalada u celinin, maxaa yeelay xalaal isuma ahan Meherkiina u celiya Gaalada. (dabadeed) in aad is guursataana waxba kuma jabna hadaad Meherkooda siinaysaan. Haweenka Gaalooba nikaax isuguma kiin xirna ee ha haysanina, weydiista waxaad Meher ahaan u siiseen Gaaladuna ha idin weydiisteen wixii ay Meher u baxsheen. Taasi waa xukunka Eebe uu dhexdiina xukumay. Ilaaheyne wuu ogyahay, waana falsame".⁵⁶

---

⁵³ - Quraanka; al-Baqara; 221.

⁵⁴ - Quraanka; al-Nisa'; 25.

---

⁵⁵ - Quraanka; al-Nuur; 32.

⁵⁶ - Quraanka; al-Mumtaxina; 10

Si uu macnaha aayadani usii cadaado waxaa haboon in lala akhriyo aayadda kale ee ku sii xigta ee uu Eebe leeyahay; "Nebiyow hadday kuu yimaadaan haweenka xaqqa rumeeyey (ee ka soo qaxay gaalada cadaadis diimeed awgiis - *religious or political assylum seekers*) si ay kuugula ballantamaan inay Eebbe keliya caabudayaan, waxna xadaynin, dhillaysanaynina -zinaysanaynin, *prostitution* caruurtoodana dilaynin - *abortion*, been abuurna la imaanaynin, *prevarication*, wax wanaag ah oo la farayna aysan Nebiga ku diidaynin -caasiyeynin, la ballantan una dambi dhaaf weydii Eebbe waa dambi dhaafe naxariiste ehe"⁵⁷

Mar kale ayuu Eebbe ku sii acdeeyey aayadaha Qura'nska ah macnaha dhabta ah ee eray bixinada "weli", "guur doorasho", iwm. Waxa uu Ebbe leeyahay: " Hadaad furtaan haweeney

taabasho (isu gal mood) ka hor idinkoo wax (meher ah) u qadaray, waxa ay idinku leeyihin kala bar intii aad u qadarteen, in ay isaga kiin cafiyaan mooyee, ama uu cafiyo midkii ay gacantiisa guntinta nikaaxu ku jirto (weliga). Hadaad iska cafisaan baase idin kugu dhaw dhawrsasho ahaan. Hana hilmaamina fadliga uu Alle dhexdiina dhigay, Eebena waxa aad camal falaysaan wuu arkaaye."⁵⁸

Mar haddii aan ku dheeraanay taxa aayadaha ay culimada waajibinaysa bixinta haweeney la guurasano, aan mar kale u sii dhaadhacno sida ay culimadaasi u daliilsanayaan aayadahaas. Waxa ay fasirkooda xujjo ahaan ku keeneen in ay saddexda Aayadood ee kala ah; al- Nuur: 32, al-Baqara: 221, iyo al-Mumtaxina:10, ay toos ula hadlayaan ragga, dumarka ka sokow. Aayadda 4: 25 iyadu waxa ayba amraysaa in

---

⁵⁷ - Quraanka; al-Mumtaxina; 12.

⁵⁸ - Quraanka; al-Baqara; 237.

fasax la weydiisto ciddii dhashay gabadha la guursanayo⁵⁹. Aaydda 11:237 waxa ay la hadlaysaa qaraabada iyo xigaalada ama ciddii kale ee mas'uul ah umana jeedo labada is guursanaysa midkoodna. Aayadda ugu dambaysa---waxa ay siinaysaa cidda ay gabadhu ka dhalatay awood buuxda oo ay ku joojin karaan guurkeeda⁶⁰.

Ibn Xasam, Shaafici, Ibnu Carabi iyo kuwa kale oo iyaguna u kuur galay Aayadahaas waxa ay sheegeen in ay badankoodu u jeedinayaan hadalka ama amarka guur guntida ama xiridda –*alcaqdu wa al-nikaax* weliga ee aysan laba hadlaynin labada is guursanaysa wiilka iyo gabadha toona⁶¹.

Xagga xadiisyada waxa ay culimadaasi daliilsanayaan kuwa ay ka midka yihiin:

21- Ibnu Cabdi Rabiis; Al-caqdu Fariid; jus: 6, Qaahira, 1968.
Bog: 210
22 - Ibnu Carabi; Axkaamul Qura'n; Qaahira; 1067
²³- Ibnu Xasam; Al-muxalla; Beyrut. Bog;120

1- Waxaa Caa'isha laga soo weriyey in ay tiri, in Nebiga NNKHA uu yiri; “ Naag kaste oo la nikaaxo bilaa weli, nikaaxeedu waa baadil, waa baadil, waa baadil (3 jeer). Haddiise la iska nikaaxsado, naagtaasi waxa ay leedahay meher, waayo ninkaasi waxa uu isaga qaatay sidii xaas xalaal u ah. Haddii uusan weligeedii joogin, suldaanka (maamulka Islaamka) ayaa u ah weli ciddaan weli lahayn⁶².

2- Waxa uu Ibnu Cabaas soo weriyey in uu Nebigu yiri; “ Wax nikaax ihi ma dhici karo weli la'aan”⁶³.

3- Waxaa kale oo uu Ibnu Cabaas soo weriyey mar kale in Nebigu uu yiri; “ Garoobtu iyadaa bixinta nafteeda uga xaq leh weliga. Gabadha ugubna (bikra) waa in iyada lagaga raalli ahaansho qaataa bixinteeda. Raalligeeduna waa amuska”.

24- Ibn Xajar Al-casqalaani, Buluqul maraam; Kitaabu nikaax; Xadiiska 2 aad.

Marka aan ka eegno dooda xagga culimada diiddan qasabka gabdhaha, waxa ay ku taagan yihiin xujooinka soo socda;

1- Horta xadiiska aan siinay lambarka koowaad ee ah kan ugu horeeya uguna xoogga weyn ee ay daliilsadaan culimada weliga shardinaysaa waa mid aan lagu kalsoonayn xagga farsamadiisa. Wuu cillaysan yahay oo ninka la yiraahdo Zuhri oo ku jira taxa weriyeyaasha –sanadka xadiiska, waxa uu inkiray in uu xadiiskaan ka maqlay Jureyj oo ah ninka ku xiga ee soo weriyey xadiiska. Tanise markii ay dhacday Ibnu Xazam ayaa is dhaafsiiyey inkiriddaan oo yiri; “ Waxaa laga yaabaa in uu Zuhri iska illowsan yahay ee uu dhab aahaan uga maqlay xadiiska Jureyj” .

Hase ahaatee kooxda doodaan wadatay waxay yiraahdeen in uusan cudur daarkaani macquul

ahayn, waxayna ku adkaysteen in taasi ay wax u dhimayso sharafta weriyenimo iyo caddaalad lagu sugo Sheekha la yiraahdo Zuhri. Waxa ay hadaba daliil taas ka soo horjeeda oo xoog leh ka dhigteen in; ay Caa’isha oo ah tii iyadu ka soo werisay xadiiskaan Nebiga ay qudheedu ku qal qaalisay gabadhay eedada u ahayd ee la oran jiray Xafsa guur, ayna ku nikaaxday ninkay ku qal qaalisay, iyada oo aan wax ogolaansho ah weydiin walaalkeedii gabadha dhalay oo joogay goobta.

Ficilkaas ay ku tallaabsatay Ca’isha (Allaha ka raalli ahaadee) waxa aan ka qaadan karnaa ilaa saddex xukun ama caddaymood oo kala ah:

A- in ay dumarku wax mehrin karaan. Marka nin iyo naag la isku nikaaxayo qasab ma ahan in sheekha nikaaxaya uu nin ahaado. Naagta sheekhadda ah qudheedu waa ay nikaixin kartaa. Maxaa yeelay marka ugu horaysa ma hayno wax Nas ah oo

inoo caddaynaya in uu kan nikaaxa xirayaa nin uun ahaado. Marka kale waxa aan aragnaa Ca'isha, hooyadii mu'miniinta oo iyadu wax nikaaxisay.

B- In ay naagtut weli noqon karto. Ca'isha iyada ayaa ka weli ahayd inanta la mehriyey ee ay eedada u ahayd.

C- In uusan weligu ahayn shardi loo xanibayo guurka.

2- Intaas keliya kuma aysan ekaane kooxdani waxa ay hadana cillad u yeeleen xadiiska aan siinay lambarka labaad. Waxayna caddeeyeen in taxa ama silsiladda xadiiskani aysan gaarsiisnayn ilaa Nebigii ee ay meel dhexe ku go'an tahay. Sidaa darteed, waxaa suurta gal ah in uusan warku xadiis ahayn ee uu yahay hadal uu mid uun Asxaabta ka mid ihi iska yiri. Waxaa taa kaaga sii daran in ay la soo taagan yihiin in guud ahaanba inta badan nimanka laga maqlay xadiiskaan aysan

ahayn niman ceeb la', mana ku badna raggii caanka ahaa ee lagu wada kalsoonaan.

Ibnu al-jawsi oo ah ragga ku caan baxay kala findhicilinta xadiisyada, waxa uu yiri; inkastoo erayada xadiiska ku jiraa ay yihiin kuwa laga maqlay rag kale oo lagu kalsoonni qabo, hadana guud ahaanba ragga xadiiskaan soo weriyey waa kuwa la duray- aan warkooda lagu kalsoonayn. Al-muwadha' oo soo weriyey hadal sidaas oo kale ah, ma dhihin waa xadiis Nebiga laga soo weriyey ee waxa uu sheegay in uu Cumar yiri uun.

Waxaa intaas dood ahaan u sii dheer culimada ay ka midka yihiin; Ibnu xumaam oo noolaa (1457) iyo Zurqaani oo noolaa (1687), waxa aya iyagu ku doodayaan in macnaha erayga Ayim ee xadiiskaan ku jira aan loola jeedin dumarka oo keliya ee uu ku dhacayo qof kaste oo doob ah rag ahaayaa iyo dumar ahaayaaba, bikra ahaayaa iyo ahaaninaaba, horey guur ugu dhacyaa iyo ugu dhicinaaba.

Waxay werinta xadiisyadu ahaadaanba waxa haatan meesha yaallaa waa sidii loo fasiri lahaa guud ahaanba hab jeedka macnaha aayadahakan iyo xadiisyadatan si duuduub ah. Waxayna tani u yara muuqataa in uu jiro kala tagsanaan lagu kala tagsan yahay hab fasiridda aayadaha iyo xadiisyada. Waxayna taasi u badan tahay in ay ku xiran tahay hadba deegaanka iyo dhaqan dhaqaaleedka uu ku nool yahay sheekhaas fasirayaa.

Ibnu Rushdi oo noolaa (1198) waxa uu yiri; “ waxaa keenay in ay culimadu isku khilaafaan arinta weliga gabadha la guursanayo, in aysan jirin aayad ama xadiis si cad oo go'an u sheegaya shardinimadiisa. Guud ahaana Aayadaha iyo xadiisyada qodobkaas taabanayaa, ee ay labada dhanba daliilsanayaan, waxa mid kaste oo ka mid ihi yeelan kartaa macnayaal fara badan. Midda kale sugnaanta iyo ku kalsoonida xadiisyadu

waa mid muran ku jirta⁶⁴. Ibnu rushdi markii uu arinta sii falanqeeyey waxa uu gaaray geban gabadii in uu ku soo af jaro; in ay arintu isugu imaanayso in uusan weligu sharci ahaan asaas u ahayn guurka, laakiin ay kormeeridiiisa iyo tala gelintisu lagama maarmaan tahay.

Haddaba intaas oo muran iyo dood ah waxaa lagala dhix bixi karaa qodobadaan soo socda;

- 1- In aysan horta waxa qasab ama ijbaar la yiraahdaa diinta Islaamka wax sal iyo raad ah toona ku lahayn, ee ay tahay dhaqamo haraadi ah.
- 2- In aan guur shurruudihii kale oo loo baahnaa oo dhan soo buuxshay loo xanibi karin weli aan markaa goobta joogin.
- 3- In uusan weligu markaste ku gaar ahayn gabadha ee wiilka qudhiiisa ay tahay in lala socdo guurkiisa.

4- In haweenka iyo ragga qaan gaarka ah,
talo galka ah ee lagu kalsoon yahay is
maamulkooda aan loogu shardinaynin
guurkooda weli.

5- In ay lagama maarmaan tahay in guurka
qofka aan maskaxdiisu isku filnayn lala
maamulo, taliyo ama hago.

6- In ay haboon tahay in guur kaste ay ka
wada tashadaan labada qoys ama waalid, si
loo sugo dhismaha qoyska cusub iyo
xiriirka labada reerba.

7- In aysan aslanba waalidku wiil iyo
gabadh toona ku qasbi karin kana reebi
karin guur, balse ay ku leeyihiin waano iyo
wax tusid. Haddiise ay jiraan marmarsiyo
cad oo waafaqsan diinta ayna cuskanayaan
waalidku, sida; in ay qofka ka guursanaya
ku durayaan diin la'aan, akhlaaq la'aan
iwm. Waa loogu garaabayaa waalidkaas.

---

²⁶ - Ibnu rushdi; Bidayatul mujtahid.

CIDDA GACANTA KU HAYSA FURRIINKA

Waxaa marka horeba aan waxa laga hadlo ahayn in laba qof oo si ay ka heleen heshiiska labada dhanba isku qaba la xukmiyo in uu midkoodna xaq u leeyahay in uu iska furo kan kale marka uu doono, midka kalese uusan wax xaq ah u lahayn in uu is furo ama iska furo kan kale. Hadalka Eebbe ee arintaas taabanayna waxaa ka mid ah; "Hadday kala tagaan Eebbe ayaa mid walba waasacnimadiisa ku kaaftoominaya, Eebba waa waasac (kheyriisu), waana xikmad badane"⁶⁵. Waxa uu Ilaalh inoogu caddeeyey aayaddaan in ay labada is qabtaa xor u yihiin in ay soo gaban gabeeyaan xiriirkoodii is qabis marka ay

doonaan ee ay maslaxad u arkaan falkaa isaga ah. Taasina waxa u shardi ah in ay labada ay is qabistu ka dhexaysaa ku heshiyaan ee aan cidna la dirqinin. Sidaa si la mid ah in aan midna lagu dirqin in uu ku hoos jiro xarig qabitaan oo uusan ka raalli ahayn. Mar kalena Eebe weyne waxa uu xorriyad buuxda u siiyey labada iyaga oo horey isu qabay hadana kala tagey ee damca in ay dib isugu soo noqdaan, maadaama ay labadoodu isku afgarteen arinta. Waxa uu Alle yir; " Wax dhib ihi kuma jiraan haddii ay isa soo ceshadaan (guur rajci ah), hadday umaleeyaan in oogayaan xuduuda Eebe (aysan mar dambe Alle ku xad gudbaynin iyaguna isku xad gudbaynin)"⁶⁶

Kol haday arintu caynkaas tahay maxaa keenay in uu furriinku si adag ugu jiro oo ku xajisan yahay gacanta ninka, tan haweeneyda ka sokow? Waxa aan leeyahay, arintaasi waxa ay ku lug leedahay dhaqan jaahili, iyo ka

---

⁶⁵ - Quraanka; al-Nisa'; 130.

xayuubinta dumarka laga xayuubiyyey xorriyada guur xulashada ee aan ka soo hadalknay.

Waxaa iska dabiici noqonaysa in kol haddii markii horeba xaaska lagu guursaday ogolaansho aan ahayn keeda, iyada ka soo go'ay aysan hadana wax xaq ah u lahaan karin in ay is furto. Sidaa darteed waxaa iska dabiici noqotay in uu nin mid haweeney ah isaga haysto meher muddo sanooyin ah, iyada oo intaa ka baryeysa in uu iska furo. Waxayna ku adkaysataa marka ay naag kulul tahay ninkaas madaxayga ha layga dhigo, isna marka uu ka sii kulul yahay ayuu ugu baaqaa in ay is furato. Ugu yaraan waxa ay isku furan kartaa meherkeedii hadduu u naxariisto, haddii kale waaba diyadeedii.

Waa hubaal in ay dumarku ku deg degaan furriinka, oo waxaa iska caadi ah in ay iska tidhaahdo; “i fur”, tiiyoo ay qalbigeeda hoose iska leedahay; tusi inaadan u baahnayn si uu

kuugu jilco. Wuxaana weliba meelaha qaarkood la oran karaa in ay kelmaddaas ku dhawaaqdo naag kaste oo la qabaa ugu yaraan maalintii laba jeer cel celis ahaan. Sidaa darteed haddii amarkoodaas loo raaco habeena naag lama qabeen, taasina waa mid ka soo horjeeda maslaxadooda. Hase ahaatee waxaas oo dhan waxa ka dambeeyaa waa xorriyadda markii hore laga qaaday, iyaguna ayba iska qaadeen ayna ku hareen in ay ku raaxaystaan nolol iska dhalanteed iyo is tus tus aan qarsoonayn ku dhisan.

Waxaa la arkaa haddii haweeneyda laga dhaadhicin lahaa in is qabiddu aysan ahayn in iyada uun laga faa'iidaysanayo ee ay tahay qaacidada lagu wada dhaqmaya; “buda qabe iyo biya qabe waa isu baahanyihin“, waxa ay garan lahayd danteeda. Tan kale haddii la baro in taladeedu ay socoto oo hadday codsato furriin ay arintu tageyso furriin, waayo reer kama dhisman karo hal dhinac marka usan

---

⁶⁶ - Quraanka; al-Baqara; 230.

dhinicci kale ka raalli ahayn dhismihiisa, waxa ay ka fiirsan lahayd hadaladeeda.

Labada is qabta waxa uu mid kastaaba u madaxbanaan yahay in uu soo bandhigo iska casilidiisa heshiiskii guur isku qabidda ee kala dhexeeya dhanka kale markii uu doono. Mana jirto inaba haba yaraatee wax ay arintaas ugu kala duwan yihiin nin iyo naagi. Waxa ay ahayd Bariira oo inan Jaariyada ahayd tii ka soo dacwootay, ninkeedii; Markaas ayuu Nebigu ku yiri; “Bariiray, adiga ayaa u madaxbanaan go'aanka naftaada. Hadaad doonaysana iska fur ninka hadaad doonaysana iska hayso⁶⁷,”

Akhristow mawduucani waa mid ay doodiisu soo taxnayd tan iyo beri hore. Intaa waxa ay culimadu ugu qaybsanaayeen qodobkaan laba kooxood. Qaar aaminsanaa in ay dumarku xil madaxtinimo xamili karaan, ayna banaan tahay

in laga dhigan karo madax iyo qaar ka soo horjeeday oo taagnaa in ay tahay mid ka mid ah dambiyada ugu waa weyn iyo halaag in dumar laga dhigto madax oo ay dal hogaa miyaan. Nasiibka Soomaalida iyo guud ahaanba inta badan dunida Muslimkase wax akhristow u soo hormaray oo ku xoogaystay maadaama ay ahayd mid waafaqsan dhaqankii jaahiliga ahaa ee hore fikradda culimada diiddan in dumarka laga dhigto madax.

Culimadani waxa ay ku tageen in aysan shariica ahaan ku banaanayn in ay dumarku u taliyaan dawladda Islaamka ah, weliba waxa ay aad uga biya diideen in noqoto jagada ugu saraysa ee dalka sida madaxweyne, boqor, khaliif, imaam iwm. Waxa ay ku andacoonaayaan in ay hawlaho oo kala jira awgood ay jiraan hawlo u gaar ah ragga oo aysan inaba haba yaraatee dumarku soo hawaysanaynin. Waxa ay leeyihiin waxaa ka

---

²⁷ - waa Xadiis saxiix ah.

mid ah waxyaalaha ka reeban dumarka ee u gaarka ah in ay ahaadaan shaqada ragga; madaxtinimada, tala go'aaminta, maragfuridda, welinimada, reer ka mas'uul noqoshada, wax mehrinta, qaadinimada iwm. Wawa ay markaa arkayaan culimadaasi in ay haweenku leeyihiin hawl u gaar ah oo aan loogu tageynin. Hawshaasina waa in ay noqotaa daryeelidda caruurteeda, ninkeeda, gurigeeda, iyo alaabta taalla.

Sidaa darteed, marna iyagu iskuma ay daraan mas'uuliyadaha iyo xilalka uu qof walbaa hayo, oo dumarkuna waxa ay leeyihiin hawsha guriga ragguna hawsha bulshada iyo maamulka arimaha dibadda ee guriga. Dhaqan ahaan si taas loo xoojiyo waxa ay ragii hore isticmaaleen qaacido siyaasadeed aad u xoog badan oo ay adag tahay in ilaa maanta la gooyo. Taasina waxay tahay in la jideeyo kala duwitaan cuntada tan ay ragu cunayaan iyo tan ay dumarku cunayaan. Waxaa wax lala yaabo

ah in arintaan si loogu saleeyo kala duwanaansho ay labada ruux kukala duwan yihiin nuxur ahaan la yiraahdo "ma naagaha cunta xaabka ah cuna ayaad acqli ka sugaysaan", "xabad caano galeen caqli ma galo" iwm. Hadaba iyada oo taas la hirgelinayo waa adiga arkaya akhristow in marka neef adhi ah ay reer qashaan si ay ugu qadeeyaan hilibka waxa loo qaybiyaa labo; "hilib rag iyo hilib xaawaley". Xaawaley oo loola jeedo dumarka waxa loo ogolyahay in ay cunaan xubnaha ay ka midka yihiin: " mijaha, caloosha, kelyaha, madaxa, maskaxda, iwm". Laakiin ragga oo iyagu mar kaste loo qoondeeyo door ahaan waxa ay xaq buuxa u leeyihiin in ay cunaan xubnaha ay ka midka yihiin; "legga, wadnaha, garabka, lafdhabarta iwm". Intaas keliyana arintu kuma eka oo ma ahan mid uu qofku isticmasali karo akhyaarkiisa ee hadii uu nin damco in uu cuno mid ka mid ah xubnaha hilib ee ay dumarku cunaan waxa laga saarayaa

liiskii raganimada wuxuuna u ban baxay ceeb iyo fadeexo laga yaabo in ay dhaxalsiiso dambi qoyseed lagu xukumo waayo waxa uu qoyska uu ka dhashay u soo jiiday dhegxumo iyo ceeb.

Si kastaba arintu ha ahaatee, akhristow, si aannu xaqiiqada u gaarno, waxaa nala gudban in aannu eegno waxyaalaha ugu waa weyn ee sababta u ah in ay culimadeena casrigaan maanta ah jiraa ay ku adkaystaan in ay labada fikradoo muddaas diidmada -(*negative*) ah door bidaan. Waxa aan anigu arkayaa in ay cilladda taas keenaysaa ay tahay mid keliya. Taasi waxa ay tahay in la isku raacay in aan marnaba laga daba hadlin wixii ay culimadii hore beri hore go'aamiyeen. Ha ahaadeen waxaasi wax si dhab ah ugu taagan xukunkii la rabay ama wax u baahanbaaritaan iyo sharaxaad dheeri ah ama cusub.

Waxaa haddaba rasmi noqday oo la isku raacay fikrad laga qaataay qodobka kaga jira ilaha shareecada lambarka saddexaad ama afraad ee loo yaqaan "Ijtihaad". Lambarka koowaad iyo labaad waxaa soo kala gelaya Quraanka iyo Sunnah. Kan saddexaad iyo afraadna Qiyaaska iyo Ijtihaadka. Haddaba si ay ugu xoog badnaadaan doodooda ayey u egtahay in ay culimada jeclaysatay in aan dumarka talo loo dhiibin ay miciin bideen "Ijtihaad ka". Isla markaasna inta ay mar hore fatwa Ijtihaadi ah oo la fidyooday ku dhegeen ku adkaysteen in Ijtihaadkiiba la xiray oo aan mar dambe loo noqonaynin. Taasina waxa ay markiiba ka xirtay ishii ay isticmaali lahaayeen kooxidii kale.

Mas'alooyinka noocaas oo kale soo gelayaana waa ay fara badan yihiin oo laguma soo koobi karo muddaan oo keli ah. Laakiin si aan jawaabtanada ku salaysan ogolaanshaha - (*positive*) ugu xoojinno isla ishaas ah

"Ijtihaadka" ayaa waxaa inala gudboon in Ijtihaadka qudhiisaba ka wada hadalno. Waa in aan ka sal gaarnaa hadalka ah Ijtihaad baa la xiray oo lagu joojiyey culimadii hore sida aannu uga salgaarayno halku dhegga ah "waxaa ba'ay ama rogmaday qoonkii ay naagi u taliso".

MA LAGA DABA HADLI KARAA CULIMADII HORE?

Waxaa halku dhieg culus oo aan lagu war celin u ah dadkeenna odhaahda ah; "Rag waa raggii hore hadalna waa hadalkay yiraahdeen". Shaki kuma jiro in ay dad badani u arki doonaan gef weyn oo la galay in laga soo horjeesto ama laga dodo fatwo ama ijtihaad ay baxsheen culimadii hore sida kuwa ku caan baxay Afarta mad-hablood ee caanka ah. Welibana midda ka sii darani waxa ay tahay in uu nin iska caadi ah oo aan loo aqoonsan Sheekh sare, iska dheh qoraaga buuggaan Qaasimoo kale, uu ka dodo masa'looyinka noocaas ah ee xasaasiga ah. Hase ahaatee akhristow wax kaste oo lagu fikiraba waxa ila habboon in la is xijyo xagga caddaaladda iyo dhex dhixaadnimada, aanana lagu hadimoonin ku dayasho indha la'aan ah iyo ku adkaysasho dhaqan awoowayaal.

Haddaan toos u soo abbaarno ujeedadii qoraalkeenan ee ahayd bal in ay dad maanta nooli wax ka dhihi karaan tafsiirkii iyo sharixii, ama fatwadii iyo Ijtihaadkii ay baxsheen culimadii hore ee Madaahibaha iyo in kale, oo ay tahay in aannu intii hore uun isaga qaadano si lama taabtaan ah.

Waxa aan marnaba cidi ka doodayn in ay culimadii hore muujiyeen dadaal aad u sareeya oo runtii ay kaga soo bexeen kaalintoodii mas'uuliyadeed ee ka saarnayd diinta Islaamka iyo wax u qabashadeeda. Waxa ay adeegsadeen waxa markii dambe loo baxshay Ijtihaad oo lagu macneyn karo "Dadaal xad dhaaf ah" si ay u soo saaraan xukunka Shareecada ee u baahan in lagala soo baxo diinta.

Sida la wada ogsoon yahay waxaa marka hore xukunka laga qaataa Qura'anka. Haddiise laga arki waayo qodobkaas, waxaa laga deyayaa Sunnah. Haddii laga waayo hadana Sunnah waxaa laga baaraya Ijmaaca, laakiin marka Ijmaaca laftiisiinalaga waayo waxaa laga deyayaa Qiyaaska oo ah in dhacdada markaa taagan lagaga qiyaas qaato mid ku cadaatay Aayad ama

Xadiis. Haddii si toos ah ama si dadban toona lagaga qiyaas qaadan waayo waxaa la miciin bidaya Ijtihaad. Ijtihaadkuna Qiyaaska qudhiisa kama maqna. Marka hadalka is kale loo yiraahdo Qiyaasku waaba Ijtihaadka qudhiisa, waayo marka wax la isku qiyaasayo waa la ijtihaadaya. Ijtihaadka waxaa isku dayi kara oo keliya qofkii uu cilmigiisa iyo caqligiisu gaaray. Waxaa Ijtihaadka lagu xiray shuruudo fara badan oo aan tusaale ahaan uga soo qaadan karno kuwii uu Sheekh Qasali oo noolaa 505 H./1111 M. u dejiyey. Kuwaas oo ay ka mid ahaayeen kuwa hoos ku cad;

1- Waa in uu korka ka xifdisan yahay ugu yaraan 500 oo Aayadood oo xukunka ku shuqul leh.

2- Waa in uu yaqaanaa jidka loo fahmo ama loo sugo Axaadiista.

3- Waa in uu dhab ahaan u kala yaqaan furuucda iyo asalka. Islamarkaasna waa in uu yaqaanaa habka ay culimadii hore u mareen

fasirka furuucda, iyo sida uu ahaa Ijmaacoodu.

4- Waa in uu si daqiq ah u yaqaanaa habka xukunka looga soo saarto Quraanka iyo sunnaha.

5- Waa in uu si rasmi ah u yaqaanna luuqadda Carabiga.

6- Waa in uu kala yaqaanna Nasakha iyo Mansuukha. (Aaayadaha ama Xadiisyada la badelay xukunkoodii – nasakh, oo kuwa kale oo ku haboon xilliga dambe lagu baddelay - mansuukh)

7- Waa in uu si fiican u baari karaa sixada iyo sugitaanka Xadiiska⁶⁸.

Ijtihaadka culimada muslimiintu waxa uu bilowgii u socday si tartar leh. Wuxuu maalin walba soo saarayey fikrado cusub oo laga soo dhiraandhirinayey

kitaabka iyo sunnaha, isla markaasna ku abbaarnaa dhacdooyinka taagnaa. Waxaa jiray u hanweyni iyo ku dadaalid barashada Islaamka. Waxay arintu sidaa ku socotaba waxaa waayo dambe dhacday in la cabburiyo xorriyaddii Ijtihaadka. Waxaa iska caan noqotay kelmadda ah "Ijtihaadkii waa la xiray - *insidaad al-ijtihaad*".

Arintani waxa ay dhalisay in ay culimadii isku hawli jirtay Ijtihaadka si tartiib tartiib ah uga dhuuntaan saaxada. Ka dibna markii ay kuwii u hanweynaa sii adkaynta iyo joogtaynta xukunka Islaamka yara qarsoomeen waxaa iska sii rasmi noqotay xiritaankii Ijtihaadka, oo waxayba noqotay in aan la isku dayin dadaalkii loogu jiray tafsiirinta iyo waafajinta macnaha diinta Islaamka casriga jira. Markaa ayaa waxaa si dayac ah u lumay xirfaddii Ijtihaadka ee lagu keeni lahaa xukunka la qabsanaya maslaxada dadka ee isku baddelaysa hadba xilliga iyo duruufaha ay ku jirto iyo waajibaadka Eebbe labadaba. Hadana waxa ay taasi sii dhashay in lagu dhiirado in la hirgeliyo dhaqamo

jaahili ah oo ka soo horjeeda ujeedaddii uu Islaamku u yimid oo dhanba, ama ugu yaraan qasadkii shareecada (*maqaasidu al-Shariicah*), tiiyoo la isku qancinayo in Shariicaduba dhaqankaas tahay. Halkaa ayuuna ku qarsoomay magacii ijtihaad, wuxuuna iska noqday wax ay mar mar uun culimada aadka u sii dhex dabaalatay cilmigu ka akhriyaan kutubtii hore. Hase ahaatee ay isaga qaataan wax hore oo aan cidina maanta ka oran karin war celis.

Laakiin si aan arintaa u baarno aan isweydiinee ma dawbaa in aynu ku doodno in ay wershadeena soo saarta Tomatadu tahay mid aan maalin walba ka heli karno qasacado yaanyo ah oo cusub -fresh, tiiyoo aan diidanahay in laga shaqeyyo ama la furaba wershadda albaabkeeda. Islamarkaasna ay alaabtii ceeriineyd ee wax laga samayn lahaa halkaa iska taallo. Taa waxa aan ula jeedaa; ma dawbaa in aan ku doodno in diintu ay tahay mid la socota oo la isku xukumi karo waqtii kaste oo jira iyo meel kaste oo la joogo iyo duruuf kaste oo lagu jiro, islamarkaasna aan ku adkaysanno in la xiro fasirkii iyo ka shaqayntii macnihii Islaamka.

---

²⁸⁻ Axmada xasan, Al-ijtihaad.

Taas oo ahayd in laga soo saaro xukunka kol walba looga baahan yahay Shareecada.

Waxaan ognahay in ay maalin walba wax cusubi ku soo kordhayaan dunida, ayna u baahan yihiin in lagu xukmiyo Islaamka. Waxaa la gaarayaa horumar shar iyo kheyrba leh, waxaana lagama maarmaan ah in dhacdo walba lagu saleeyo kitaabka iyo sunnaha. Haddaba waxaa lagama maarmaan noqonaysa in la helo culimo aad ugu takhasustay Shreecada isla markaasna ku nool dunidaan aan ku noolnahay, iyada oo weliba shardi laga dhigayo in uu sheekhu la socdaa waxa ka jira dunida uu ku nool yahay. Culimadaas haddaba mucaasiriinta ah ee ku xeeldheeraatay barashada Sharciga Islaamka waxa dushooda saaran in ay arin kaste oo jirta ka dhigaan mid la noolaan karta xaalka maanta ama maalinkaas kale ka jira dunida. Taas oo laga dhawrayo in ay dib udhac iyo jiha wareer ugeysato hab nololeedka, dhaqan dhaqaaleedka, nidaam sharafeedka, iyo guud ahaanba sumcadda ay dadka Muslimiinta ihi ku leeyihiin wejiga dunidatan, taas oo ay isla markaasna xifdisanayaan aakhiradooda.

Arintaan aan kor ku xusnay waa mid ku salaysan Fiqhiga Islaamka. Waxaa jirta qaacido Fiqhi oo caan ah odhanaysana: “ lama inkiri karo in ay axkaamtu isla badesho samanada ama xilliyada”⁶⁹. Mar haddii uu is baddelo dhaqanka iyo caadada ay qolo haysato, si kastaba is baddelkaasi ha ku yimaadee, waxaa lagama maarmaan ah in ay axkaamtii Fiqhi ee aan markaas ku salaysnayn aayad uu xukunkeedu go'an yahay isla baddelo hab dhaqameedkaas. Waxaa muhim ah in xukun fiqhiyeedkaasi uu waafaqo caadadaas cusub. Tusaale ahaan waqtigii Salafka ayaa waxaa batay mucaaradadii iyo qabqablayaashii dagaalka, kuwaas oo dabada ku watay fasahaad ballaaran oo dhan walba leh (sida kuwa maanta ina haysta), markaa ayay dawladdii Islaamku soo saartay axkaam siyaasadeed ku soo rogaysa xukun deg deg ah guud ahaanba dalka. Inkastoo uu Cumar bin Cabdil caziz ahaa kii ugu horeeyey ee soo saara xukunka noocan ah, waxa uu noqday xukunku mid lagu sii dhaqmay oo ay dawladba

dawlad ka sii dhaxashay. Markii uu Cumar soo saarayey sharciyadaas cusub waxa uu yiri “ in alla inta ay dadku faajirnimo sameeyaan ayaa xukunno cusubi u soo bixi doonaan”⁷⁰.

---

⁶⁹ . Sheekh Axmad bin Sheekh Maxamad Zarqaa, (Allife), Qore,; Mustafa Axmad Zarqaa, Sharxu al-Qawaacid al-Fiqhiyah. (Daar al-Qalam; Qaahira). Boga: 227.

⁷⁰ . horay: boga: 229.

MAXAA XIRAY IJTIHAADKII?

Haddaan is weydiino "war maxay muslimiintu ku keeneen in ay xiraan Ijtihaadka? Maxaase loo waayey culimo u kacda hawsha Ijtihaadka?" waxa aan u malayn karnaa in ay is tusiyeen dhawr arimood oo soo socda;

1-Malahaa waxaa ku adkaaday shuruda lagu xiray oo Sheekh walba wuu ka niyad jabay in uu soo buuxiyo. Umalayn mahayo in ay taasi jirto, waayo shuruuduhu ma adka, waa mide. Midda kale waxa jiri kara Mujtahid Muqayad (mid ku Ijtihaada Mad-hab gooni ah ama Mas'alo gooni ah, oo lagu yaqaan takhasus u gaar ah), kol hadduu gaari waayey Mujtahid daysan *mudhlaq* (mid wax kaste ku ijtihaada).

2-Malahaa waxa ay ka baqeen in ay gefaan oo ay ku khaldamaan diinta Ilaahey.

Umalayn mahayo in ay taasina jirto, waayo waxa ay ogyihiin in marba hadday ujeedadoodu tahay in ay diinta Islaamka wax ku taraan ama ay Muslimiinta u adeegaan, ay helayaan hal Ajir hadday ku qaldamaan dadaalkooda, hadday ku saxmadaanna waxa ayba helayaan laba Ajir. Markaa meesha maba oollin wax gef iyo khasaaro laga cabsado ihi, maadaama uu qofku hawsha Alle dartii wax u qabanayo oo uusan laqdabo u jeed ahayn, uusana ahayn mid isaga madax adag waxyaalo lagaga saxsan yahay, ama uusan daliil quman u haysan.

3-Malahaa waxa ay ka baqayeen in ay Muslimiintu eedeeyaan. Umalayn mahayo in ay taasina jirto, waayo, inkastoo uu jiray ol-ole lagu gabaynayey Ijtihaadka, hadana waxaa feer socday ol-ole lagu noolaynayey oo waxaa jirtay dhiirri gelino fara badan iyo dadaallo fara badan oo ay qaar Muslimiinta ka mid ihi ku jireen si uusan Ijtihaadku u cirib go'in. Tusaale; waxaa jirtay in culimo ka soo horjeesatay in uu Ijtihaadku sii socdo ugu dambaystii la gaarsiiyey heer laga saaro Mad-habka Suninimada. Waxaaba ka mid

ahaa culimadaas caanka ah; Xashwiyah oo ka mid ahaa kuwii ugu firfircoonaa Mad-habka Xambaliyada⁷¹.

4-Malahaa waxay is yiraahdeen waxaa dhamaaday Mas'alooyinkii xukunka ahaa oo laga wada hadli lahaa ama laga doodi lahaa xukunkooda. Umalayn mahayo in cidina taas ku fikirtay, waayo sida ay casrigeenaanba noogu soo baxayaan maalin walba dhacdooyinka cusubi ayey ugu soo baxayeen kuwii naga horeeyey qudhoodana. Sidaa darteed waxa ay qiyaasi kareen in dunidu ay maalin uun gaarayso halka ay maanta gaartay.

5-Midda aan doodaan ku soo afjarayaa waxa ay tahay, horta waxii ka horeeyey qarnigii 5aad ee Hijriga ama kii 11aad ee Miilaadiga, waxa uu Ijtihaadku u socday si caadi ah, inkastoo uu marba marka ka sii dambaysa sii yara qarsooomayey. Intii waqtigaas ka sii dambaysayna wuu sii socday laakiin maadaama uu xawligiisii ka soo degay ayuu magac ahaantii u gabay oo isaga socday si aan la magacaabin.

Sidaa darteed waxa aan leenahay ma jirto in uu rasmi ahaan u xirmaday Ijtihaadku ee waxa jirta in uu Naxuusay ama iska yaraaday si sibiq ah. Waxaa jiray in uu saman walba joogay ugu yaraan Sheekh caalim sare ah oo baxsha fatwooyinka iyo sharrraxa macaanida Islaamka. Taas in waxayba si cad u rumaynaysaa ballantii uu Alle ku qaaday in uu diintaan xifdinayo, markaa Nebiguna isaga oo taas sii sharaxaya uu inoo sheegay in uu qarni walba diintaan usoo baxayo mid boorka ka jafa oo dhidibada usii aasa iyada oo liici rabta. Tusaale; Cabdil Jabaar iyo Ardaygiisii Abu xuseen al Basri (415/ 1024), Juweyni (478/1085), Qasali Ibnu Caaqil (qarnigii 11 aad), Suyuudhi (911/1505), Ibnu Teymiyah (652/1254), Nawawi (676/1277), Sheekh Jeberti (qarnigii 19 aad) iyo sheekh Saylaci (qarnigii 14 aad)⁷². (Waxaa xusid mudan in labada mujtahid ee ugu dambaysa taxeennan ay ahaayeen rag Soomaaliyeed oo ka soo baxay koonaha Geeska Afrika).

---

²⁹- Xallaaq, was the gate of Ijtihad closed? bog: 20

---

³¹- mu'alifka hore

Haddii la leeyahay, lama dhiiri gelinin in ay culimadu isku dayaan ijtihaad, oo waxaa hortaagnaa dawladihii jiray, taasi ma sugnaanin. Waxaa ku sugaran taariikhda in ay in fara badan oo ka mid ah madaxdii soo maamushay dawladihii Islaamka ay ku boorrin jireen culimada in ay dadaalaan, si ay fatwa u baxshaan. Taasna waxa uu macneheedi si toos ah u noqonayaa in la dhiiri gelieyey isku laylinta ijtihaadka. Sidaa si aan ka yaraysan waxaa iyaguna u dhiiri gelinayey ijtihaadka qaar fara badan oo ka mid ahaa culimadii hore ama dhexe ee muslimiinta soo maray, taasina ma ahayn tu joogsatay ee waa mid si is daba joog aha u socotay ilaa ay nagu soo sintay xilligaan maanta ah. Sida beryo caan baxday, waxa ay awoodista ijtihaadku ka mid ahayd afarta shardi oo laga doonayo kii noqonaya Imaam ama Khalifka Muslimiinta³². Sidaa si la mid ah waxaa isna yiri Imaam Maawardi, oo ku tagey in Ijtihaad kariddu ay tahay mid ka mid ah shuruudaha looga baahan yahay Imaamka muslimiinta si uu xilkiisa ugu guto si habsami iyo kalsooni ah.

Imaamku kuma koobin shardigaan madax dalka oo keli ah ee waxa uu weliba u sii shardiyey golaha wasiirada ee la shaqaynaya¹.

Midda kale waxa aan leenahay, waxaad arkaysaa culimada oo marka ay doonayaan in ay ku doodaan in uusan casrigaan maanta ah ijtihaad banaanayn odhanaya "Ijtihaad hadda ma furna", "Ijtihaadkii waa la xiray", adigu ma ijtihaad baad sheegan kartaa", "ma waxada doonaysaa in aad iskala meel dhigto culimadii waa weyneyd" iwm. Hadaba waxa ila quman in aan ku dhiiranaano in aan su'aalahakan la isku cabsiyo ka jawaabno. Waa marka ugu horaysa ee haddii loo fiirsado kelmadda af-carabiga ah ee ah "*Insidaadul Ijtihaad*" (ijtihaadkii waa la xiray) waxa ay ku salaysan tahay " Infacala" oo waxa ay ku tusinaysaa in waxa la sameeyey, laakiin lama caddayn cidda samaysay. Hadda waxa ay dheheen waa la xiray, balse ma aysan caddaynin cidda xirtay. Markaa waxa aan leenahay; ayaa xidhay, bal noo sheega, haddiise ay qola xiratay

---

³²- Al ma'wardi. Bog: 204

dee iminka ha na siiso furihi, illeen waan la wadaagnaa diinta maantana waxaanba u sii baahi qabnaa Ijtihaadke.

Haddiise lagu andaconayo ma waxaad la tartamaysaa culimadii hore? Waxaan si furfur caddi ah ugu jawaabi karnaa “Haah”, maxaa dhacay? Miyaanaan dad wax fahmi kara siday iyaguba wax u fahmayeen ahayn? Ma keligood baa diintaan lagala dardaarmay? Ma wax cadaynaya in aan kooxdaas horaysay keliya uga harno wixii cilmi ah baa jira? ma wax cadaynaya in ay nuqsaani anaga nagu jirto baa la haya? Ma wax cadaynaya in ay iyagu ka maskax iyo faham sareeyeen Bani aadamkaa caadiga ah baa jira? Ma iyagaa noo sheegay in ay iyagu kama dambaystii yihiin oo aan ka dibtood cidina diin ka hadli karin? Miyeynan iyagu ahayn kuwii nagu boorinayey in aan dhab diinta u barano oo ijtihaadno? Miyeynan ahayn iyaga qudhoodu kuwo sii sharaxay ama dib usharaxay oo wax ka badelay mas’alooyin diini ah oo ay culimo ka

sii horaysay si u gooyeen ama xukumeen. Bal caawa Alla sabab la garowsan karo ii sheega.

---

³³- horay

CULIMADII HORE OO MAS'ALOOYIN SHARCI AH CASRIYEEYAY

Guntii iyo geban gebadii, weligeed bay dhici jirtay in mas'alo ay horay culimadu uga hadleen oo muddo lagu degenaa waa dambe laga daba yimid oo la rogay ama la baddelay. Iska daa in cid kale ay ka daba timaaddee waxaa dhacaysay in isla sheekhii markii hore jawaabta fidyooday uu hadana ka noqdo, isaga oo jawaabiisa mar kale waafajinaya waayaha iyo duruufaha jira ee markaas taagan.

Waxa ay ila tahay in taariikhda uu ku bilowday madhabka Shaafici ay inoogu filan tahay tusaale. Marka aannu aragno in shaafici uu badanaaba mas'alooyinka ku leeyahay laba qawl oo lakala yiraahdo; “*Qawl qadiim*” iyo “*qawl jadiid*”, (hadalkii – xukunkii hore iyo kii dambe) waxaan isla markiiba garanaynaa in

uusan Shaafici isaga oo aan diinta waxba ka aqoon markii hore fatwa iska bilaabin ka dibna uusan xaqqa fahmin ee uu isku heer ku joogay labada xilliba (marka laga reebo in uu tiro xadiisyo ah oo uusan Baqdaad, Ciraaq ku maqlin ku maqlay Qaahira, Masar). Laakiin sababta ku kalliftay in uu ka noqdo qaar jawaabiisii hore ah waxa ay ubadnayd is waafajinta dhaqanka, duruufaha, iyo dabeecadaha ka jira dhulka cusub ee uu yimid iyo fiqhiga Islaamka.

Maxaadse arinta Shaafici keliya ugu ekaanaysaa maad aragtid sida laga soo weriyey Cumar bin Khadhaab ee ah; “ Waxa uu maalin xukmiyey mas'alada culimada agtooda caanka ka ah ee la yiraahdo “*Mas'atalul xijriyah*”³⁴ ee khusaysa dhaxalka uu fatwooday in aysan walaalada isku aabbe iyo isku hooyo ah iyo

---

³⁴- Mas'atalul xijriya waxa ay ku baxday maraka ay haweeney xijaabato ee ay ka tagto saygeedii, hooyadeed, walaaladeed xagga hooyo ah sida loo dhaxlayso xooleheedii. Xukunkii hore ee Cumarna waxa uu ahaa in uu raacay daahirka Nusuusta oo uu walaalada ka xarimay dhaxalkii, waayo waxa ay soo gelayaan markaan casabo – qaraabo, oo waxba uma soo harayaan. Laakiin walaaladii ayaa mar dambe ku mudaaharaaday Cumar iyaga oo ku yiri; “ Kaba soo qaad Cumarow in uu aabbeheen Dameer ahaa,

kuwa xagga hooyo keliya ihi wadaagi karin dhaxalka. Hase ahaatee markii ay walaalladii hooyo rafcaan ka qaateen xukunkaas, iyaga oo ku doodaya in ay xaq buuxa ku leeyihiin dhaxalka, ee ay hadana markale ku soo celiyeen dacwadii wuu ka noqday xukunkiisii hore oo waxa uu baxshay xukun ku salaysan waaqica. Dhallinyaradaas dhaxalkooda ku dacwoonaysay oo laga hayo oraahda caanka ah ee “ka soo qaad amiir Cumarow in uu Aabeheen dameer ahaa, ma waysan isku hooyo na dhalin anaga iyo walaaleheenaan?”. Halkaa marakay walaaladaas doodoodii gaartay ayuu Cumar si daqiq ah u garawsaday xaalada, waxa uuna xukmiyey in ay wadaagi karaan dhaxalka laba kooxeed ee walaalada aan isu hooyo iyo isku aabe ahayn. Markaas ayaa la weydiiyey; “Cumarow ma waadan xusuusan in aad sanadkii hebel dacwadatan sidaa iyo sidaa ku xukmisay?. Suuye, taasi waa sidaan

---

miyaanaan isku hooyo qudha ka imaanin?”. Markaas ayuu maalintii dambe ka noqday jawaabtiisii oo dhaxalkii wadaajiyey.

maalintaas u xukmiyey tanina waa sida aan maanta u xukminayo”³⁵

Ibnul Qayim ayaa kitaabkiisii uu u diray Abi Musa alash’ari ku fasiray hadalkaan Cumar oo waxa uu yiri; “Yeysan marnaba kaa reebin in aad xaqqa u noqoto mas’alo aad aad inta mar xukmisay aad hadana dib usii baartay ee aad ogaatay in aysan sidaad u xukmisay ahayn. Maxaa yeelay xaqqu isagu waa mid horeeyey

---

³⁵⁻ Dr. Yusuf Al-qardawi., Saxwatul Islamiyah beyna al-ikhtilaaf al-mashruuc wa tafaruq al-madhmum. (Dooxa, Qadar, Dec. 20/1989 = Jamadul awal, 22, 1410) P: 112

oo aan waxna burinin, in xaqqa loo soo noqdo ayaana
aad uga kheyr badan in baadil lagu sii fogaaado”³⁶.

Faqiiha weyn ee reer Xanafi ee magiciisa la yiraahdo; “Maxamad bin Caabidin” waxa uu yiri: “ In badan oo ka mid ah Axkaamta waxa ay isku khilaafsan yihiin hadba halka iyo waqtiga ay joogaan, iyada oo loo eegayo hadba dhaqanka, caadada, duruuf taagan, ama fasaad soo food saaray bulshadii, kaas oo laga yaabo in haddii uu xukunku weli sidiisii ku sii taagnaado uu dhaliyo dhibaatooyin ama xungurufo hor leh. IntaaS keliyana maahee laga yaabo in uu markaaba khilaaf qaacidooyinka asaasiga ah ee shariicadu ay ku taagan tahay, kuwaas oo ah “Isu khafiifin iyo isu fududayn”. Taasi waa in laga dheeraadaa dhib, fidno, mashaqo, fasaad, ama ceeb”³⁷.

Hadalkaa hadal la mid ah, laakiin ka sii caddayn og, ayaa waxaa mar hore yiri: Imaam Ibnul Qayim oo yiri: “Oo mar Alle markaad aragto caado la cusboonaysiiyey tixgeli, markii laga tagana ka tag xukunkeeda, oo weligaa ha ku dhegenaan axkaam laga soo guuriyey kutub hore. Balse ogsoonow, haddii uu

---

³⁶ - eeg; Ibnul Qayim, Iclamul Muwaqiciin. Jus: 3. Bog: 99 – 130. Hadaad rabto faahfaahin kale sii eeg; Qardaawi.

qof kaaga yimaado gobol kale, ee uu kaa fatwa dalbo, ha ku socodsiiin fatwadii gobolkaaga ee doon doon oo ku xidh tii gobolkiisii, ka dibna sii, jawaab ku haboon ama ku salaysan su'aashiisa, tiiyoo aad waafajinayso Kitaabka”¹¹. Waana sidaas sida ay culimada intooda badani isku raacsan yihiin oo waxaa hubaal ah in isku toxobinta go'aano laga soo guuriyey kutub axkaameed lagu saleeyey dhaqan ka duwan dhaqanka ay leedahay cidda markaa la doonayo in lagu dhaqo ay tahay habowsanaan iyo hawtul hamagnimo.

Intaas keliya ceebtu kuma eka ee waxa ay saamaynaysaa sharafta iyo waxqabadka culimadii hore ee mas'alada kolkii hore ka jawaabtay. Waxaa imaanaysa ugu yaraan in qalad laga fahmo ulajeekii ay lahayd jawaabtoodu.

Waxaa kale oo hadalkii Ibnul qayim ka sii mid ah in uu yiri: “Oo qofkii ugu jawaaba dadka keliya wixii uu ka soo akhriyey kutub hore, ee khilaafsan caadada, dhaqanka, waqtiga, deegaanka, iyo guud ahaanba xaaland nololeedka labada qolo ee ay kala khusayso, dhab ahaantii kaasi waa uu lumay wuuna lumiyey

cidduu u jawaabay. . . muftiga noocaas ah iyo dhakhtarka sidiisa oo kale ihi waa kuwa ugu jaahilsan dadka, Ilaah baa la kaalmo weydiistaaye”.

GEBAN GEBO

Is weydiinta su'aasha ah dumarku xil qaran ma qaadi karaan mise ma qaadi karaan qudheeda ayaa u eg mid aan haboonayn. Sababta aan taas u leeyahay waxa ay tahay in ay yihiin Bani aadam aan takoornayn, isla markaasna ay waajib ku yihiin wax kaste oo ragga ku waajib ihi. Sidaas si la mid ah guud ahaanba xilalka saaran ragga iyo weliba kuwa ka sii ballaaran ayaa iyagana saaran.

Intaas marka aan uga harno aragtida guud, aan u soo dhaadhacno xukunada kala duwan ee ay

Culimadii hore ee Madaahibuhu ka gaareen, inaga oo isugu keenayna aragtiyadoodii iyo tafsiirkoodii si kooban:

Abuu Xaniifa oo isagu markaste ku jira kaalinta koowaad iyo Ibnu Jariir waxa ay ku adkaysteen in dumarku xaakim ka noqon karaan maxkamadaha Islaamiga ah oo ay xukun goyn karaan. Sidaas si la mid ahna waxaa laga soo weriyey Maalik.

Ibnu Jariir isagu waxa uu sii dheeraystay in aan marnaba Imaamnimada Muslimiinta loo shardinayn labnimo ee ay u dhaxayso rag iyo dumar. Daliisha ugu haleelsiin og ee uu Ibnu Jariir haystaana waxa ay tahay; in ay banaan tahay in dumarku noqdaan Muftiyad (sheekh weyn oo diinta laga raacdo, kana jawaaba su'aalaha Islaamka ah ee Aadka u daqiiqa ah). Sidaas darteed ayuu leeyahay ma jiraan wax u diiday in ay xukmiso mas'aladii ay diin ahaanta uga jawaabtay. Inkastoo uu saaxiibkiis

Abuu Xaniifa leeyahay halaga reebo xukunkeeda todobada dacwo ee loo yaqaan al-Xuduud, kuwaas oo uu isagu leeyahay in aysan kana markhaati kici karinin. Isla markaasna waxa uu qabaa in ay xukumi karto dacwooyinka la xiriira arimaha maaliyadda.

Dhabari ayaa haddaba isagu wixii oo dhan isku fuuqsaday oo ku mintiday in dumarku ay xukumi karaan wax kaste oo dacwo ah kala saar la'aan, isla markaasna ay dawlad xukumi karaan. Nebiga NNKHA ayaa waxa uu leeyahay: “Dumarku waa kuwo walaalo (isku aabe iyo isku hooyo, ama kuwo garab taagan ragga oo laga dhambalay ah^{80/81},”

Mar hadday dooddu intaas inoo marayso ayaa waxa aan garan karnaa in aysan ugu yaraan wax mancinaya in dumarku ay madax ka noqdaan qaran dhan aysan jirinin. Waxan horay usoo marnay sharraxaadda aan ka bixinay tafsiirka iyo ujeedada uu leeyahay xadiiskii

sukaha (keliga) ahaa ee ay daliilsanayeen culimada diidan in ay dumarku cid xukumaan. Wuxaan haddaba is weydiin karnaa miyey suurto gal tahay in mas'alada culayskeedu intaa la'egyahay ee ah in la sharchiyeeyo ciddii hogaamin lahayd qaran ama qawmiyado dhan lagu soo afjaro hal xadiis oo isagana dood la gelin karo. Sida laga bartay sharci dejinta Eebbe wax walba inta ay cuf iyo muhimad la egyihiin ayaa loogaga hadlid badan yahay diinta. Sidoo kale loogu adkayn iyo xoojin daran yahay. Sidaas darteed, haddii ay arintu tahay in maamulka dawladda Islaamka ah laga reebo in ay haweeney xukunto, waxan dareemi karnaa in ay ku soo aroori lahayd arinta daliilo fara badan oo go'aan cad goynaya. Kuwaas oo ku kala imaan lahaa Qura'nka iyo Sunnah.

Warkii oo dhan, waxaa qofka ku doodaya in dumarku ay dawlad hogaamin karaan, dood ugu filan in uu ku adkaysto ha la ii keeno daliil

go'an – qadhci ah oo mamnuucaysa xukunka dumarka. Haddii kale ha la ila ogolaado in ay haweeney keli ihi dal iyo ka badanba u talin karto.

DARDAARAN

Waxaan dardaarankan aan qoraalkayga ku soo gaban gabaynayo usoo jeedinayaal laba kooxood, si gaar ah. Labadaas kooxood waxa ay kala yihiiin: waa kuwa koowaade Dumarka qudhooda, tan labaadna kuwa ka samayn doona qoraalkayga hadalada been abuurka iyo ka bad badinta ah.

Ogsoonaada dumarow, in masawirka jidhkiina oo qaawan lagu dhegsado alaabadii la doonayo in la beec geeyo si loogu helo suuq, macneeedu aysan ahayn in aad xornimo gaadheen, laakiin waa in aad dulli iyo gumaysi hor leh gasheen. Nimanka idin ku yiraahda waad xorowdeen ee kaalaya xumaanta nala qasta oo nala wareega xeebaha idinka oo qaawan ama nagu maaweeliya tiyaatarada

idinka oo qaawan, ujeedada ay leeyihiin oo keliya ihi waa in ay dantooda idinka gaaraan. Haddii la isugu qasmo sida xoolaha waxaa ku khasaaraya dumarka, waayo iyada ayuu raad culusi ku hadhayaa marka la wada kulmo, oo dhibka oo dhami keligeed buu ku ekaan doonaa.

Midda kale si kaste oo dumar loo fasaxo, ma heli karto ninka ay rabto in uu isagu soo dalbo mooyee, laakiin ninku mid kaste oo uu u baahdo ayuu gacanta qabsanayaa, illeen isagu waa kan laga sugayo bilowga sheekadee. Sidaa darteed, dumarow, inkastoo ay ragga iyo haweenkaba haybad u tahay habsamaanta guurku, haddana idinku run ahaantii waad uga sii baahi badan tiihin ragga nidaamka qoys dhisidda iyo waalidnimada.

Waxaan qiyaasayaa in ay dumar fara badani u qaadan doonaan in ay diinta Islaamku u fasaxayso waxyaalahaa saqajaanimada ah ee ay

dadka oo dhanba ka wada xaaraantimaysay, iyaga oo qoraalkaan qalad ka fahmaya. Tusaale; anigu haddaba dumarow idinma aanan odhan sigaar cabba, Jiinis daba gaab ah ku labista, derbyada wareega, ragga iska qab qabsada iyo cawradiinu meel kaste ha u taallo badeeco ahaan. Kuwaas oo dhami idinka keliya ma ahane ragga qudhooda waa ka xaaransan yihii. Waxa aan qoraalkaan ku soo bandhigay wax ku saabsan xuquuqda ay dumarku u leeyihii in ay helaan sharaf la mid ah midda ay raggu helaan, in ay dhab ahaan u gartaan dawgooda iyo dawkooda sidsa looga baahan yahay raguba in ay u gartaan mas'uuliyadda rasmiga ah ee uu Eebbe weyne saaray ee la xiriirta qoyskooda, qoladooda iyo qarankooda intaba. Waxaad kale oo ku arkaysaan qoraalkaan qaacidooyin Fiqhi ah sida Ijtihaadka, qiyaaska iwm. oo aan ugu tala galay in ay faham waasac ah siiyan qofkii isla akhriyey silsiladda dhawrka buug ee ka hadlaya

Xuquuqda Dumarka ayna ka midka yihii; "Maragfurka Dumarka oo loo eegayo Shariicada", "Magdhawga Dumarka oo loo eegayo Shariicada", "Mas'uuliyadda Dumarka oo loo eegayo Shariicada" iyo "Madaxtinimada Dumarka oo loo eegayo Shariicada" oo ah kan haatan ina hor yaalla.

Haddaan mawduuca ku sii fogaadana, waxaa ka mid ah waxyaalaha aan ka dardaarmayo mid ka mid ah kuwii igu kallifay in aan silsiladaan Buugaagta ah soo saaro. Taas oo ah: "Aniga oo socdaal ku maraya badda "Pacific", ayaan maqlay in ay ciidamada dawladda Xabashidu soo weerareen gobolkii aan ka imid ee Gedo, ayna ku laayeen rag iyo dumar fara badan. Markaa ayaan sawirtay sida aadka u fudud ee ay ciidamada Tigre ee Ethiopia daqiiqado gaaban ugu layn karaan ciidamada al-Itaxaad ee ku dagaallamayey gobolka maamulkiiisa. Taasi waxa ay tahay in ay ciidamada

Tigre/Xabashi oo sida caadiga ah u badan gabdho, ay u dagaallamaan si aan ka yaraysan sida ay u dagaallamaan ragga Soomaaliyeed ee halyeyga ihi.

Dhanka kalese waxaan ogaa in wiil walba oo ka mid ah ciidamada al-Itaxaadku uu qabay laba ilaa afar xaas, ayna shaqadiisa ugu weyni ahaanayso inuu iyaga waardiyeeyo, isaga oo oranaya waxa aan u noqonayaa Muxram, waayo dumarkaas oo tin iyo cirib u daboolan si xad dhaaf ah –(ghuluwi)/*extreme*, iyagu waxna ma qabsadaan ee waa loo qabtaa. Hadaba marka ay dhacdatan oo kale dhacdo waxa ugu weyn ee la qabtaa waa sidii iyaga loo dhawri lahaa oo loo kala qixin lahaa. Taas oo laga yaabo in midba dhinac gooni ah loo qixiyo illeen waxa laga hortagayaa in ay kala masayraan haday isku meel kuwada noolaadaane. Sidaa darteed ciidamadii Xabashida ee gabdhaha u badnaa waxa ay si sahlan u gumaadi karaan raggaas iyo

xaasaskoodaba. Todobaad ka dib ayaan helay warbixinta sidii ay wax u dheceen, mise waa tabtii aan qiyaasay (waan ka xumahay). Waxaana la rabay in ay xaasaskooda ka hor geeyaan kuwa filkooda/qeyrkooda ah ee soo weerary.

Haddaba waxa aan ku dardaarmayaa in ay ragga Soomaaliyeed gartaan in ay awood waxtar lihi ku aasan tahay dumarkooda. Waxa ay kaga faa'iidaysan karaan xag maskaxeed, muruq, maal iyo dhinacayada kale ee iyaga hadda la yaqaanno, sida ay dumarkuba kaga faa'iidaysan karaan ragga intaba. Eebe waxa uu yiri; "Mu'miniinta rag iyo Dumar qaarba qaarka kale ayuu u yahay sokeeye. Waxay is faraan wanaaga, xumahana way iska reebaan"⁸². Waxaa hubaal ah in ay haweeneydu qaban karto wax kaste oo uu ninku qaban karo (haba iska jiraan waxyaalo aysan isku si u fulin karine), waayo isku si ayey u dhashaan, isku si

ayeyna wax u cunaan. Sidaa darteed ma haboona in uu mid midka kale ku noqdo dulsaar ee waxaa haboon in isku biirsadaan waxqabadkooda dhan walba leh. Weliba waxaa jira dad ku doodaya in ay haweenku markaste ka waxqabad badan yihiin, kana hawl galsan yihiin ragga. Wuxuu ay leeyihiin; shaqo kaste oo loo diro way fuliyaan lab iyo dhedigba, laakiin waxa ay dhedigu dheeraystaan labka dhawr shaqo oo aad lagama maarmaan u ah ayna ka mid yihiin; " Haweeneydu way uuraysataa, laakiin ninku ma awoodo, haweeneydu waa dhashaa laakiin ninku ma awoodo, haweeneydu ilmo ayey nuujisaa oo si wacan u korisaa ninkuse ma awoodo".

Warka koobnidiisu waxa uu yahay in ragga iyo dumarku ay si isla eg hawlaho intooda badan u wada qaban karaan. Balse ay jirto in ay jiraan hawlo ay kaga wanaagsan yihiin raggu dumarka, sida ay u jiraanba hawlo ay dumarku

kaga wanaagsan yihiin ragga. Sidaa darteed waxa uu ku hagaagi karaa habsami u socodka nolosha in ay labada nooc ee rag iyo dumar is kaalmaystaan oo ay qolo walbaa ka soo baxdo kaalinteeda. Taas ayaa haddaba ah macnaha dhabta ah ee ay in badan ku soo cel celiyeen aayadaha Quraanka ee aan horay u soo xusnay, tusaale ahaan marka uu Alle leeyahy:

"Qaarkiin baa Qaarka kale ka ahaaday", oo lala akhriyo aayadda kale ee ah:

"Qaarkood ba qaar ayey u wali (aad isugu xiran yihiin) u yihiin. Waxay faraan waxa wanaagsan (ee ay diinta Islamku fartay, ee Alle ka raalli yahay) waxayna reebaan waxa xun" (ee ka soo horjeeda awaamirta ay diinta Islaamku farayso). Wuxaan heli karnaa macnaha isku duubka ah ee laga wada helayo labada aayadood ee ah in ay rag iyo dumarba wada shaqaystaan oo aan midkoodna laga reebin hawl uu qaban lahaa ha ahaato hawl

maskax laga qaban lahaa ma mid adin laga
qaban lahaa.

***ILAAH BAA UGU MUDAN CID LA TALA
SAARTO, ISAGA AYAANA NAGA AQOON
OG WAXA AY DANTEENNU KU JIRTO.
HADDABA AAN ISAGA UUN TALO
SAARANO OO KU KALSOONAANO.***

Waxa Qoray: Qaasim Hersi Farah

(Ina Duullaanjecel)

Ph.D. Qaanuunka Bi'i'ada (*Environmental law*)

TUSMO

1. Hordhac	2	3.3. Dawrkii ay Dumarku	
2. Cutubka Koowaad:		ka soo cayaareen siyaasadda Islaamka	31
Ma loo dooran karaa Dumarka in ay cid xukumaan?		3.4. Afarta Mad-hab iyo waxa ka qabaan	
2.1 . Madaxtinimada Dumarka	8	Ijbaarka	51
2.2. Miyey Qaalliyad noqon kartaa?	12	3.5. Furrinka	62
2.3. Imaam Noqoshada Salaadda ee Dumarka		3.6. Malaga daba hadli	
2.4. Daliisha kuwa diidan in ay Dumarku		karaa Culimadii hore	67
taliyaan iyo jawaabta la siiyey	16	3.7. Culimadii hore oo	
2.4. Dawrkay Dumarku ku yeesheen		mas'alooyin casriyeeyey	73
Jihadka Islaamka	36	3. 8. Geban gebo	
2.5. Maxaa keenay kala saarka		4. Dardaaran.	
iyo jinsi takoorka?	40		
2.6. Heerka ay Dumarkii Asxaabtu			
ka cayaareen siyaasaddii jirtay	44		
Cutubka Labaad:			
Dumarka iyo wilaayadda			
3.1. Xorriyadda guur xulashada	48		
3.2. Xujjada ay haystaan kuwa			
aaminsan in dumarka lagu qasbo guurka	54		

